STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 03653

NAYE ERTSEYLUNGEN

Sholem Asch

THE MAX PALEVSKY
YIDDISH LITERATURE COLLECTION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

שלום אש

געזאמלטע שריפטן

דרייצנטער באנד

פארלאג „קולטור-ליגע", ווארשע

שלום אש

נייע ערציילונגען

פארלאג „קולטור-ליגע“, ווארשע

Printed in Poland

קויפן און פארקויפן דאָס דאָזיקע בוך אין
אַמעריקע איז לחלוטין פאַרבאָטן.

Copyright by Scholom Asch
NEW YORK

Sz. Asz—Naje Ercejlungen

Sp-Wyd. Kultur-Liga, Warszsawa 1928

געדרוקט אין 680 עקזעמפּלאַרן

Druk. „D i W e l t" Nowolipie 7

אינהאַלט:

נינאָטשקא	—	—	—	—	—	7
די טויבען פון סקווער	—	—	—	—	—	25
די מלחמה מיט חיה רייצע	—	—	—	—		47
פערבאָרגענע בליקען	—	—	—	—		67
אַ מענש איז פערלוירען געגאַנגען	—	—	—	—		75
דער שלייפער	—	—	—	—	—	83
מחותנים	—	—	—	—	—	89
צוויי הערבסטען	—	—	—	—	—	101
די שטימע פון מיין לייב	—	—	—	—	—	113
דער בלינדער וועכטער	—	—	—	—	—	119
גאָטס ברויט	—	—	—	—	—	124
אין שוואַרצוואַלד	—	—	—	—	—	131
מיינץ און אָפּענהיים	—	—	—	—	—	155
ביים טייך רהיין	—	—	—	—	—	165
די עלטסטע שוהל אין דער וועלט	—	—	—	—		175
אין דער אַלטער דייטשער שטאָדט ראַטענבורג	—	—				187

ניבאָטשקאַ

(ערצעהלונג)

מיט יאָהרען צוריק איז מיר אויסגעקומען צו וואוינען אַ זומער אין אַ געדיכטען וואַלד הינטער וואַרשא. אין דעם וואַלד, וואָס איז בעשטאַנען פון נאָדעל-בוימער, האָבען זיך אויפגעהאַלטען די שווינדזיכטיגע קראַנקע פון דער גרויסער שטאָדט. די געגענט איז געווען אַ טרוקענע און די קליינע געקריפּעלטע שטעכעדיגע בוימעלאַך, פון וועלכע עס פלעגט טריפען טראָפּען סיראָפּ — איז געווען דער איינציגער רעטונגס-אָרט פאַר די אָרימע קראַנקע, די וואָס האָבען נישט געהאַט קיין מעגליכקייט צו אַנטלויפען אין די וואַרימע געגענדען, אָדער זיי זיינען שוין געווען אַזוי געפערליך קראַנק, אַז עס האָט זיך נישט געלוינט מעהר פאַר זיי קיין געלד אויסצוגעבען אַוועקצושיקען זיי קיין אויסלאַנד. דאָס אָרט, וואו די קראַנקע האָבען זיך געפונען, איז געוואָרען אויסגעמידטען פון געזונדע. דאָס וואָרט „די קראַנקע” האָט אַ שרעק אָנגעוואָרפען, און ניט נאָר צו די מענטשען, וואָס האָבען דאָרט געוואוינט, האָט מען מורא געהאַט זיך צו דערנעהנטערען, נאָר אַפילו צו די בהמות, צו די שטוב-חיות, וואָס האָבען זיך געפונען אין וואַלד, האָט מען מורא געהאַט זיך צוצוריהרען. מען האָט געזאָגט, אַז דאָס גאַנצע אָרט איז אָנגעשטעקט, און אַפילו די הינט און די קעץ פון דעם וואַלד, אין וועלכען עס וואוינען די קראַנקע, זיינען קראַנק אויף שווינדזוכט, און עס איז אַ געפאַהר זיך צוצוריהרען צו זיי.

עס איז אייגענטליך געווען מיין פריינד גאָלבערג'ס אידעע, אַז מיר זאָלען נעהמען אַ וואוינונג איבער'ן זומער דווקא אין דעם וואַלד, צווישען די שווינדזיכטיגע. עס איז ניט געווען בלויז אַ עקאָנאָמישע אויסרעכנונג (כאָטש מען דאַרף מודה זיין, אַז די „עקאָנאָמישע זייט פון דער פראַגע” האָט דערביי מיטגעשפּיעלט), נור עס איז מעהר געווען עפּעס אַ קאַפּריז פון מיין פריינד, וואָס האָט ליעב געהאַט צו טהון דאָס וואָס אַנדערע האָבען געהאַלטען פאַר געפערליך, און אַזוי ווי מיר ביידע זיינען געווען יונגע און פרייע מענשען, און מיר האָבען קיינעם נישט געדאַרפט קיין רעכנונג אָפּגעבען פאַר אונזערע מעשים און פאַר אונזער לעבען, האָבען מיר זיך אַריינגעצויגען צווישען די קראַנקע, וואו מיר האָבען געהאָפט, אַז מיר וועלען ניט געשטערט ווערען פון די געזונדע, און מיר וועלן פערברענגען אַ „אינטערעסאַנ-

טען" זומער צווישען מענשען, וועלכע שטעהען נאָהענט צום טויט...

דאָס הויז, אין וועלכען מיר האָבען געוואוינט, איז בעשטאַנען פון צוויי וואוינונגען. אונטער אונז — אין די אונטערשטע צימערען, האָט געוואוינט אַ אידענע, אַ אלמנה, מיט איהרע אַ טאָכטער און אַ קראַנקען איידעם. אין דער אויבערשטער האָבען מיר געוואוינט. דער קראַנקער יונגערמאַן, גרינשפאַן, דער אלמנה'ס איידעם (ביי וועלכער מיר האָבען גענומען די וואוינונג), איז געוועזען אַ סטודענט אין די הויכע קלאַסען, וועלכער איז אויסגעשלאָסען געוואָרען פון דעם אוניווערסיטעט צוליעב זיין רעוואָלוציאָנערער טהעטיגקייט, אַ לאַנגע צייט זיך אַרומגעשלעפט אין טורמעס, און ערשט דאַן, ווען ער האָט געקראָגען „גאַלאָפּ סוכאָטע" און האָט געהאַלטען ביים שטאַרבען, האָט מען איהם בעפרייט. זיין קראַנקהייט האָט ער געקראָגען פון שלאָפען אין אַ פייכטער צעלע אין געפענגניס, אָדער, ווי אַנדערע האָבען געזאָגט, פון אַ קערפּערליכער שטראָפונג, וואָס ער האָט געקראָגען אין טורמע. יעדענפאַלס, דער יונגערמאַן איז געוועזען פעררעכנט ביי בעקאַנטע פאַר אַ קדוש, אַ מאַרטירער פון דער רעוואָלוציע. איך ווייס נישט אויב ער איז שוין געוועזען לאַנג פערהייראַט פאַר דעם יונגען ווייבעל, — אָדער זיי האָבען ערשט חתונה-געהאַט נאָכדעם ווי מען האָט איהם בעפרייט. אַ ליעבע האָט געמוזט זיין צווישען זיי אַ לאַנגע, איידער מען האָט נאָך דעם יונגען מאַן געהאַט פערשיקט, וואָרום מען האָט געזאָגט, אַז זי האָט געוואַרט אויף אים אַ לאַנגע צייט, דורך די גאַנצע 8 יאָהר, וואָס ער האָט זיך אַרומגעשלעפט אין די טורמעס איבער גאַנץ רוסלאַנד, און עפּעס איז געוועזען צווישען זיי אַ ראָמאַנטישע געשיכטע. זי האָט זיך געזאָלט אָפּזאָגען פון יעדע פרייד— דורך דער גאַנצער צייט פון זיין אַרעסט, נאָכגעפאָהרען איהם אין יעדע שטאָדט, וואו מען האָט איהם פערשיקט — און האָט זיך אַפילו געקליבען קיין סיביר, האָט מען געזאָגט, וואו מען האָט איהם געזאָלט פערשיקען — דאָרטען חתונה-האָבען מיט איהם און לעבען מיט איהם, ביז ענדליך מען האָט איהם איהר אַרויסגעגעבן אַ קראַנקען פון דער טורמע — און זי האָט איהם אַהיים געבראַכט צו איר מוטער.

עס איז געוועזען צו גלויבען אויף איהר, דאָס וואָס מען האָט דערצעהלט. די גינאַ איסאַקאָוונאַ (ווי מען האָט זי גערופען) איז גע-

ווען אַ ראָמאַנטישע נאַטור, ווי מען האָט דעם טיפּ אַזוי אָפט געפונען צווישען די אידישע שטודירענדע יוגענד אין רוסלאַנד. דאַמאָלס, ווען מיר האָבען זי דערקענט איז זי שוין נישט מעהר געווען קיין יונגע, און אויך נישט קיין שעהנע, כאָטש מען האָט נאָך פיעל שפורען פון איהר געוועזענע שעהנקייט אָנגעזעהען אויף איהר. מ׳האָט געזעהען, אַז איהר שעהנקייט איז אויפגעגעסען געוואָרען נישט דורך׳ן לעבען, נור פון צרות.

אַ הויכע געווען, אַ ברונעטע, אַ שעהנעם שוואַרצען קאָפּ האָר געהאַט און אַ יונגען, פרישען, קינדישען האַלז; אויך דאָס שטיקעלע בוזים, וואָס האָט זיך אַרויסגעוויזען פון דעם קליינעם אויסשניט פון איהר קלייד, האָט אויסגעזאָגט, אַז איהר קערפּער איז נאָך געבליבען יונג, קאָכעדיג און מיידעלש פריש, נאָר איהר פּנים האָט שוין געטראָגען היבשע שפורען פון אָבגעלעבטקייט און מיעדקייט. אַ מיעדקייט האָט אויסגעשפּרייט איהר נעץ אַרום איהרע גרויע אויגען, און כאָטש איהר מויל איז געווען נאָך יונג און פריש, (אַ קליין, קליין-מיידעלש מויל מיט שמאָלע קליינע ליפּעלעך), אָבער איהר גאַמבע האָט זיך געפאַלדעוועט, און איהרע באַקען האָבען זיך לענגליך אויסגעצויגען און פערלאָרען יעדען קאָליר און יעדע פרישקייט. נאָר, שוין ווי געזאָגט, זי האָט נישט געהאַט אָפּגעלעבט איהר יוגענד — נאָר אויסגעמוטשעט. זי איז געווען אַ מיעדע און אַ געמאַטערטע, — ווי אַ קראַנקער פויגעל, וועלכען קינדער האָבען געהאַלטע אין אַ שטייג און געפּייניגט איהם, און דערנאָך אַרויסגעלאָזט אַנ׳אויסגעמוטשעטען. אַ גאַנצען טאָג האָט זי געאַרבייט אין שטאָדט, געווען, דאַכט זיך, אַ דענטיסטקע, געאַרבייט, דאַכט זיך, פאַר וועמען — איך געדענק נישט גענוי. — פאַרנאַכט פלעגט זי אַהיים קומען פון שטאָדט, שלעפּענדיג מיט זיך פּעקלעך מיט עסענוואַרג פאַר איהר קראַנקען מאַן און מוטער.

מיכאיל יאַקאָוולעוויטש גרינשפּאַן, — איהר קראַנקער מאַן — איז נאָך דענסמאָל אַרומגעגאַנגען, און אַז עס איז געקומען פאַרנאַכט, פלעגט ער ווערען אונרוהיג און אונגעדולדיג, אויפהויבענדיג זיך פון זיין ליעג-שטוהל — וואו ער איז געלעגען אויף די זונענדיגע וועראַנדע — ער פלעגט וועלען אַרויסגעהן, איהר אַנטקעגען געהן. אָבער

די שוויגער זיינע, די אַלטע אידענע, האָט איהם נישט געלאָזט אַרויס־געהן, אייג'טענה'נדיג מיט איהם, אַז עס וועט איהם שאַדען. נור באַלד פלעגט נינאַ איסאַקאָווּנאַ ערשיינען אויף דעם שמאָלען שטעג, וואָס איז געווען אויסגעטרעטען צווישען די געדיכטע נאָדעל־בוימער, וואָס האָט געפיהרט צום הויז־צו, אָנקומענדיג פון דער באַהן מיט די פעקלעך אין די הענד — איהר מאַן איז שוין געשטאַנען ביים אָפע־נעם פענסטער פון די וועראַנדע, אויסגעוואַרט אויף איהר, פלעגט זי איהם צורופען פון דער ווייטענס אין רוסיש, וואָס איז געווען זייער שפראַך.

— איך קום, טייערער! איך קום!

ער פלעגט דורך דעם אָפענעם פענסטער מאַכען אַ קראַנקע גרי־מאַסע, וועלכע האָט זיך אויסגעדריקט אין אַ בייזען פערגליווערטען שמייכעל אויף זיין רויטליך אָבגעברענט פנים פון אַ גאַנצען טאָג זי־צען אויף דער זון.

— פאַסקארעי, נינאָטשקאַ, פאַסקארעי!

און פון דאַן אָן, צייט זי האָט די שוועל איבערגעטרעטען פון דער שטוב, ביז צו מאָרגענס אין דער פריה, ביז זי איז געגאַנגען צו דער אַרבייט — האָט מען נינאָטשקאַ'ן מעהר נישט געזעהן. האָט די נאַכט געמעגט זיין ווי וואַרים און ווי שעהן, האָבען נאָך די שטערען געמעגט שיינען צעהנפאַך אַזוי ברייט און ליכטיג, ווי זיי האָבען געשיינט, נינאָטשקאַ איז פערפאַלען געוואָרען אין דעם קליי־נעם שטיבעל, וואו דער קראַנקער איז געלעגען, פון די פענסטער פון וועלכען עס האָט זיך אַרויסגעזעהן ליכט דורך די אַראָפּגעצויגענע ראָלעטען און פון וועלכען עס האָט זיך געטראָגען אַ קאַמפער־געשמאַק.

די אַלטע, נינאָטשקע'ס מוטער, איז געווען אַ מאָדנע אידענע. איך ווייס נישט מיט וואָס מיר האָבען געוואונען איהר צוטרויען, זעהט זיך אויס צוליעב דעם, וואָס מיר זענען געווען די איינציגע מענ־שען, מיט וועלכע זי האָט געקענט אַ וואָרט אויסריידען. דעם איידעם איהרען, דעם קראַנקען, האָט זי פיינט געהאַט. אפשר ווייל זי איז געווען אייפערזיכטיג אויף איהם, וואָס ער נעהמט איהר צו די טאָכ־טער, און אפשר בייז אויף איהם דערפאַר, וואָס איהר טאָכטער האָט פערבונדען איהר מזל מיט אַ קראַנקען מאַן... זי איז אַרומגעגאַנגען אויף איהם מיט אַ בייז האַרץ. אַ גאַנצען טאָג, ווען זיי זענען ביידע

געוועזן אין שטוב אַליין — האָט זי כמעט ניִשט אויסגערעדט צו איהם קיין וואָרט, ער איז אַרומגעקראָכן אַליין אַרום הויז (ווען עס איז איהם בעסער געווען), אָדער געלעגען אויף דעם ליעג-שטוהל אויף דער וועראַנדע אין דער זון און געלעזען. און זי פלעגט איהם, שוויי-גענדיג, ווי טהוענדיג איהר פליכט, צוטראָגען יעדעס מאָל אַ גלאָז מילך, אָדער עפּעס אַנדערש איהם דערלאַנגען שוויגענדיגערהייט. דער-נאָך ווען די טאָכטער איז אַריין צו איהר מאַן און מעהר זיך ניִשט געוויזען, האָט זיך די אידענע אַרומגעדרעהט איינע אַליין אַרום הויז. אַמאָל האָט זי אָנגעטראָפען איינעם פון אונז און פערפירט מיט איהם אַ געשפּרעך — דאָס האָט זי געמאַכט צו אונז נעהנטער און היימי-שער. און שפּעטער שוין, ווען מיר זענען מיט דער אידענע שוין גוט בעקאַנט געווען, פלעגט זי אין די אָבענדען אַרויסקומען צו אונז — ווארפען ווערטער מיט אַ האַלב מויל אויף איר איידעם:

— אַ מענש אין אַזאַ צושטאַנד, — ווער האָט דאָס געהערט? — פלעגט זי ווארפען אַ וואָרט.

מיר האָבען זיך ביידע געמאַכט ניִשט וויסענדיג, וואָס די אידענע מיינט. נאָר זעהט זיך אויס, אַז די אידענע האָט געפיהלט אַ באַדערפעניש אויסצורייידען זיך דאָס, וואָס זי טראָגט אויף איהר לעבער.

— קינדער בעדאַרפען זיי האָבען, צו וואָס? — האָט זי געברומט אין זיך. און געזעהן, אַז מיר רעאַגירען ניִשט, האָט זי גערעדט צו זיך אַליין, צוגעשאָקעלט מיט'ן קאָפּ מיט ערשטוינען.

— אַ מענש אין זיין צושטאַנד — ער קאָן דאָך זי מיטנעמען מיט זיך.

מיר האָבען אָבגעהאַקט דאָס געשפּרעך. און די אידענע פלעגט בלייבען זיצען איינע אַליין אַ טרויעריגע און אַ נאָכדענקענדע.

און ניִשט נור אין די אָבענדען, נאָר אַפילו זונטאָג, דעם איינ-ציגען טאָג, וואָס נינאָטשקאַ האָט געהאַט פריי און איז געווען אין דער היים, האָט זי דער קראַנקער ניִשט אָבגעלאָזען אויף איין מינוט. קוים איז נינאָטשקאַ אַרויסגעגאַנגען פון שטוב און געוואָלט זיך דורכגעהן דורכן וואַלד, אָדער אָוועקזעצען זיך אויף דעם טרוקענעם גראָז פאַר'ן הויז, האָט זי גלייך געהערט זיין קול רופענדיג:

— נינאָטשקאַ, נינאָטשקאַ!

די מוטער, אַז זי פלעגט שטעהן דערביי, האָט זיך אָבגערופען:

— שוין, ער „נינעט” שוין! ער לאָזט דאָך נישט דעם אָטהעם כאַפּען!

נאָר נינאָטשקאַ האָט זיך שוין געהאַט אויפגעכאַפּט, געוואָרפען אַ שטרענגען בליק אויף דער מוטער. טיילמאָל האָט זי זיך נישט בעגנוגענט מיט אַ בליק, נאָר אָנגעבייזערט זיך אויף דער מוטער:

— איך האָב דאָס נישט ליעב, מאַמאַ.

פון וואָס די מוטער האָט אָבגעהאַקט און איז פערשוואונדען געוואָרען.

און פון די פענסטער, וואו דער קראַנקער איז געלעגען, האָט נאָך אַלץ נישט אויפגעהערט צו קומען דער רוף:

— נינאָטשקאַ, גדיע טי? נינאָטשקאַ!

— סעיטשאַס, מיכאַיל, סעיטשאַס, — פלעגט זי איהם ענטפערען, און פערשווינדען מיט'ן קראַנקען מאַן אויף אַ גאַנצען טאָג, אין זיין קראַנקענצימער.

די מוטער פלעגט דאַן אַרומגעהן און ברומען אין זיך:

— שלעפּט זי נאָך זיך אין קבר אַריין — — —

עס איז געווען, ווי אַ גרויסער סוד וואָלט זיי ביידען געווען איינגעוויקעלט און פערהוילען זיי פון אַנדערע לעבעדיגע מענשען. ווען נינאָטשקאַ האָט נור געהאַט אַ מינוט צייט פלעגט זי זיין מיט איהם אין זיין צימער, איינגעשלאָסען, די ראָלעטען אַראָבגעלאָזט, און פון דעם קראַנקענס צימער האָט זיך אָפט געהערט אַ לאַכען, אַ פריידיק, הילכיק געשפּרעך, אַזוי ווי עס וואָלט דאָרט נישט געווען אַ געפערליכער קראַנקער, וואָס האַלט ביים שטאַרבען, מיט זיין ווייב, וואָס גיט אַכטונג אויף אים, נאָר ווי צוויי געזונדע יונגע מענשען, אַ פרעהליך פּאָרפאָלק נאָך דער התונה. דאָס לאַכען און די פרעה־ליכקייט, וואָס האָט אַרויסגעשאַלט פון דעם קראַנקענס צימער האָט אויף אונז געמאַכט אַ מאָדנעם איינדרוק. מיר זענען אָפט ערשטוינט געוואָרען, דערהערענדיג דאָס לאַכען, און מיר פלעגען זיך וואונדערען, וואָס ריידען זיי דאָס אַזעלכעס דאָרטען צווישען זיך — אַז עס קאָן זיי ברענגען צו לאַכען דעם מלאך־המות אין פּנים אַריין?...

עס איז ווירקליך געווען עפּעס פערבאָרגענעם אין זייער צו־זאַמענזיין. שוין אָבגערעדט פון דעם לאַכען און פרעהליכקייט, וואָס פלעגט זיך הערען פון זייער צימער, איז געווען שטענדיג צו בע־מערקען מיט ערשטוינונג די אויפגערעגטקייט און לעבעדיגקייט אין נינאָטשקאַ׳ס פּנים, ווען זי איז אַרויסגעקומען פונם קראַנקענס צימער. עס איז איהר כמעט געווען נישט צו דערקענען; איהרע מיעדע אויגען האָבען שטענדיג געפלאַמט מיט אַ לעבעדיגקייט, די קנייטשען ביי די שלייפען האָבען זיך אויסגעגלייכט, און אַ יוגענד-פאַרב האָט אָנגעהויבען צוריק צו שפּיעלען אויף איהרע בלייכע באַקען. אַרויסגעכאַפּט האָט זי זיך פון זיין צימער נור אויף אַ מינוט, ווען זי האָט געדאַרפט איהם עפּעס אַריינטראָגען — אַ מעדיצין אָדער עפּעס צו עסען. זי פלעגט זיך שעמען דער מוטער צו קוקען דאַן אין די אויגען אַריין. זי פלעגט בעהאַלטען איהר צופלאַמט פּנים, ווי אַ יונג מיידעל, ווען מען איבערראַשט זי ביי איר ערשטען צוזאַמענקומען מיט אַ בחור, און האָט גערעדט צו דער מוטער פעראירט, אויסמיידענדיג צו קוקען איהר אין פּנים אַריין:

— האָסט נישט געזעהן, מאַמע, וואו די מילך שטעהט? — פלעגט זי זאָגען; גלאַט אַזוי זיך זאָגען, כאָטש זי האָט גלייך געטראָפען צו די מילך.

— האָסטו דאָך די מילך אין האנד! — האָט די מוטער איר אָבגעענטפערט.

— יאָ, מאַמאָטשקאַ, ניט געוואוסט, אַזוי צודרעהט. — און זי איז ווידער פערשוואונדען אין זיין צימער, — וואָס די מוטער האָט עס נאָכגעקוקט מיט אַ קרעכץ.

זעלבסטפערשטענדליך, האָט נינאָטשקאַ אונז, מיין פריינד און מיך, כמעט ווי נישט בעמערקט. ווען זי האָט אונז געזעהן, ווען מיר פלעגען זיך אָנטרעפען דורך אַ צופאַל אין דעם קאָרידאָר, אָדער אויף די טרעפּען — האָט זי געוואָרפען אַ געשווינדען „זדראַסטוואויטיע” אָהנע צו קוקען אויף אונז. קיינמאָל האָט זי אונז נישט געשאָנקען קיין איבעריגען בליק. שוין אָבגערעדט דערפון, אַז זי זאָל זיך אָבשטעלען פערפיהרען מיט אונז אַ געשפּרעך. אָפטמאָל פלעגט מיין פריינד אָדער איך וועלען ציעז איהר אויפמערקזאַמקייט, ווען מיר האָבען

זיך בעגעגנט, אויף אַ נייעם בוך, אָדער אויף אַ נייעם נומער זשורנאַל, וואָס מיר האָבן מיטגעבראַכט פון שטאָדט. זי האָט געוואָרפען אויף דעם בוך אַ שנעלען בליק — ברומען אין זיך „אינטערעסנאָ“, „אינטערעסנאָ“, און האָט זיך באַלד דערמאָנט, אַז „מיכאַיל, זוכט זי געוויס“, און אונז איבערגעלאָזט שטהען אין מיטען און אַוועקגעהן. כאָטש דערנאָך האָט עס איהר נישט געשטערט אַרויסצושיקען די מוטער צו אונז „באָרגען דאָס בוך פאַר מיכאַיל׳ן“. איך מוז זאָגען, אַז נינאָטשקא׳ס בעגעהן זיך מיט אונז האָט געווירקט אויף אונזערע בעציהונגען צו מיכאַיל׳ן.

וואָרום מיכאַיל איז נישט געווען אַ קראַנקער, וועלכער האָט ערוועקט רחמנות. אויסגעזעהן האָט דער מיכאַיל ווי אַ געזונדער, שטאַרקער יונגערמאַן, און, ווי עס טרעפט זיך ביי די שווינדזיכטיקע, איז וואָס נענטער ער איז געשטאַנען צום קבר — אַלץ געזונדער האָט ער אויסגעזעהן. געגעסען אַ סך, און אַלץ נאַרהאַפטע שפּייזען און זעהר ווייניג באַוועגונג געהאַט, האָט דאָס איהם געמאַכט דיק און ברייטביינערדיג, מיט אַ געזונדען פּנים, וואָס איז געווען שטאַרק אָבגעברענט פון ברענען זיך אַ גאַנצען טאָג אויף דער זון. זיין פּנים האָט געהאַט עפּעס הינטישעס אין זיך. מיט אַ צופלאָשעטען קאָפּ האָר און אַ בעוואַקסענע באָרד האָט זיין פּנים אויסגעזעהן רויה און גראָב. אַ פּוסטע גאוה האָט געבלאָזען פון אים, אַזוי ווי ער וואָלט זיך געווען איבערגענומען דערמיט, וואָס ער שטעהט אַזוי נאָהענט צום קבר, און ער וועט באַלד בעלאַנגען צו אַנ׳אַנדער וועלט... אויף אונז האָט ער געקוקט מיט אַ געוויסער פעראַכטונג, מיט אַ בטול, ווי עס וואָלט נישט ווערט געווען אַרויסצוואַרפען קיין איינע פון זיינע געצעהלטע מינוטען צו פערברענגען מיט אונז. אויף אונזערע בעגריסונגען פלעגט ער אָבענטפערען מיט אַ שאָקעל מיט׳ן קאָפּ, נישט שטערענדיג זיך אין זיין בעקוועמליכקייט. און איך מוז זאָגען, אַז זעהענדיג איהם ווי ער ליעגט אויסגעצויגען אַ פּעטעד און אַ שווערער מיט זיין רוהיגקייט אין דעם בעקוועמען ליעג-שטוהל, לאָזענדיג זיך בעדיענען פון דעם אויסגעמוטשעטען יונגען ווייבעל — האָט ער אין אונז אַרויסגערופען אַנשטאָט מיטלייד אַ פּערדרוס און פעראַכטונג...

אָבער עס האָט נישט לאַנג אָנגעהאַלטען. אין אַ שענעם פריה־מאָרגען, ווען מיר האָבען זיך אויפגעכאַפּט, האָבען מיר פּלוצלונג געהערט, אַז בּיינאַכט איז מיכאַיל גרינשפּאַן געשטאָרבען. געשטאָרבען דווקא אין אַ צייט, ווען מיר האָבען זיך אָם ווענינסטענס געריכט דערויף. ער האָט אין די לעצטע טעג אויסגעזעהן פיעל געזונדער ווי פריהער. נאָר נאָך מער איבּערראַשט זענען מיר געוואָרען, וואָס דאָס איז צוגעגאַנגען אַזוי שטיל און רוהיג, אָהנע צו שטערען אונז פון אונזער שלאָף בּיינאַכט. ערשט רעכט פערוואונדערט זענען מיר געוואָרען, ווען נינאַ׳ס מוטער האָט אונז פערטרויט אין געהיים, אַז זי האָט אויך נישט געוואוסט דערפון — ביז פריהמאָרגענס, ווען זי איז אַריינגעקומען אין דעם קראַנקענס צימער און געפונען איהר טאָכטער זיצענדיג האַלב נאַקעט אויף זיין בעט האַלטענדיג דעם טוי־טענ׳ס האַנד אין איהר האַנד. די טאָכטער איז געווען מיט איהר טויטען מאַן אַ גאַנצע נאַכט אַליין. —

ווי עס פיהרט זיך מיט די לייט, האָט מען איהם אין דער שטיל אַרויסגעפיהרט פון וואַלד, בּיינאַכט, כּדי די אַנדערע קראַנקע זאָלען נישט בּעמערקען, און בּעהאַלטען איהם אויף אַ אידישען בּית־עולם אין אַ נאָהענט אידיש שטעדטעל.

נאָך דעם מאַן׳ס טויט האָט מען נישט בּעמערקט קיין שום ענדערונג אין נינאַ׳ס אויפפיהרונג. דעם מאַן׳ס טויט האָט נישט אַרויסגעצויגען אויף איהר קיין טרויער, ווי עס איז געווען צו ער־וואַרטען. פערקעהרט, עס האָט זיך בּעמערקט אין איהר אַ געוויסע אויפלעבונג און ערפרישקייט, דאָס אָבּרוהען פון דער שטענדיגער בּע־שעפטיגונג אַרום דעם מאַן האָט גוט געווירקט אויף איהר געזונד. און קערפערליך האָט זי אויסגעזען אויסגערוהט. נור זי האָט זיך ווייטער געפיהרט ווי בּשעת ער האָט געלעבּט. די מעהרסטע פון איהר פרייע צייט פלעגט זי פערבּרענגען איינע אַליין אין דעם קראַנקענ׳ס צימער. אַרונטערגעלאָזט די ראָלעטען — פערהאַקט די טהיר אויפן שליסעל — אַזוי ווי זי וואָלט געווען מיט איהם אינע־ווענינ אין דעם צימער...

די מוטער פלעגט זיך דערשרעקען פאַר איהר טאָכטערס אויפ־

פיהרונג, און זי האָט געפּלאַנט צו פערלאָזען דעם וואַלד — און אַרויסצוציען זיך אין שטאָדט אַריין. די טאָכטער אָבער האָט בשום אופן נישט געוואָלט פערלאָזען די וואוינונג אין וואַלד און זי איז בעשטאַנען דווקא אויף דעם, אַז זי זאָל שלאָפען אין דעם זעלבען צימער, אין דעם זעלבען בעט, וואו ער איז געשטאָרבען.

די מוטער האָט געפּרובט אַנדערע מיטעל. זי פלעגט אונז איין די אָבענדען איינלאַדען צו זיך, מאַכען דעם סאַמאָוואַר און בעטען פערברענגען דעם אָבענד ביי איהר. זי האָט געפּרובט אויפצוהאַלטען איהר טאָכטער מיט אונז, אָבער נינאַ האָט אונז נישט בעמערקט ווי פריהער. זי פלעגט שנעל דורכגעהן פערביי אונז, שאָקלענדיג מיט׳ן קאָפּ „זדראַווסטוואויטע", און איינשליסען זיך אין איהר מאַן׳ס קראַנקענצימער.

— וואָס טהוט זי דאָרט אַליין? — פלעגט אָפט די מוטער פרעגען, און צוגעהן צו דער טהיר, פּרובירען אויפעפענען איהר.

נאָר פון דער צווייטער זייט טהיר פלעגט זיך באַלד הערען נינאַ׳ס קול, זאָגענדיג מיט שרעק, ווי זי וואָלט פאַר עפּעס מורא געהאַט:

— ניעלזיאַ! ניעלזיאַ, מאַמאָטשקאַ!

— אָבער וואָס טהוסט דו דאָרט אַליין? פאַרוואָס קומסטו נישט אַרויס? מענשען זיינען דאָך דאָ! — זאָגט די מוטער.

— איך קען נישט, מאַמאָטשקאַ, שטער ניט, — פלעגט זי זיך בעטען פון יענער זייט טהיר מיט אַ ציטעריג קול, אין וועלכען מען האָט געהערט דאָס קלאַפּענדיגע האַרץ...

— אָבער וואָס טהוט זי דאָרט אַליין, געהערט, אַ מענש זאָל זיין איינגעשלאָסען איינע אַליין אין אַ צימער?

און טאָמער פלעגט זי אַרויסקומען פון דעם פערשלאָסענעם צימער, האָט מען בעמערקט אין איהר פּנים אַ מאָדנע פערעמדאַר־טיגקייט, עפּעס אַזעלכעס, וואָס איז נישט געווען נאַטירליכעס און עס האָט געשראָקען. איהר פּנים איז מאָדנע רויט צופלאַמט געווען, בעלעבט און אויפגערעגט, — איהרע אויגען שטראַה־לענדע און גלאַנצענדע — איהרע האָר צופלאָשעטע, צוזאַמענגע־קנייטשטע איבער איהר שטערען — און זי האָט זיך געהאַלטען

אונגאַטירליך, גערעדט מיט הארצקלאַפּונג, מיט אַ געמאַכטען שמייכעלע— ווי מען וואָלט זי עפּעס איבערראַשט...

די מוטער האָט אונז אָנגעקוקט ערשטוינט — און מיר האָבען אויף די מוטער געקוקט. און אַז נינאָטשקאַ האָט געוואָלט צוריק אַריינקומען אין דעם קראַנקענ'ס צימער, האָט זיך פּלוצלונג די מוטער אויפגעשטעלט און איהר פערשטעלט דעם וועג.

— וואָס טוסטו דאָרטען? בלייב דאָך דאָ מיט אונז אַביסעל.

— מאַמאָטשקאַ, איך בין מיעד, איך וויל רוהען,—האָט נינאָטשקאַ געזאָגט, און איז אַריינגעגאַנגען צוריק אין איהר צימער.

די מוטער האָט געבראָכען די הענד און זיך געווענדעט צו אונז:

— וואָס טהוט מען? וואָס טהוט מען? זי וועט דאָך מיר אַראָפּ־ברענגען פונ'ם זינען.

פון דענסמאָל אָן האָבען מיר אָנגעהויבען אויסצומיידען די שטוב. דאָס אויפפיהרען זיך פון דער ווייבעל איז אונז פאָרגעקומען פרעמד. מיר האָבען זיך ניט געקענט דערוויסען וואָס טהוט זיך דאָרט אין דעם קראַנקענ'ס צימער — נאָר מיר האָבען זיך פאָרגעשטעלט, אַז עפּעס פרעמדע און אונהיימליכע זאַכען מוזען דאָרט פאָרקומען מיט'ן ווייבעל. און כאָטש מיר האָבען ניט גערעדט וועגען דעם — דאָך האָבען מיר ביידע געוואוסט, אַז דאָס אומבעוואוסטע עגבערט אונז אין קאָפּ — און מיר ביידע קלערען דערפון.

וואָרים זייט אַ געוויסע צייט האבען מיר געהערט ביינאַכט פון דעם צימער, וואו דער קראַנקער איז געשטאָרבען (וואָס איז אגב געווען אונטער אונזער צימער), דאָס זעלבע בעלעבטע געשפּרעך און דאָס שטילע לאַכען, וואָס עס פלעגט זיך הערען פון דעם צימער, ווען גרינשפּאַן האָט געלעבט און דאָס ווייבעל האָט איבער איהם געוואַכט, אַזוי ווי דאָרטען וואָלטען געווען צוויי מענשען, נישט איינער. צוערשט האָבען מיר געהערט דאָס לאַכען זעלטען, אַמאָל אין אַ וואָך — שפּעטער איז עס געוואָרען אָפטער — מיר האָבען בשום אופן ניט געקענט ווייסען וואָס דאָס איז. איך געדענק, אַז איך האָב זיך אַמאָל אויפגעכאַפּט ביינאַכט, בין איך געלעגען אין די פינסטערקייט, און האָב זיך איינגעהערט צו דעם שטילען סודות'דיגען

געשפּרעך, און צו דעם טראָפּען גיסענדיגען לאַכען. איך האָב מורא געקראָגען — און האָב זיך אָנגערופען צו מיין פריינד:

— גאָלדבערג, דו שלאָפסט?

— וואָס איז דען? — האָט מיך מיין פריינד געפרעגט.

— דו הערסט עפּעס, גאָלדבערג? — פרעג איך איהם.

— וואָס הער איך? וואָס, — דאָס נאַרישע ווייבעל רעדט פון היץ — זי פיבערט, האָט זי האַלוצינאַציעס.

דאָס לאַכען און דאָס ריידען האָט אויף אַ געוויסע צייט אויפגעהערט אין דעם צימער אונטער אונז, — איינגעשלאָפען בין איך שוין ניט מעהר די נאַכט. שפּעטער אין דער נאַכט האָט זיך ווידער פון צימער פון אונטער אונז געהערט דאָס לעבעדיגע געשפּרעך, און דאָס לאַכען. גוט אַז איך האָב זיך גוט צוגעהערט צו דעם געשפּרעך און צו דעם לאַכען — האָב איך איינגעזעהן, אַז עס קומט פון איין מענש — דאָס ווייבעל האָט צו זיך אליין גערעדט, און אַליין געלאַכט מיט זיך. —

צומארגענס, אַז איך האָב די מוטער געטראָפען, האָט זיך די מוטער געקליבען עפּעס מיט מיר צו ריידען, איך האָב זי אויסגעמידען און בין פערשוואונדען. שפּעטער אַביסעל האָט זי מיך געטראָפען אין וואַלד, נאָד'ן הויז. זי האָט מיך אַריינגעשלעפּט טיעפער אין וואַלד, און מיך געפרעגט מיט שרעק.

— איהר האָט וואָס געהערט ביינאַכט?

— וואָס האָב איך געהערט? — האָב איך איהר געענטפערט מיט אַ פראַגע, — אייער טאָכטער איז קראַנק, זי פיבערט און רעדט פון היץ.

— ער קומט דאָך צו איהר יעדע נאַכט, — האָט די מוטער געזאָגט, מיט שרעק, קנייפּענדיג זיך די באקען.

— ווער? — פרעג איך ערשטוינט.

— איהר טויטער מאַן — ענטפערט מיר די מוטער.

— וואָס רעדט איהר פאר אַ נאַרישקייטען!

— איך וויים, וואָס איך רייד, איך וויים, איך וויים, — האָט די מוטער זיך געביסען די פינגער, — איך הער דאָך זיי, ווען ער איז צו מיר. — און אַרומקוקענדיג זיך, אויב קיינער הערט ניט, לייגט זי צו מיט אַ נידריגע שטימע — זי לעבט דאָך מיט איהם!

— מיט וועמען?

— מיט דעם טויטען מאַן.

— הערט־אויף, וואָס רעדט איהר? וואָס? — שרייַ איך אויף דער אידענע.

— מענש, זי האָט דאָך מיר אַליין געזאָגט!

— ווער?

— מיין טאָכטער.

— וואָס רעדט איהר? וואָס טהוט זיך מיט אייך?

— ער קוטשעט זי, ער קוטשעט זי אין דער ערד אַריין, — האָט די מוטער געוויינט אין די הענד אַריין.

מייַן פריינד און איך האָבען בעשטימט צו פערלאָזען די וואהנונג אין וואַלד און אַרויסצוציהען זיך פון דאָרט, נינאָטשקא מיט דער מוטער האָבען אונז שוין צופיעל דענערווירט. נאָך די מוטער, דערהערענדיג פון אונזער בעשלוס, איז אַרויסגעקומען צו אונז און האָט אָנגעהויבען צו וויינען פאַר אונז, געבעטען אונז, די הענד געקושט, אַז מיר זאָלען רחמנות־האבען אויף איהר, און ניט איבערלאזען זי אַליין אין וואַלד מיט אַזאַ אומגליק — זי וועט אַראָפּ פון׳ם זינען.

— און עס וועט שוין ניט לאַנג נעהמען אויך — ער שלעפּט זי מיט זיך אין קבר אַריין.

מיר האָבען איהר נישט געקענט אָפּזאָגען, און אַזוי ווי עס איז שוין סאַי ווי סאַי געקומען צום ענדע פון זומער, האָבען מיר בעשטימט צו פערבלייַבען ביז צום ענדע פון סעזאָן.

נינאָטשקא איז דערווייַל זעהר ערנסט קראַנק געוואָרען. די שווינד־זוכט האָט זיך אָנגעהויבען צו ענטוויקלען ביי איהר מיט אַ גאַלאָפּ — יעדע נאַכט האָט זי געפיבערט און געהאַט האַלוצינאַציעס. איהר בעשעפּ־טיגונג אין דער שטאָדט האָט זי שוין געהאַט אויפגעגעבען פאַר אַ שטיקעל צייט פריהער, געלעבט האָבען זיי פון דעם לעצטען, וואָס זיי האָבען געהאַט, אָרים און אייַנגעשפּאַרט. די מוטער האָט געזעהן, ווי איהר טאָכ־טער „געהט מיט גיכע טריט צו איהר מאַן אין קבר אַריין", ווי זי האָט זיך אויסגעדריקט, און איז וואָס אַמאָל מעהר אייַנגעשרומפּען געוואָרען, פערביטערט און שווייגענדיג, אַפּאַטיש, גלייכגילטיג צו אַלעס. זי האָט

שוין מעהר נישט געזאָגט ניגאַטשקאַ'ן, אַז זי זאָל אַכטונג געבען אויף זיך, אַז זי זאָל נישט געהן אין וואַלד אַרוים, — אַז זי זאָל רוהען פאַר'ן עסען און נאָך'ן עסען, ווי דער דאָקטאָר האָט איהר אָנגעזאָגט; עס איז איהר שוין נישט אָנגעגאַנגען וואָס ניגאַטשקאַ טהוט. זעהט זיך אוים, די אידענע האָט אַלץ אויפגעגעבען, זעהענדיג, אַז זי קעמפט געגען אַ שטאַרקערען און אַ מעכטיגערען פון זיך, געגען דעם בעשעהרטען.

ניגאַטשקאַ האָט דענסמאָל געבליהט. אין וואַלד איז שוין געשטאַנען דער פריהער הערבסט. די פּאָר נוסען- און אַקאַציע בוימער, וואָס האָבען זיך פערבלאָנדזשעט צווישען די נאָדעל-בוימער, האָבען אָנגעהויבען צו שיטען זייערע גאָלד-פערברענטע בלעטער פון זיך, אין וואַלד האָבען זיך בעוויזען פיעלע בעזימלעך מיט רויטע קרעלען, איבערגעשטאַנענע יאַגדעס. שנירען „באָבע-יאַכנעס“ האָבען געבלאָנדזשעט אין דער לופט און צוגע-טשעפּעט זיך צו די נאָדעל-צווייגען. יעדען טאָג זענען מחנות פויגעל פערבייגעפלויגען דעם וואַלד; די זון האָט שוין געלויכטען מיט קאַלטע שטראַהלען — און אין דעם הערבסט-וואַלד האָט זיך אַרומגעדרעהט, ווי דער פריהער פריהליג, ניגאַטשקאַ. זי איז יונגער געוואָרען, איהר געשטאַלט האָט זיך אויסגעגלייכט און איז העכער געוואָרען ווי זי איז פריהער געווען; איהר פּנים איז אויך יונגער געוואָרען, פרייער עפּעס, עפּעס וואָס איז אָפּגעוואַשען געוואָרען פון דעם פּנים, דער שטערן אויסגעגלייכט — ווי אויסגעפּרעסט און די האָר פערקעמט מיט אַ שריפט אין מיטען און פערוואָרפען אין ביידע זייטען איבער די אויערען. און די אויגען זיינען געוואָרען ליכטיגער און דאָס מויל יונגער און פרישער — אויסגעגלייכט געוואָרען אַלע קנייטשען פון פּנים, אַראָפּגענומען געוואָרען אַלע זאָרגען און אַלע מאַטערנישען — אַ פרומקייט איז געקומען איבער דער ווייבעל— און אַ ליכטיגקייט — און, אַז זי איז געגאַנגען פון דערווייטענס, האָט זיך געדאַכט, אַז זי שוועבט — און איהר לייב און הויט זיינען געוואָרען דורכזיכטיג, ווי אַ יונגער וואָלקען, וואָס האָט זיך פערשפּעטיגט איבער'ן הימעל — און בלאָנדזשעט שוועבענדיג אַליין....

זי האָט געזאַמעלט אין וואַלד רויטע בלעטער, פערטריקענטע בושעם — און אַז זי פלעגט אָנקומען מיט די פערטריקענטע רויטע צווייגען פון וואַלד, בעגאָסען מיט די לעצטע זונען-שטראַהלען — האָט זי אויס-געזעהען ווי אַ יונגער בוים, פול מיט האָפענונג, וואָס הויבט ערשט אָן צו

בליהען, — ווי אַ יונג מיידעל, וואָס איז אין דערהיים פון דער שולע אויף וואַקאַציע. נאָר דאָך האָבען אַלע געוואוּסט, אַז עס זאָל עפּעס געשעהן מיט איהר. דער זומער איז שוין באַלד געווען צו ענדע, און ניט די מוטער, ניט נינאָטשקאַ — און אפילו מיר, די שכנים, האָבען ניט געקלערט וועגען אַריינפאָהרען אין שטאָדט אַריין און זוכען אַ וואָהנונג אויפ'ן ווינטער. מיר האָבען אַלע געוואַרט אויף עפּעס, אַז עס זאָל וואָס געשעהן.— טיילמאָל פלעגט די מוטער יאָ מאַכען מיט איהר אַ געשפּרעך וועגען דער צוקונפט. זי פלעגט טיילמאָל זאָגען צו אונז, אין נינאָטשקאַ'ס געגענוואַרט: — ווען פאָהרען מיר אין שטאָדט אַריין אַ וואָהנונג זוכען? עס קומט דאָך שוין באַלד אָן דער ווינטער?

נאָר קיינער פון אונז האָט ניט אָפּגעענטפערט, און די מוטער האָט געוואוּסט, אַז זי מיינט עס נישט — וואָרים דאָס לעבען אין וואַלד האָט קיין צוקונפט נישט געהאַט.

און טאַקע האָבען מיר נישט געהאַט מעהר שוין לאַנג צו וואַרטען. איינמאַל אין אַ אָבענד האָט אונז די מוטער אַראָפּגערופען מיט אַ געוויין... מיר האָבען זיך פלינק אָנגעטהון און זיינען אַראָפּ.

אין דער שטוב, אין בעט, וואו איהר מאַן איז געשטאָרבען, איז געלעגען נינאָטשקאַ, אַ צוהיצטע, מיט רויטע צופלאַמטע באַקען, נישט ווי אַ קראַנקער מענש וואָלט געלעגען אין בעט, נאָר ווי אַ געזונדער מלאך וואָלט פון הימעל אַראָפּגעפאַלען. דאָס צימער איז געווען בעהאַנגען מיט רויטע הערבסט-בלעטער, מיט אויסגעטריקענטע צווייגען, וואָס האָבען זעהר האַרמאָנירט מיט די הילצערנע געהובעלטע ברעטער פון די וואַנד. איבעראַל האָבען געהאַנגען מיכאַיל גרינשפּאַן'ס פאָטאָגראַפיעס, וועלכע האָבען איהם פאַרגעשטעלט אין פערשידענע פּאָזען — אַליין און מיט פריינד. דאָ שיפט ער זיך מיט אַ קאָמפּאַניע סטודענטען אויף אַ שיפעל און האַלט די וויעסלעס אין דער הויך, און דאָ זיצט ער מיט פריינד ביי אַ טישעל, אין זומערדיגע און ווינטערדיגע קליידער. פאַר איהר בעט, אויף אַ טישעל, אַרומגעשטעלט מיט בלעטער און צווייגען, איז געשטאַנען זיינס אַ גרויס בילד אין אַ אַרעסטאַנטסקען זעלנערישען מאַנטעל, מיט אַ שוואַרצע ווילדע באָרד בעוואַקסען מיט אַ שוואַרצע, אונגעקעמטע הויכע טשופּרינע, און דערביי געבען, אין די זעלבע ראַהם, איז געווען איהרס אַ קליין בילדעל. אין אַ געט צונויפגעקנעפּעלט קליידעל, מיט קנעפּלעך, מיט אַ לאַנגען

צולאַזענעם צאָפּ האָר. זי איז געלעגען אַ צופלאַמטע און האָט גערעדט פון היץ. די מוטער האָט איהר געגעבען צו שלינגען קליינע שמיקלעך אייז, וואָס מיין פריינד האָט געבראַכט פון קעלער אַרויס, כדי צו פערמיידען אַ בלוט־שטורץ, — נאָר נינאָטשקא האָט ניט געוואוסט וואָס מען וויל פון איהר. זי איז גאָר ניט געווען דאָ מיט אונז, אויף דער וועלט און אויף דער ערד, — זי האָט זיך געפונען מיט איהר מיכאַיל, שווימענדיג מיט איהם צוזאַמען אין אַ פייערדיגען ים, און זי האָט זיך געבעטען ביי איהם, אַז ער זאָל זי נישט אָפּלאָזען אויף איין מינוט, וואָרים שלעכטע מענשען ווילען זיי צושיידען. — „פעסטער, נעהם מיך אַרום, פעסטער!“ — האָט זי זיך געבעטען ביי איהם, — „נאָך שטאַרקער דריק מיך צו דיין ברוסט — צו דיין שטאַרקע, שטאַרקע, שטאַרקע ברוסט“, — האָט זי זיך געבעטען ביי איהם. — „זעהסט דאָך, אַז מען רייסט מיך אָפּ פון דיר מיט געוואַלד, — פאַרוואָס האַלטסט דו מיך ניט אָן — פאַרוואָס נעהמסטו מיך נישט אַרום שטאַרק?“ — דערנאָך האָט זי זיך געבעטען ביי איהם, אַז ער זאָל זי קושען אויף די ליפּען. — „פאַר וואָס קושט דו מיך ניט? פאַר וואָס לאָזט דו אַזוי אויסטריקענען מיין נשמה? — פאַר וואָס לאָזט דו אַזוי פערשמאַכטען מיינע ליפּען? — אַ גאַנצע נאַכט, אַ גאַנצע נאַכט האָסט דו מיך איינמאָל נישט געקושט, — דו ליעגסט נעבען מיר, ביזט מיט מיר — און דו קושט מיך ניט. — פאַר וואָס ביזט דו אַזאַ שלעכטער, מיכאַיל? — פאַר וואָס?“

די מוטער האָט זיך געשעמט פאַר אונז, פאַר דער טאָכטער'ס ווערטער. מיין פריינד האָט זיך געמאַכט אַרויסצוגעהן פון שטוב. איך האָב אויך געוואָלט אַוועקגעהן, די מוטער האָט אָבער געקוקט אויף מיר מיט אַזעלכע בעטענדע אויגען, אַז איך האָב איהר ניט געקענט אָפּזאָגען, און בין איבערגעבליבען מיט איהר ביי דער קראַנקער. זי האָט געגעצט נינאָטשקאַ'ס שטערן מיט אייז, געמיינט, אַז זי וועט זיך בערוהיגען, — אָבער נינאָטשקא האָט ניט אויפגעהערט צו פיבערן אַ גאַנצע נאַכט, האַלוצינאַציעס געהאַט, און פון היץ גערעדט.

איהרע געדאַנקען האָבען זיך אַלץ בעוואויגען אַרום מיכאַיל'ן. פיעלע זאַכען האָט זי געזאָגט, וואָס האָבען ערקלערט איהר גאַנצע האַנדלונג, איהרע געדאַנקען און איהרע געפיהלען, מיט וועלכע זי האט זיך אַרומגעטראָגען זינט דעם מאַנ'ס טויט. זי האָט אַזוי גערעדט צו איהם, ווי ער

וואָלטווירקליך געווען נעבען איהר ערגעץ וואו אינוועניג אין איהר. זי האָט איהם גערופען ביי די ליעבסטע נעמען — און האָט געבעטען ביי איהם ליעבע, וואָס ער האָט איהר פאַר עפּעס אַ אונפערשטענדליכע זאַך אָפּגעזאָגט. ענדליך האָט זי זיך געפונען מיט איהם אין העכסטער ענט־ציקונג פון מענשליכען געגוס — און האָט אָנגעהויבען צו וויינען פאַר גליק, רופענדיג איהם: מיין טייערער פויגעל מיינער. — — —

זי האָט זיך שוין מעהר ניט אויפגעכאַפּט פון דעם שלאָף. זי האָט זיך נאָך אָפּגעמוטשעט איניגע שטונדען און איז דערנאָך איינגעשלאָפען מיט גליהענדע באַקען, שטראַהלענדע אויגען — מיט צופלאָשעטע האָר, און מיט דעם זיסטען שמייכעל אויף די ליפּען...

די מוטער האָט מען געדאַרפט אָוועקפיהרען פון'ם טויטען־בעט, זי האָט איינינע מאָל גע'חלש'ט און איז געוואָרען בעוואוסטלאָז. מיין פריינד האָט זי אַרויפגעבראַכט צו אונז אין צימער אַריין און איז געבליבען אויבען מיט איהר, וואַכענדיג איבער איהר און איך בין איבערגעבליבען ביים בעט פון דער טויטער.

זי איז שוין געלעגען אַ רוהיגע און אַ צופריעדענע. איהר פּנים האָט שוין ניט אויסגעדריקט קיין פערלאַנג, געבעטען זיך נאָך ליעבע האָט זי שוין ניט. עס איז געווען, ווי זי בעדאַרף עס שוין ניט. זי האָט זי שוין דערגרייכט...

איהר פּנים איז וואָס אַמאָל בלייכער געוואָרען — און מיעדער. די אויגען־פּאַלדען זענען ווידער איינגעקנייטשט געוואָרען — עס איז מיעדער געוואָרען, אויסגעמוטשעט, און עס האָט אויסגעדריקט אַ שטילען צער.

איך בין געזעסען ביי איהר בעט און געקוקט אויף איהר פּנים — און עפּעס וואָס זיך פערטראַכט. פּלוצלונג האָב איך געהערט, אַז עפּעס וואָס רודערט ביי דער טהיר. איך האָב געמיינט, אַז דאָס געהט מיין פריינד, און איך האָב זיך נישט אומגעקוקט דערויף, זייענדיג ווייטער פערזונקען אין מיינע געדאַנקען. ענדליך האָט אויף מיר אָנגעהויבען בלאָזען אַ קאַלטער ווינד. איך האָב זיך אומגעקוקט און האָב בעמערקט, ווי עס קומט עפּעס ארויס פון די האלבע טונקעלהייט, מיט וועלכע דאָס צימער איז געווען איינגעהילט. איך געדענק גוט, אַז כ'האָב זיך גאָר ניט דערשראָקען און די נייגיעריגקייט האָט אַלצדינג אין מיר איבערגעשטיגען. — איך האָב אָנגעשטרענגט מיין בליק, און געזעהן, ווי אַ שוואַרצער הונד, מיט גרויסע

שוואַרצע קודלעס קריכט אַרויס פון די פינסטערניש; קומט געהנטער צו מיר צו, שמעקענדיג מיט דער נאָז. — איך געדענק, אַז אין דעם ערשטען אויגענבליק בין איך געבליבען זיצען אַ פערשטיינערטער, נאָר ווען איך האָב געזעהן, ווי דער שוואַרצער הונד קומט צו נאָהענט צום טויטען, הויבט איהם אָן צו שמעקען, האָט זיך געשטאַרקט אין מיר מיין מענשליכע פליכט, און איך האָב איהם אָנגעהויבען אַוועקצויאָגען מיט די הענד און מיט די פיס. איין אויגענבליק האָט זיך דער הונד אָבגעשטעלט און מיך אָנגעקוקט מיט זיינע גלאַנצעדיגע אויגען — נור, זעהט זיך אויס, אַז דער בליק פון מיינע אויגען האָט איהם בעזיעגט, און ער איז אָפּגעטרעטען פון טויטען — פערלאָזענדיג די שטוב.

איך ווייס נישט אויב דער הונד האָט געהאַט וואָס פאַר אַ שייכות מיט דער טויטער. עס קען זעהר מעגליך זיין, אַז עס איז, ווי מיין פריינד האָט געזאָגט, ווען ער האָט געהערט די מעשה פון הונד, אַז אַן איינזאַמער הונד פון אַ שכן האָט אריינגעבלאָנדזשעט אין שטוב אַריין, געפינענדיג אַ אָפענע טהיר. נור דענסמאָל, ווען איך האָב געקוקט דעם הונד אין די אויגען אַריין, און געזעהן זיינע שוואַרצע קודלעס, האָט ער מיך דער־מאָנט אָן דעם געזיכט פון דעם פערשטאָרבענעם מיכאַיל.

די טויבען פון סקווער

(ערצעהלונג)

I

איבער דעם בעלעבטען סקווער פון לאנדאן, אויף וועלכען עס שטעהט דער בעריהמטער דענקמאל פון אדמיראל נעלסאן, האבען זיך פון קדמונים-אן אויפגעהאלטען טויבען. די טויבען מאכען זיך זייערע נעסטען אין די הויכע געזימסען פון דעם וועלט-בעריהמטען קונסט-מוזעאום, די נאציאנאל גאלעריי, וואס שטעהט אין פראנט פון סקווער, וואו עס איז אויסגעהאמערט פון שטיין די גרויסע פיגורען פון די גריכישע געטער און געטינס. די טויבען זשענירען זיך גישט און מאכען זיך זייערע היימען צווישען די געטער, אפילו אונטער דעם הוט פון גרויסען אדמיראל, פון דעם נאציאנאלען העלד, האבען זיי זייערע נעסטען. שוין אבגערעדט, אז זיי בענוצען זייגע ברייטע שליפענע אקסלען פאר א גוט אפרוה-פלאץ נאך א גאנצען טאג ארומלויפען.

איבער דעם סקווער וואהנען די טויבען פון ווייטע, לאנג-פארגעסענע יאהרען. די טויבען זענען אזוי צוגעוואהנט צו דער שטאדט, אז זיי אנטלויפען נישט פאר די מענשען. זיי האבען זיך אפגעלערענט אראפצו-עסען פון מענשענס הענד, אדער פון די קינדער, וועלכע די מאמעס ברענגען אהין מיט קרישעלעך ברויט די טויבען צו שפייזען. עס געפינען זיך אזעלכע „משוגעים“, וועלכע זאמלען געלד אין די קירכעס פאר שפייז צוליב די טויבען פון סקווער, און טראגען זיי יעדען טאג זייער טאג-טעגליכע חיונה. זיי זענען אזוי צוגעוואהנט צום רעש און געפילדער פון'ם בעליעבטסטען סקווער פון שטאדט, אז זיי שטעלען זיך אויף די גאזעסען,

אויף די מאַטאָרען פון די אויטאָבוסען, וועלכע לויפען אַדורך אין די הונדערטער צו יעדער צייט פון טאָג דורך דעם סקוער. זיי פליהען אַרונטער געדיכט אונטער די רעדער אויפצופּיקען אַ ברעקעלע, אָדער שטעלען זיך אָפּ אויף'ן טראָטואַר אין מיטען געדרענג פון די מענשען, פליהען פערביי די דורכאיילענדע אויטאָמאָבילען און עס דאַכט זיך, אַז אָט־אָט ווערט די טויב איבערגעפאָהרען, ווערט די טויב צוקוועטשט אונטער'ן ראָד, צוטראָטען פון מענשען־טריט. אָבער עס טרעפט קיינמאָל נישט, אַז מען זאָל אַ טויב איבערפאָהרען, צוקוועטשען, צוטרעטען, אָדער עס זאָל ווערען איינפאַלען אַ טויב צו כאַפּען. זיי זיינען אַזוי געניט, אַזוי איינגעוואָהנט צו דעם האַסטיגען רויש אין וועלכען זיי לעבען, אַז זיי מיידען־אויס דעם טויט פון פאר די אויגען, און געהען־אַרוים פון אונטער די אויטאָמאָבילרעדער אונבעריהרט.

דאָס רוב פון די טויבען זיינען טאַקע געבוירענע און אויסגעהאָדעוועטע אין סקוער. זייערע עלטערען האָבען זיי אויסגעבריהט אין די רעדער פון „זעאוס" רייטוואָגען, אָדער צווישען די שענע פּיס פון „אַפּאָלאָ", וואָס איז אויסגעסקולפּטירט אין דעם גריכישען געזימס איבער דעם קינגס־מוזעאום, וואָס שטעהט אין סקווער. אַנדערע ווידער האָבען געזעהן דעם טאָג־שיין אין דעם הוט פון אַדמיראַלישען דענקמאָל, אָדער אויף די פּלייצעס פון „נאַציאָנאַלען העלד". אָפטמאָל מאַכט זיך, אַז אַ „זי" פון די סקוער־טויבען לאָזט זיך אַרוים פון שטאָדט און פערפיהרט אַן „ער" פון דאָרף אין שטאָדט אַריין. די פרעמדע טויב פּרואווט זיך איינלעבען מיט די שטאָדט־טויבען, אין רעש פון שטאָדט. טיילמאָל טרעפט, אַז אַזאַ פרעמדע טויב פון דאָרף געוואָהנט זיך ביסלעכווייז איין צום שטאָדטלעבען, לערנט זיך אויס צו ליגען צווישען די אויטאָמאָבילען־רעדער. אָבער אין מעהרסטע פאַלען ווערען די פרעמדע טויבען פערשוואונדען. אָדער זיי פליהען צוריק אין די דערפער, פון וואַנען זיי זענען געקומען, אָדער מען געפינט זיי אין אַ פּאָר טעג אַרום צוקוועטשטע צווישען די רעדער פון די אויטאָבוסען, אָדער אויסגעמוטשעטערהייט פאַלען זיי אַראָפּ מיעדע פון הויכען פּיעדעסטאַל, אויף וועלכען עס שטעהט די פיגור פון אַדמיראַל, און בעשפּריצען מיט זייער בלוט דעם טונקעלען פערשטויבטען מאַרמאָר פון דעם בעשטאַנד. נאָר קיינער בעמערקט עס נישט און קיינער זעהט דאָס נישט.

אַז עס קומט פאַרנאַכט, ווען די זון הויבט זיך אָן צו זעצען ערגעץ הייט אונטער דער שטאָדט, און אין דער שטאָדט אַליין ווייסט מען גור דערפון, וואָס מען הויבט אָן אָנצוצינדען די גאַסען-לאָמפּען, בעהאַלטען זיך די טויבען אין זייערע נעסטען, זוכען שוץ צווישען די גריכישע „געטער" און „געטינס" פון מוזעאום-געזימס, אין דעם גרויסען הויף פון אַדמיראַל נעלסאָן. דענסמאָל הויבען זיך אָן איבער די טראָטואַרען פון סקווער צו בעוויזען זיך גאַנץ אַנדערע טויבען, נאַכט-טויבען אין געשטאַלט פון יונגע מיידלעך, אָנגעטאָן אין זעהר עלעגאַנטע קליידער, אויפפאַלענד קורצע ספּאָדניצעס, פון וועלכע עס זעהען זיך אַרויס די לאַנגע געטאָקטע פיס, בעצויגען מיט פלייש-קאָלירטע זיידענע זאָקען, אין שוואַרץ קאָלירטע גריכישע שיכלעך, און הויכע, ברייט-רונדיגע מיט שפּיצען בעזוימטע קאַפּעליושען, פון וועלכע עס קוקען אַרויס שוואַרצע אויגען, קאַרשען-אויגען, בלויע סאַפּירען און בורשטין-שיינענדע קאַרע אויגען, און רייצען און ציהען נאָך זיך יונג און אַלט.

די מעהרסטע פון די מיידלעך, וועלכע דרעהען זיך איבער דעם סקווער אין אבענד, זיינען היימישע, אַזוי ווי די טויבען, געבוירען אין סקווער, אויפגעצויגען צווישען די רעדער פון אויטאָמאָבילען און מאָטאָרען פון אויטאָבוסען און שטויב פון די געמויערטע הייזער אויף אַספאַלט-גאַסען, אויסגעבריהט אויף דער שטאָדט-זון. און אַזוי ווי די טויבען געהען זיי דורך צווישען די מענגע מענשען, דרעהען זיך הינטער די פיס פון פאַרבייגעהער, מישען זיך אוים מיט די נאַציעס פון דער וועלט, וואָס שפּאַציערען אין די אָבענדען אויפ'ן סקווער, און קומען אין לייבליכער בעריהרונג מיט אומבעקאנטע, פרעמדע וועזענס און געהען אַרוים גאַנץ אונבעריהרט, נישט פערלירענדיג דערביי דאָס מיידליש-טויבענדיג, וואָס זיי בעזיצען. נאָר טיילמאָל מאַכט זיך, אַז עס פערבלאָנדזשעט צווישען די היימישע מיידלעך אַ פרעמדע פון דאָרף...

אויפ'ן סקווער, אין גרעלען פאַרנאַכטליכען עלעקטרישען שיין, צווישען די פיעל פאַרבייגעהענדע, האָבען געשפּאַצירט צוויי מיידלעך; ביידע געקליידעט אין יענעם אויפפאַלענדען שיק און רייץ, מיט וועלכע עס נעהמען זיך אוים אַ געוויסע סאָרט מיידלעך, און וואָס אַנדערע פרויען, נישט פון זייער פּראָפעסיע, מיהען זיך זיי נאָכצוטאָן און קענען נישט... די מיידלעך, וואָס האָבען אויסגעזעהן אויסערליך ווי צוויי גלייכע אין

יאָהרען — כאָטש אין דער אמת'ן נישט אַזוי — האָבען פערגעסען דעם ציעל פון זייער גאַנג און גערעדט צווישען זיך פערטרויליך, פון היימישע זאַכען.

— און די מאַמע האָט זעהר געוויינט, ווען דו ביזט אַוועק־געגאַנגען? — האָט איינע געפרעגט די אַנדערע אויף אידיש.

— ניין, געוויינט האָט זי ניט, פאַרוואָס זאָל זי וויינען, זי האָט דאָך געוואוסט, אַז איך פאָהר צו דיר.

— און וואָס מיינט מען אין דער היים אויף מיר? וואָס זאָגט מען, וואָס טהו איך דאָ? — האָט די עלטערע ווידער איבערגעפרעגט דער יונגערע, פיליכט צום הונדערטסטען מאָל.

— דער פאָטער האָט דאָך דערצעהלט אין שוהלכעל, וואָס דו האָסט אהיים געשריבען אין בריעף, אַז דו ביסט אַנגעשטעלט אין א גרויס געשעפט פון וויסוואַרג, און אַז דו פערדינסט שען געלד.

— גלויבט מען אין דער היים? גלויבט מען?

— פאַרוואָס זאָל מען ניט גלויבען, אַז דו האָסט אַזוי געשריבען. די עלטערע האָט אַ מינוט שטיל געשוויגען.

— מיינסט אפשר, אַז איך האָב ניט געארבייט אין אַ וויים־געשעפט? צוויי יאָהר האָב איך זיך אָפּגעפּלאָגט ביי יאָסעלס זוהן פון דער היים דעם געלען ברוך, ער האָט אויף וויטשעפּעל אַ סטאָר. צוערשט האָב איך געארבייט ביי איהם אין שאַפּ, פאַר צוואַנציג שילינג אַ וואָך, דערנאָך האָט ער מיר געזאָגט, אַז איך וועל זיין אַ „גוד גוירל", וועט ער מיר צולעגען צו צוויי „גינעס", נאָר איך זאָל נישט אויסזאָגען די אַנדערע. אַנגעטשעפּעט זיך צו מיר, אויף אַ מינוט האָט ער מיך נישט אָפּגעלאָזט. דערנאָך, אַז ער האָט מיך אַריינגעשטעלט אין סטאָר אַריין, בין איך דאָך שוין גאָר געווען „זיינע", פערקויפט ווי אַ הונד, איידער בחנם איז דאָך שוין גלייכער פאַר געלד, — האָט מען דאָך עפּעס דערפון.

יעצט האָט די יונגע געשוויגען.

— און גלויב מיר, עס איז גאָר ניט אַזוי דער מעהר מיט די שאַפּ־מיידלעך, אָדער די אָרענטליכע סטאָר־מיידלעך. עס איז דען דאָ איינס פון זיי אַן אָרענטליכס? זיי בעלאַנגען דאָך אַלע צו די „מענעדזשערס", ווי אויך צו די „באָסעס" — זיי קענען דען טהאָן, וואָס זיי ווילען?

די יונגערע האָט ווידער געשוויגען.

— און דאָ ווייס איך דאָך כאָטש פאַר וואָס און פאַר ווען. געה אַרוים אין סקווער אויף אַ פּאָר שעה, מאַך מיר מיינע פּאָר „גינעס“ און בין מיר אַ פרייער מענש. קיינער „באַדערט“ מיך נים, גיב דעם פּאָליסמאַן אַ פּאָר שילינג אַ וואָך, בין איך דאָך אַ פרייער פויגעל, וואהן זיך וואו איך וויל, קליידּ מיר אוים.

— און קיינער ווייסט נים דערפון? — פרעגט זיך די אנדערע.

— וואָס מיינסטו, דאָ איז קראַצניץ, וואָס יעדער ווייסט וואָס דו טהוסט? דאָ איז יעדער פאַר זיך.

די יונגערע האָט ווידער געשוויגען.

— און מיט וואָס פאַר אַ דזשענטעלמענס דו טרעפסט זיך דאָ, מיינסטו עס זיינען אַזעלכע לייט, ווי ביי אונז אין קראַצניץ? דאָ געהט נים אַבי ווער אוים מיט אַ „ליידי“. דאָ געהט נאָר אוים אַ „דזשענטעלמאַן“, פיהרט דיך אויף סאַפּער אין אַ פיינעם רעסטאָראַן, אָדער אין אַ טאַנץ־זאַל. אַמאָל קען מען מאַכען די בעסטע „פּאַרטי“. וויפיעל „שאַנסעס“ האָב איך שוין געהאַט. וויפיעל דזשענטעלמענס פון די „הויכע סאָסייטי“ מיט גוטע „פּאָזישאָנס“ זיינען געלעגען צו מיינע פים און געגאַנגען פאַר מיר די כפרה, געבעטען זיך ביי מיר, אַז איך זאָל געהן מיט זיי „געמען רומס“.

— און פאַר וואָס האָסטו נישט געוואָלט?

— עס איז נישט גוט, — לערנט די עלטערע די יונגע, — צופיעל זיך אריינלאָזען מיט אַזאַ „דזשענטעלמאַן“ טויג נישט. דאס איז נישט פאַר אונזערס איינער. אונזערס איינע איז אַזוי: געטראָפען אַ דזשענטעל־מאַן, וויל ער געהן מיט דיר אויף סאַפּער — גוט, געגאַנגען מיט איהם, געווען מיט איהם, אָבגעצאָהלט. איך געה מיר מיין וועג, דו — דיין וועג. איך קען דיך נישט, דו — מיך נישט. אַז נישט, ווייסט דו נישט, מיט וועמען דו קענסט זיך אריינלאָזען און דו קענסט נאָך אריינפאַלען אין „טראָבעל“ — די פּאָר „גינעס“ פון דיר צונעהמען, אָדער אַנדערע צרות אָנטאָן. עס איז נישט גוט.

אין דעם איז דער יונגערמאַן, וואָס איז שוין אַ פּאָר מאָל פאַרביי־געגאַנגען פאַרביי זיי ווידער צוגעקומען צו די מיידלעך, געקוקט זיי אין פנים אריין, און אַלץ נישט געקענט אָבמאַכען זיין מיין, צוצוגעהן צו זיי, צי נישט.

— גיב נור אַ קוק ווי דער גרינהארן האָט זיך צוגעטשעפּעט צו

אונז. קום שוין אַהער, גרינגע אוגערקע, — האָט זיך אָנגערופען די עלטערע.

דער יונגערמאן האָט געגעבען אַ ווייכען סאַמעטען בליק אויף די יונגערע, וועלכע האָט אויסגעדריקט שרעק און ווי עפּעס בעטענדיג זיך, אַז עס האָט זיך געדאכט, אַז אָט שטעלט ער זיך שוין אָב, ווידער האָט ער גישט געוואגט און איז ווייטער געגאנגען.

— כ'לעבען, דו געפעלסט איהם, דאושע, — האָט געזאָגט די עלטערע, — און פון אזא „העכט", אַז מען כאַפּט, קען מען אַרויסציהען עטליכע שענע „גינעס", עס איז גאר אַ גרינגע חיה, — זאָלסט נאָר קענען פון איהם ארויסציהען.

די יונגערע איז פערשעמט געוואָרען און דערשראָקען אַביסעל, און האָט גישט געוואוסט וואָס צו ענטפערן.

— שאַ, אָט קומט ער נאָך אַמאָל, דו מאַך זיך גאר גיישט קוקענדיג אויף איהם, האָב איהם אין דר'ערד. וואָס ווינציגער דו וועסט קוקען אויף איהם, אַלץ טיעפער וועט ער ליעגען צו דיינע פיס. נאָר טאָמער וויל ער אַוועקגעהן, דאַן גיב איין בליק אויף איהם. אָבער אַזאַ קוק, אַז דו זאָלסט איהם די מוטער'ס מילך אַרויסנעמען מיט דעם קוק.

די יונגערע איז שטיל געווען און דערשראָקען. דער יונגערמאן האָט זיך יעצט דערנעהנטערט צו זיי, אָבגעשטעלט זיך.

דער יונגערערס האַרץ האָט אָנגעהויבען צו קלאַפּען:

— קען מען אייך בעגלייטען? — האָט דער יונגערמאן אָנגעהויבען צו שטאַמלען.

די יונגערע האָט געקוקט אויף דער עלטערער.

— עס בעלאַנגט וואוהין — האָט זיך די עלטערע אָבגערופען.

דער יונגערמאן איז צוטומעלט געווארען פון אַזאַ ענטפער און האָט געשטאַמעלט.

— יאָ, וואוהין?

— אין קאַפּע ראָיאַל, דאָרט שפּיעלט שענע מוזיק.

— יא, אין קאַפּע ראָיאל — האָט דער יונגערמאן געשטאַמעלט.

דער יונגערמאַן האָט אָנגעהויבען מיט זיי מיטצוגעהן.

— זעהסט, ווי מען מאַכט עס? — האָט די עלטערע צוביטען דעם זאַץ אין אידיש צו די יונגערע. די יונגערע האָט געשוויגען, נאָר איהר האַרץ האָט געקלאַפּט.

— נאַ, געה דו ביי זיין זייט, דו געפּעלסט איהם — האָט די עלטערע קונציג געגעבען זיך אַ דרעה און צוגעשאַרט די יונגערע צו דער זייט פון דעם יונגענמאַן.

די יונגערע איז געבליבען פאַר אַ מינוט ערשטוינט; דאָס קלאַפּען פון איהר האַרץ האָט זיך געהערט אין דער הויך.

— האָב ניט קיין מורא, איך וועל שוין רעדען פאַר דיר. דו קוק איהם נאר אין די אויגען אריין, — האָט די עלטערע געלערנט די יונגערע.

זיי זענען אַלע דריי געגאנגען אין קאַפּע ראָיאַל.

II

חיים פישער האָט געהאַט שענע מוידען, מוידען מיט געדיכטע, שוואַרצע צעפּ האָר, און מען האָט געזאָגט, אַז אַ בוים מיטן וואָרצעל האָלט אַזא מויד געקענט אַרויסרייסען מיט איהרע צעפּ. רויטע געזונטע באַקען און גלאַנציגע אויגען. די מוידען האָבען גע׳שם׳ט איבער דער מדינה. האָט טאַקע חיים פישער מיט זיי גוטע שדוכים געטאָן. איינע האָט ער אויסגעגעבען קיין קרושנעוויץ, גענומען אַ רייכען פערד-סוחר אַ מאַן, אַן אַלמן. אַן אַנדערע האָט ער חתונה געמאַכט פאַר אַ קצב׳ס אַ זוהן, און נאָך דריי האָבען זיך ביי איהם אין שטוב ארומגעדרעהט. דיענען וועט ער זיי ניט שיקען, עס פאַסט ניט פאַר חיים פישער, אַז זיינע טעכטער זאָלען דיענען. האָבען די מוידען פערפיהרט אַ שטאָדט מיט יונגען. אַ גאַנצען טאָג גערודערט געטהאָן, נאָר זיך אויסגעזעצט אַלע דריי, ווי די ליאַלקעס, אויפ׳ן גאַניקעל, אין שמאָלען געסעל, זומער-לעב, אין די בלויזע העמדער, אין די רויטע אונטערקליידלעך, מיט די נאַקעטע הענד און בוזעמס אַרויס פאַר דער אָפענער שיין, און זיך אויסגעגעהט געהעפטענע וועש און געזונגען ליעדער. פאַרנאַכט, ווען די וואַלקאַרזשעס מיט די שטעפּען-מאַכער און די סוביעקטען פון די געשעפטען זענען אַהיים געקומען פון דער אַרבייט, האָבען זיי זיך אָפּגעוואַשען מיט שמעקענדיגע זייף. ווער עס האָט געהאַט האָט זיך אויסגעפּוצט אין די שבת׳דיגע קראַוואַטען און געקליבען אַרום זיך די מוידען. דאָס גאַנצע געסעל האָט געשווירבעלט מיט יונגען אַ גאַנצען אבענד, געדרעהט זיך אַרום די מוידען, ווי ביהנען אַרום האָניג. אַ טייל האָט געהאַט דאָס גליק צוגעלאָזען או

ווערע', זענען זיי געזעסען אויף די טרעפּלעך פון גאַניקעל און געזונגען לידער. אַנדערע האָבען זיך געדרעהט אין געסעל. אַזוי האָט דאָס יונגוואַרג געברויעט אַ גאַנצע נאַכט און ניט געלאָזט דאָס גאַנצע געסעל ווייבער און אידען קיין אויג צו טהאָן, ביז דער פישער איז אַרויסגעקומען אויפ'ן גאַניקעל אין די גאַטקעס, און האָט מיטן פּאַסיק אַריינגעיאָגט די מוידען אין שטוב אַריין. און צו די יונגען האָט ער געזאָגט:

— איהר געהט אַהיים. איהר ווערט זיך אַ כאָליערע אַוועקלייגען!

און אַז די יונגען האָבען געזעהן, אַז די מוידען זיינען אין שטוב פערשוואונדען, זיינען זיי זיך צוגאַנגען, און דאָס געסעל האָט געקענט איינדרעמלען.

אין די זומערדיגע שבתים נאָכמיטאָג, ווען די גאַנצע שטאָט זאָגט „פּרק", האָבען די מוידען צוזאַמענגענומען די יונגען און האָבען געמאַכט אַ טאַנץ. איז דער רב דערפון געוואָהר געוואָרען, האָט ער געשיקט נאָך חיים פּישער און איהם געסטראַשעט, אַז ער וועט איהם די פּיש אַסר'ן, אויב ער וועט די „נייע מאָדע פון טאַנצען" ניט אונטערברייגנען. האָט חיים צוטריבען די יונגען און עס איז געוואָרען אויס טאַנץ.

האָבען זיך די מוידען נישט געהאַט וואו אַהינצוטהאָן אין שטעדטעל. האָבען זיי אָנגעהויבען צו טראַכטען וועגען אַוועקפאָהרען פון דער היים אין דער גרויסער שטאָדט. איז איינע אַוועקגעפאָהרען צום זמן נאָך לאָדז און איז דאָרט פערבליבען אַ גאַנצען ווינטער. אויף פּסח איז זי צוריקגעקומען און האָט מיט זיך מיטגעבראַכט אַ פולען קאַסטען מיט וועש און קליידער, מיט אַ ווינטער-מאַנטעל און אַ פּאָר שיך מיט אַ פּאָר קאַלאָשען. זי האָט געזאָגט, אַז זי אַרבייט אין אַ גרויסען וואַרען-געשעפט, אַ פערקויפערין איז זי דאָרט. אין שטעדטעל האָט מען גערעדט, אַז זי איז פּשוט אויף אַ שטעל פּאַר אַ דינסט. און אַנדערע האָבען נאָך ערגערס געזאָגט...

איז חיים פּישער דערפון געוואָהר געוואָרען. איז ער שוין אַרויס-געגאַנגען אין גאַס שלאָגען די וואָס רעדען, איז געוואָרען אַ גרויס גערודער יום-טוב אין שוהלכעל, וואו עס דאַווענען די פּישערס. איז חיים אַהיים געקומען פון שוהל אַ בייזער און האָט געשוויגען אַ גאַנצען יום-טוב. אַז די מויד האָט זיך געקליבען ווידער צו פאָהרען קיין לאָדז, האָט חיים פּישער געזאָגט, אַז ער וועט זי ניט לאָזען. זי זאָל זיין אין דער היים. און ווען עס

געפעלט איהר ניִשט די היים, לאָז זי געהן פאַר אַ דינסט, נאָר נאָך לאָדז וועט ער זי ניִשט לאָזען. און ער האָט איינגעשלאָסען דער מויד'ס קליידער מיט די וועש, מיט די שיך און די נייע פּאָר קאַלאָשען. האָט זיך די מויד אַרויסגעגנב'עט ביינאַכט, אַ יונג האָט איהר געהאָלפען אַרויסצוגנב'ענען ־עם קאַסטען מיט די זאַכען און זי איז אַנטלאָפען.

אַ לאַנגע צייט האָט מען פון דער מויד ניִשט געהערט. אין יאָהרען אַרום איז אָנגעקומען פון איהר אַ בריעף פון לאָנדאָן מיט אַ טשעק אויף אַ פּאָר פונטען, וואָס די עלטערן האָבען ניִשט געוואוסט וואָס דאָס איז. אין דעם בריעף שרייבט זי, אַז זי האָט זיך ניִט, גאָט צו דאַנקען, צו בעקלאָגען. עס געהט איהר ניִשט שלעכט. זי איז אין אַ געשעפט פון וויים־וואַרג, און דער בעל־הבית איז צו איהר גוט. זי האָפט נאָך אין גיכען איהרע עלטערן צו דערפרעהען מיט פרעהליכע נייעס... זי שטעהט אין שדוכים, שרייבט זי מיט פיעל־מיינענדיגע פּינטעלעך...

דער פאָטער האָט געטראָגען דעם בריעף אין שוהלכעל אַריין און האָט איהם געגעבען אַלעמען צו לעזען.

איז דורכגעגאַנגען ווידער אַ לאַנגע צייט, און די „פרעהליכע נייעס" האָבען זיך ניִשט געהערט. און ווען די עלטערן האָבען זיך שוין געהאַט מיאש געווען דערפון, איז אָנגעקומען אויף ראש־השנה אַ וואונש־קאַרטע אַזוי גרוים ווי אַ טעלער, מיט אַ שיף און טויבען און אַלערליי געמעלען — און קיין איין וואָרט ניִט מעהר. אין אַ געוויסע צייט אַרום, אויף אַ פּסח, איז אָנגעקומען אַ טשעק אויף פינף פונט, אָהן אַ וואָרט, דאַן איז באַלד ווידער אָנגעקומען אַ בריעף: „טייערע טאַטע און טייערע מאַמע", און זי שרייבט, אַז געהן געהט עס איהר גוט, עס פעהלט איהר חלילה קיין זאַך ניִשט, נאָר איינס פעהלט איהר יאָ — דאָס איז „אַ מאַמע'ס האַרץ". עס איז שלעכט צו זיין צווי'שען פרעמדע מענשען אַליין, ווי אַ פער־בלאָנדזשעטע שעפּס פון דער סטאַדע. און ערשט יעצט ווייסט זי ווי אָפּצו־שעצען וואָס עלטערן זענען פאַר אַ קינד. אין דער פרעמד ווייסט מען דאָס ווי צו שעצען... און זי שרייבט, אַז ווען זי וואָלט געקענט האָבען אַ נאָהענטען מענשען מיט זיך, וואָלט איהר קיין זאַך ניִט געפעהלט...

אין דער משפחה האָט מען געוויינט אויף דעם בריעף, ווי צו תשעה־באב... נאָר קיין „טייערע מאַמע" איז שוין ניִט געווען, וואָס זאָל בעגיסען דעם בריף מיט הייסע טרערען. די מוטער איז דורך דער צייט שוין געשטאָרבען.

אין דער היים, ביים אַלטען חיים, איז נאָר איבערגעבליבען דעם פעטער זרח'ס, עליו השלום, אַ מיידעל, וואָס דער אַלטער פישער האָט נאָך דעם ברודער'ס טויט צו זיך אין שטוב אַריינגענומען און געהאַלטען ווי אַן'אייגען קינד. וואָרים זיינע אייגענע טעכטער האָט ער שוין געהאַט אויסגעגעבען. און דער אַלטער פישער חיים איז געקומען אויף דער עלטער, און קיין נדן פאַר דעם ברידער'ס טאָכטער האָט ער אויך ניט געהאַט, און קיין שידוך פאַר דער מויד האָט זיך נישט געמאַכט, האָט מען אַוועקגעשריבען אַ בריעף צו דער שוועסטער אין לאָנדאָן: אַז „די מאַמע, אין ליכטיגען גן־עדן זאָל זי זיין, לעבט שוין נישט מעהר און דער טאַטע איז שוין צו־אַלט אַליין אַרויסצופאָהרען צו די אָזיערעס נאָך פיש... אַז עס וואָלט ווער צוגענומען דעם פעטער זרח'ס טאָכטער, וועלכע איז ביים טאַטען, וואָלט ער געגאַנגען צום איידעם נאָך קרושנעוויץ. בלויז העלפענדיג איהם ביי דער יאַטקע, וואָלט ער זיך פערדינט זיין שטיקעל ברויט".

איז באַלד אין אַ פּאָר וואָכען אַרום אָנגעקומען אַ בריעף פון לאָנדאָן, מיט אַ טשעק אויף פונטען, אַז דעם פעטער זרח'ס טאָכטער, דאושע, זאָל נישט אַנדערש טהאָן, נאָר גלייך קומען צו פאָהרען צו איהר קיין לאָנדאָן. „זי וועט דאָ, שרייבט זי, גליקליך ווערען".

האָט מען דער מויד איינגעפּאַקט אַ קאַסטען מיט זאַכען, מושוה בעוואָרען מיט נטע דעם פוהרמאַן פאַר גנב'ענען די גרענעץ. און נטע האָט בעשוואָרען ביי זיין „ווייב און קינד", אַז ער וועט די מויד אָפּהיטען ווי אַן אויג אין קאָפּ ביז איבער די גרענעץ. און איבער דער גרענעץ וועט ער זי מיטגעבען מיט אַ פּאַרטיע „ליטוואַקעס", וועלכע פאָהרען נאָך לאָנדאָן.

III

אַז די קוזינע איז אַראָפּגעקומען קיין לאָנדאָן, האָט ראָזע נישט געוואוסט וואָס צו טהאָן מיט איהר. ראָזע האָט זיך געמאַכט איהר כשר שטיקעל ברויט פון דעם, וואָס זי איז געווען אַ גאַסען־מיידעל, אַ בכבודיג גאַסען־מיידעל. קיין פריינד האָט זי נישט געהאַט, ווייניג בעקאַנטע, אַ חוץ איהר בעל הבית'טע, די דשעניטערין, אַ גוטע אַלטע איירישע פרוי, מיט וועלכע ראָזע האָט זיך גוט בעפריינדעט. אָפטמאָל איז די גויה אַרויפּ־געקומען צו איהר, געגעסען ביי איהר, און ראָזע האָט איהר מתנות

געגעבען. די גוטע איירישע האָט אַלץ געהאַפּט, אַז ראָזע וועט אָננעהמען דעם אמת'ן קריסטוס־גלויבען, און ווערען אַ באַפּטיסטין, ווי זי איז אַליין. ראָזעס פּראָפּעסיע איז איהר נישט אָנגעגאַנגען: „יעדען איינעם קומט נישט אָן דאָס שטיקעל ברויט לייכט". נאָר ראָזעס גלויבען האָט איהר נישט געלאָזט רוהען, און זי האָט אַלץ געהאַפּט, אַז די שענע אידין וועט ווערען אַרומגערעגומען אונטער קריסטוסעס פליגלען און נישט אַנדערש, ווי נאָר אונטער זיינע „באַפּטיסטישע" פליגלען.

ראָזע אָבער האָט געזאָגט: מאַקע זי איז אַ גאַסען־מיידעל, אָבער דעם גלויבען פון איהרע עלטערען וועט זי נישט בייטען, אפילו ווען מען זאָל איהר אַוועקגעבען דעם „קינגס פּאַלאַץ".

אייגענטליך האָט ראָזע נישט פערשטאַנען, פאַרוואָס עס איז אַזאַ שלעכטע זאַך צו זיין אַ גאַסען־מיידעל. נאָר אַלע האָבען געהאַלטען, אַז אַ גאַסען־מיידעל איז אַ שלעכטע און אַ מיאוסע זאַך, האָט זי אויך אַזוי געהאַלטען און זי האָט זיך געהיט דערמיט פאַר בעקאַנטע און לאַנדסלייט. דורך דעם איז זי נישט געגאַנגען אין די גאַסען, וואו זי האָט געקענט בעגעגענען אַ לאַנדסמאַן, זי האָט אויסגעמיטען „ווהייטשעפּעל" און דעם גאַנצען „איסט ענד", זי האָט גערעדט ענגליש, און געהאַלטען זיך פאַר אַ ליידי. אָנטהון האָט זי זיך געקענט נאָך פון דערהיים, פון שטענדיג איז זי אַריין אין די הויכע גאַסען אַלס „פּיקאָדילי" — צום אַדמיראַל־סקווער, געזעסען אין די לאָבעס פון די האָטעלען. מיט דער צייט געקראָגען איהר שטענדיגע „קונדשאַפט", אַ פּאָר „דזשענטעלליים", מיט וועלכע זי איז אויסגעגאַנגען אויף סאַפּער נור דורך „אַפּאָינטמענטס".

געוואָהנט האָט זי אין איהר אייגען צימער, ביי איהר איירישער פריינדין. קיינמאָל האָט זי קיינעם נישט געבראַכט אַהיים צו זיך אין צימער, אַחוץ איהרע פריינדין־„ליידים". די שכנים האָבען אייגענטליך נישט געוואוסט, מיט וואָס זי באַשעפטיגט זיך, פון איהרע קליידער און מאַניערען האָט מען עס אויף איהר אויך נישט אָנגעזעהן.

צוערשט האָט זי געהאַלטען איהר „קוזינקע" ביי זיך, זי איז צוליעב דער „קוזינע" נישט אַרויסגעגאַנגען אין די אָבענדען, און זי האָט זעלבסט־פערשטענדליך נישט געזאָגט דער קוזינע מיט וואָס זי בעשעפטיגט זיך. אָבער באַלד האָט זיך דאָס אָפּגערופען אויף איהרע פינאַנסען. קיין געלד האָט זי נישט געהאַט, געלעבט ווי יעדער „פּראָלעטאַריער" פון דער האַנד

אין מויל. דאן האט זי גענומען פערליערען קונדשאפט. האט זי פאר דער קוזינע געדונגען א בעזונדער צימער ערגעצוואו אין די אידישע געגענדען, און אליין האט זי זיך ווייטער בעשעפטיגט מיט איהר בעשעפטיגונג.

דעם פעטער זרח'ס טאכטער האט געפרואווט פערדינען, געגאנגען אין שאפ אריין ארבייטען. קיין ארבייט איז ניט געווען, און דאס וואס זי האט יא געקענט פערדינען, האט ניט געקלעקט אויף איהר אויסהאלטען, און דערביי איז די ארבייט געווען אזא שווערע, אז זי האט אין די ערשטע פאר וואכען אויפגעגעסען „דאס גרינע מעדעל", און די „רויטע באקען", וואס זי האט מיטגעבראכט פון דערהיים, זענען בלייך געווארען, און די ליפען גרעבער, און די אויגען אויסגעלאשען, און אז דעם פעטער ברוך'ס טאכטער האט דערזעהען, וואס עס איז געווארען פון דער קוזינע, איז איהר הארץ צושניטען געווארען.

דערוויל איז די יונגערע אויך געוואהר געווארען, מיט וואס די עלטערע בעשעפטיגט זיך. קיין שטארקען איינדרוק האט עס אויף איהר נישט געמאכט, דערפאר, וואס זי האט נישט געזעהן קיין אפשטויסענדעס, און האט נאר געזעהן, ווי איהר קוזינע וואהנט אין א פיינע וואהנונג, טהוט זיך אן אין זיידענס, אין אויסגעהאפטענע העמדער, די שענסטע היט, טהוט גארנישט א גאנצען טאג און האט נישט קיין „באס" איבער זיך, און דארף נישט זיצען אין שאפ אין די הייסע זומער-טעג, — אין אבענד געהט זי אוים סאפער עסען מיט פיינע לייט, וועלכע בעהאנדלען זי אזוי פיין, און אזוי אנשטענדיג — אדרבה, די קוזינעס פראפעסיע האט איהר אימפאנירט, זי איז שטאלץ געווען, וואס זי האט א קוזינע אזא „גרויס-ארטיגע ליידי" — און זי פלעגט אפט ארויסקומען צו איהר, זיצען ביי איהר און בעוואונדערען איהרע קליידער, איהרע שיך און איהרע היט. — ענדליך האבען די מיידלעך געוואהנט צוזאמען.

צוערשט האט די עלטערע פערדינט, און די יונגערע איז געבליבען אין דער היים. זי האט זיך אנגעטהון אין דער קוזינעס גענוצטע קליידער, געגעסען גוט — און באלד אנגעהויבען אויסצוזעהען פריש און שען. דער שאפ איז אוועקגעשוואומען, ווי א בייזער חלום — שוין קיינמאל נישט צוריק צו קומען. פון קיין אנדער פרנסה האט מען אויך נישט געקלערט. עס איז זיך נישט געווען צו וואס צו נעהמען. און קיין פרנסה האט נישט אויסגעזעהען ביי איהר אזוי גרינג, אזוי פיין און אזוי

אַנשטענדיג ווי איהר קוזינעס... און אַמאָל האָטביידע מיידלעך געטראָפען אויפ'ן גאַס איינער פון ראָזע'ס פערעהרער, אַ עלטערער דזשענטעלמען שוין, — זעהר אַנ'אַנשטענדיגער „דזשענטעלמאַן", ער האָט זיך זעהר געפּרעהט מיט רחל'ען, ראָזעס שוועסטער, אַזוי האָט זי ראָזע פאָר־געשטעלט, און ער האָט ביידע „שוועסטער" איינגעלאַדען צו „סאַפּער" אין „מאַנאַקאָ". עס איז געווען אַזוי אַנשטענדיג... אין ביסלעכווייז האָט ראָזע מיטגענומען איהר קוזינע און אָנגעהויבען איהר איבערצוגעבען די סודות פון איהר פּראָפעסיע — ביז מיר האָבען זי געטראָפען אויף פּיקאַדילי, ביי דעם סקווער פון די טויבען... ביז ראָזע האָט מיטגענומען איהר קוזינע אויף דער גאַס און געפיהרט זי אין „קאַפע ראָיאַל".

IV

נאָך דעם ווי זיי זענען אַלע דריי אָבגעזעסען אַ געוויסע צייט אין קאַפע־ראָיאַל, געטרונקען קאַפע און ליקער, האָט ראָזע געזאָגט צו די יונגערע:

— וואָס וועט זיין דער סוף פון זיצען, איך וועל איך לאָזען אליין— איהר וועט זיך שוין אַנ'עֵצה געבען אָהן מיר.

— ניין, ראָזע לעבען, איך בעט דיך, געה נישט אוועק — האָט די יונגערע אָנגעכאַפּט די עלטערע ביי דער האַנד, — איך האָב מורא צו זיין אליין.

— מורא, אין לאָנדאָן האָט מען נישט קיין מורא, — האָט די עלטערע געלאַכט — געה שוין נאַר, בלייב אליין מיט איהם, ער וועט דיך נישט אָבבייסען, דזשענטעלליים האָבען ליעב צו זיין אַליין מיט זייערע ליידים. „איז'נט סאָ?" — האָט זי געזאָגט צום יונגען־מאַן אויף ענגליש.

— שור, יו אר רייט — האָט דער יונגערמאַן געשמאַמעלט פער־לעגען.

— און פריהער געלט, דו הערסט. נישט ווינציגער אַזוי ווי איך האָב דיר געזאָגט, און מאַך נישט מיט איהם קיין לאַנגע מעשיות. — האָט זי געזאָגט צו דער יונגערער אויף אידיש, אַז דער דזשענטעלמען זאָל נישט פערשטעהן...

די יונגערע איז רויט געוואָרען, איהר הארץ האָט אָנגעהויבען צו

קלאפען נאך העבער: טיק־טאק, האט אויף אלע געקוקט אין קאפע־הויז, אויף די געסט, אויף די מיידלער ארום די טישען, וואס זיצען און רויבערען סיגארעטלער, נאר נישט אויף איהר „בעשערטען", וואס איז געזעסען געגענאיבער איהר.

דער יונגערמאן האט בעשטעלט נאך קאפע, נאך ליקער, גערעדט האט ער מיט ראזען אין ענגליש, וואס די יונגערע האט האלב פערשטאנען.

— זי איז נישט לאנג אין לאנדאן, און ווייס נאך נישט ווי אומצוגעהן מיט „דזשענטעלליים" — האט ראזע פערענטפערט איהר קוזינע פאר'ן גאסט.

— אבער דערפאר איז זי א שענע, — האט דער גאסט געזאגט קוקענדיג אויף איהר.

— זי איז די שענסטע מיידעל פון סקווער, — האט ראזע געזאגט, און שטופענדיג הינטער ארום איהר קוזינע, האט זי צוגעלייגט אויף אידיש:

— דער גוי איז פערליעבט אין דיר, קענסט רייסען פון איהם א פאס, דו גרינע אוגערקע.

אבער די יונגערע איז געבליבען זיצען א פערשעמטע, רויט־טוידט מיט א קלאפענדיג הארץ און נישט געוואוסט, וואס צו טהון און וואס צו זאגען.

— זאל איך רעדען פאר דיר, איך וועל טאפען דעם דופק, אויב עס לוינט זיך, — האט די עלטערע געזאגט.

— ראזע לעבען, איך בעט דיך — האט די יונגערע אנגעכאפט די עלטערע ביי דער האנד און געבעטען זיך, אז זי זאל שווייגען.

— וואס וועט זיין דער סוף, עס ווערט דאך שפעט, אז איך וואלט אזוי געזאלט ביי יעדען גאסט באלאמוטשען, מאכען חנ'דלער, וואלט איך שעהן זאויסגעזעהן? איך וואלט אויף קיין שיך נישט געהאט!

— ראזע לעבען, איך וויל אהיים געהן, — האט די יונגערע געזאגט.

— פארוואס?

— איך ווייס נישט פארוואס, איך האב מורא.

— פארוואס האסטו מורא?

— איך ווייס נישט, איך האב מורא.

— עס איז נישט שעהן צו בעליידיגען א גאסט, ער האט געלד געספענדעט.

— מיין פריינדין איז קראנק, פיהלט זיך ניט מיט אלעמען. — דער דזשענטעלמען וועט דאך מיט מיר בלייבען — האט זי זיך געווענדעט מיט א פערשארט שמייכעלע צום גאסט.

— אז די פריינדין וועט נישט איפערזיכטיג זיין — האט דער „דזשענטעלמען" געזאגט.

— מיין פריינדין איז נישט קיין איפערזיכטיגע — האט ראזע געלאכט, — ס'וואהר? נא, נעהם די שליסעל און געה אהיים. — גיט זי איבער דער קוזינע די שליסעל — איך וועל זיך באלד מיט איהם אפפארטיגען — גיט זי צו צו דער יונגערער אויף אידיש...

שפעטער, אז ראזע איז צוריק געקומען אין וואהנונג, וואו זיי האבען געוואוינט, האט זי ארויסגעווארפען פון זיידענעם זאק א פאפירענעם פינף פונט שטיק און האט עס צוגעווארפען צו דער יונגערער.

— נא זעהסט, וואס איך האב ארויסגעקריגען פון דעם הונט.

די יונגערע איז נישט געשלאפען. זי איז געלעגען אויפ'ן בעט אנ'אנגעטהונענע, מיט די צעפלאשעטע האר. זי האט געלאזט פאלען דעם פינף-פונט-שטיק און איז רויט געווארען.

— נא, נעהם צו, עס איז דיין געלד.

די יונגערע איז נאך מעהר רויט געווארען.

— מיין? — האט זי געשמייכעלט.

— יא, איך בין געגאנגען פאר דיר.

די יונגערע האט געשוויגען.

— פארוואס ביסט דו נישט געגאנגען מיט איהם? „א גיים דזשענטעלמען" געווען.

— ער איז מיר נישט געפעלען, — האט די יונגערע געזאגט.

— נאר איינע, דו האסט דען חתונה מיט איהם? ביסט זיך משדך מיט איהם, צי וואס? היינט קענסט דו איהם, מארגען נישט. וואס ארט עס דיך?

די יונגערע האט געשוויגען.

— ווייסט דו וואס, די בעשעפטיגונג איז נישט פאר דיר, — זאגט ראזע, אויסטהוענדיג זיך די זאקען, — צו דער בעשעפטיגונג בעדארף

מען האָבען אַ גאַנץ אַנדערען סאָרט כאַראַקטער. מען בעדאַרף וויסען ווי דערמיט זיך אומצוגעהן, אַזוי ווי איך. איך האָב מורא, אַז דו וועסט עס קיינמאָל נישט קענען.

די יונגערע האָט געשוויגען.

— דו כלה'ס זיך צופיעל מיט זיי, אַזוי ווי עס וואָלט געווען דיין חתן. איך וואָלט זיך דורך דער צייט מיט דריי אָבגעפּאַרטיגט, — זאָגט די עלטערע, אויסטהוענדיג דעם צווייטען זאָק פון פוס.

— נו, איך הויב דאָך ערשט אָן, איך וועל זיך אודאי צוגעוואָהנען,

— פערענטפערט זיך די יונגערע.

— איך האָב מורא, אַז נישט, צו דעם בעדאַרף מען האָבען אַ גאַנץ אַנדער סאָרט כאַראַקטער... — זאָגט די עלטערע, אויסטהוענדיג זיך דאָס קלייד.

V

אין די נעכסטע פּאָר וואָכען האָט ראָזע טאַקע איהר קוזינקע נישט מיטגענומען צו איהר בעשעפטיגונג. די מיידלעך האָבען געוואָהנט צוזאַמען, געגעסען צוזאַמען. דאָס האָט אָנגעטהון ראָזע'ס האַלקעלעך און בלוזקעלעך און ראָזע האָט איהר געגעבען קליינגעלד. ראָזע האָט זיך ווייטער בעשעפטיגט ביי איהר בעשעפטיגונג, אַרויסגעגאַנגען יעדען אָבענד צו איהרע בעשטעלונגען. איז נישט געווען קיין „בעשטעלונגען", איז זי געגאַנגען אויפ'ן סקווער זוכען בעשעפטיגונג, וואָס זאָל איהר און איהר קוזינע געבען אויף היונה. די קוזינקע האָט גאָרנישט נישט געטהון. ביי טאָג האָבען די מיידלעך זיך געקאָכט, געניי'הט, אויפגעהאָפטען זיך שענע, געשטיקטע וועש, דערצעהלען זיך מעשיות פון דער היים, לאַכען און פרעהען זיך, אָבער ביידע בייגקען נאָך עפּעס — נאָך וואָס זיי האָבען אַליין נישט געוואוסט. אַמאָל פלעגט מען אויך רעדען פון ראָזע'ס בעשעפטיגונג. ראָזע האָט איהר דערצעהלט פון די „דזשענטעלליים", מיט וועלכע זי האָט נעכטען געגעסען סאַפּער און נישט איינמאָל געמאַכט צוזאַמען דאָס געלעכטער פון זיי, דערצעהלענדיג דערביי די אינטימסטע זאַכען, אָהנע זיך עפּעס צו זשענירען, צו פערשעמען זיך, אָדער צו פיהלען, אַז זי זאָגט עפּעס נישט שעהנס...

צי דערפאַר, וואָס דאושען איז פריקרע געווען צו לעבען אויף ראָזעס חשבון, צי צוליב אַנדערע אורזאַכען — ווער קען וויסען? דאושען האָט זיך פערגלוסט צו געהן צוריק צו דער אַרבייט אין שאַפּ. און אַז ראָזע האָט געהערט דערפון, האָט זי געזאָגט צו איהר:

— וואָס פאַלט דיר איין? דאָס געזונט און לעבען אַוועקלעגען פאַר צוועלף שילינג אַ וואָך? וואָס ווערסטו האָבען דערפון?

די יונגערע האָט געשוויגען אַ ווײַלע, דאַן האָט זי זיך אָפּגערופען מיט הארץ-קלאַפּונג:

— ראָזע, ווייסטו וואָס איך וועל דיר זאָגען... — און האָט אָפּגעהאַקט.

— וואָס ווילסטו זאָגען?

— איך גלוסט אויך נישט צו געהן צוריק אין שאַפּ

— ווער הייסט דיר דען? — זאָגט די עלטערע און שווייגט.

— און וואָס דען וועל איך טהאָן?

— וואָס זאָלסטו טהאָן?

און דאַן האָט דער געשפּרעך זיך אָפּגעהאַקט

אין אַ פּאָר טעג אַרום, האָט ראָזע געקראָגען אַ בעשטעלונג פון אַנ'אַלטען בעקאַנטען, אַ „סטעדי קאָסטאָמער“ אויף אַ „ראַנדעוואו“. דער „סטעדי קאָסטאָמער“ האָט זי געבעטען, אַז זי זאָל מיטבּרענגען איהרס אַ פריינדין, וואָרים ס'וועט זיין נאָך אַ „דזשענטעלמאַן“, אַ פיינער מאַן, זיינס אַ פריינד. זיי וועלען זיך אַלע טרעפען אין דער „לאָבבי“ פון אַ בעוואוסטען האָטעל. די פריינדין, האָט דער „סטער קאָסטאָמער“ געבעטען, זאָל זיין אַ „נאַיס לוקינג גוירל“, וואָס קען זיך „ביוזעיווען“ אין אַ „סאָסייעטי“. די פּאַרטי וועט האָבען סאַפּער צוזאַמען אין אַ פיינעם פּלאַץ. לאַנג האָט ראָזע געקלערט וועמען מיטצונעהמען. דאושע האָט געוואוסט פון דער פּאַרטי. דאושע האָט געהאָלפען ראָזע'ן זיך אָנצוטהאָן צו אָט דער „פּאַרטי“. מיט איהר האָט זיך ראָזע מישב געווען, וועלכע קלייד זי זאָל אָנטהאָן, ווי אַזוי זי זאָל פערלאָקען איהרע האָר, ווי אַזוי זי זאָל דראַפּירען איהרע שאַלען. אָנטהועענדיג זיך, האָט ראָזע גערעדט צו זיך:

— ווערמען נעהמט מען דאָס מיט?

האָט זיך דאושע אָפּגערופען אין דער שטיל, האַלב מיט געלעכטער און האַלב שעמעוודיג:

— אַז דו וואָלסט געוואָלט, וואָלט איך מיטגעגאַנגען.

— דו? — האָט זיך געוואונדערט ראָזע — עס איז נישט פאַר דיר.

— פאַרוואָס? — האָט געפרעגט די יונגע דאושע און איז רויט געוואָרען.

— מען דאַרף זיך קענען מיט דעם אומגעהן. עס איז נישט פאַר דיין כאַראַקטער.

— דו מיינסט פאַר דענסמאָל?.. איך בין געוועזן אַ גרינע, איך האָב נאָך ניט געוואוסט — האָט דאושע געזאָגט.

— אַז דו ווילסט דוקא מיטגעהן, קום — האָט ראָזע געזאָגט — נאָר מאַך עס שנעלער, זיי וואַרטען שוין אויף אונז.

— ראָזע „דיער" — איז דאושע אַרויפגעפאַלען אויף ראָזעס האַלז און האָט זי אָנגעהויבען צו קושען און צו האַלזען.

— מען דאַרף זיך אָבער אָנטהאָן אַזוי, אַז זיי זאָלען די כפּרה ווערען — זאָגט ראָזע און האָט אָנגעהויבען אַרויסצושלעפּען פון איהרע קאָסטענס אַלע איהרע בעהאַלטענע אוצרות, זיידענע קאָלירטע אונטער-קליידלעך, קליידער אין פערשידענע פאָרמען און מאָדעס: געהאָפטענע שפּיצען, בראַסלעטען אוירינגלעך, פאַסקעס — און פון דעם אַלעמען אויסגעפּוצט דאושען אַזוי, אַז זי האָט טאַקע אויסגעזעהען, אַז מען האָט געקענט „פאַר איהר די כפּרה ווערען"...

דער „סטעדי קאָסטאָמער" האָט מיטגעבראַכט אַ פריינד, אַ יונגען מאַן. אַלע פיער האָבען זיך בעגעגענט אין דער „לאָבבי" פון האָטעל. ראָזע האָט בעקענט דאושען מיטן יונגען מאַן און אַליין האָט זי גענומען איהר „סטעדי קאָסטאָמער" אונטערן אָרעם, דענקענדיג, אַז די צווי הינטער זיי, דאושע מיטן יונגען מאַן, וועלען זיך שוין אַן עצה געבען אַליין. ערשט ביים עסען האָט זיך ווידער אַרויסגעוויזען, אַז דאושע הויבט ווידער אָן איהרע שטיק... זיצט ביים טיי ווי אַ כלה-מיידעל, האַלט דעם קאָפּ אַראָפּגעבויגען צו דער ערד, גנבעט בליקען צום יונגענמאַן. אָנשטאָט זי זאָל איהם קוקען אין די אויגען און לאַכען, שעמט זי זיך פאַר איהם, ווערט רויט, בלייך... ענטפערט נישט...

דעם יונגענמאַן, זעהט=אוים, איז דאָס קליינשטעדטעלדיגע כלה=שפּיעלען פון דער גאַסען=מיידעל געפעלען און ער האָט אויך מיטגעהאָלפען שפּיעלען דאָס חתן=כלה שפּיעל, ראָזען איז עס נישט געפעלען, אָבער זי האָט זיך נישט געקענט העלפען. זי האָט געוואונקען צו דאושען, געשטופּט זי, האָט געברומט צו איהר אין אידיש. און דאושע האָט געטהאָן דאָס איהריגע, האַלטענדיג דעם קאָפּ אַראָבגעבויגען צו דער ערד, פערשעמט, מעשה כלה, נאָר שיקענדיג גנבישע בליקען אויפן יונגענמאַן.

באַלד, אָבער, האָט ראָזע אָן זיי פערגעסען. זי איז שוין געוועזן האַלבלער שכור און פערנומען מיט איהר „סטעדי קאָסטאָמער“. און אַז מ'האָט געהאַלטען ביים אַוועקגעהן, האָט ראָזע גענומען איהר „סטעדי קאָסטאָמער“ אונטערן אָרעם און איבערלאָזענדיג די צוויי הינטער זיך, האָט זי געזאָגט מיט אַ קאָקעטיש שמייכעלע:

— זיי וועלען זיך שוין אַן עֵצה געבען אָהן אונז.

נאָר דאושע האָט אויפגעהויבען איהרע אויגען און אָנגעקוקט ראָזען מיט אַזאַ געבעט, מיט אַזאַ פערצווייפעלטען בליק, ווי ראָזע וואָלט זי איבערגעלאָזט אין דער מויטען=שטוב פון אַ געפענגנים.

— וואָס איז?

— ראָזע=לעבען! — האָט זיך דאושע אָנגעהויבען צו בעטען.

— הויבסט שוין ווידער אָן צו פערשעמען מיך פאַר מענשען? האָסט נישט בעדאַרפט אָנהויבען... פערטרייבסט מיר אַלע „קאָסטאָמערס“... — האָט ראָזע געזאָגט בייז.

דאושע האָט געהאַלטען דאָס פנים אַראָפּגעלאָזען צו דער ערד.

— אַ, קום! זיי וועלען זיך שוין אַן עֵצה געבען אָהן אונז — האָט געזאָגט ראָזע און איז אַוועקגעגאַנגען, איבערלאָזענדיג דאושען מיט'ן פרעמדען יונגענמאַן אַליין...

אויפ'ן צווייטען טאָג, ווען ראָזע איז שפּעט אַהיים געקומען אויף איהר וואָהנונג, האָט זי געפונען דאושען ליגען אין בעט, מיט דער קאָלדרע איבערגעצויגען איבער'ן קאָפּ און וויינענדיג. האָט זיך ראָזע דערשראָקען, איז צוגעלאָפען צו איהר, זיך אַוועקגעזעצט ביים ראַנד פון בעט און אַרומגענומען דאושען.

— וואָס איז דיר, וואָס? ביזט נישט געזונט?

דאושע האָט נישט געזאגט קיין איין וואָרט, נאָר איינגעגראָבען איהר פנים אין ראָזעס ברוסט און געוויינט, און געוויינט...

— ראָזע... ראָזע־לעבען...

— וואָס איז דיר געשעהן?

דאושע האָט געהאַלטען אָבער אין איין כליפּען:

— ראָזע... ראָזע־לעבען...

— איך האָב דיר באַלד געזאָגט, אַז עס איז נישט פאַר דיר. די בעשעפטיגונג איז נישט פאַר דיין כאַראַקטער. און דו האָסט מיך נישט געוואָלט פאָלגען... — האָט ראָזע געזאָגט מיט אַ פאָרוואורף.

דאושע האָט אַ מינוט געשוויגען, דאן האט זי זיך אָפּגערופען, אין טרעהרען, נאָר טיעפער, טיעפער איינגראָבענדיג איהר קאָפּ אין ראָזע׳ס בריסטען.

— ראָזע־לעבען... איך האָב דיר עפּעס וואָס צו זאָגען...

— וואָס?

— איך האָב איהם ליעב — האָט דאושע אַרויסגעוויינט.

— וועמען? — האָט זיך ראָזע געוואונדערט.

— אַלעקס׳ן..

— ווער איז אַלעקס? — וואונדערט זיך ראָזע.

— דער יונגערמאַן, וואָס דיין פריינד האָט געבראַכט.

— אַ, דאָס איז אַלעס? — האָט ראָזע געלאַכט — אַהאַ, דאָס איז אַלעס... כאַ־כאַ־כאַ!

דאושע האָט זי אָנגעקוקט פערוואונדערט:

— פאַרוואָס לאַכסטו?

— פאַרוואָס איך לאַך? — זאָגט ראָזע, — אונזערס איינע טאָר נישט ליעב האָבען. דאָס איז גוט פאַר „גוירלס“... אונזערס איינע האָט נישט קיין צייט זיך אַריינצולאָזען אין אַזעלכע זאַכען — היינט דאָ, מאָרגען אוים. צופיעל זיך אַריינצולאָזען מיט איינעם איז נישט גוט.

דאושע איז שטיל געוואָרען און טרויעריג. איהרע אויגען זענען געוואָרען גרעסער און טרויעריגער, און זי האָט אָנגעקוקט ראָזען.

— איך האָב אויך אַמאָל ליעב געהאַט, נאָר דאָס איז שוין געווען אַזוי לאַנג... — האָט זי געזאָגט ציהעגדיג זיך פאַר שלעפעריגקייט.

און אַז דאושע האָט איהר ווידער אַנגעקוקט מיט איהרע גרויסע אויגען, האָט זי צוגעלייגט:

— איך האָב דאָך דיר געזאָגט, אַז די בעשעפטיגונג איז נישט פאַר דיר. ביי דער בעשעפטיגונג טאָר מען נישט ליעב האָבען — אַ־נישט, קומט גאָרנישט אַרויס דערפון.

דאושע איז געבליבען זיצען אויפן בעט, איהרע צוויי אויגען האָבען ערגעץ־וואו געקוקט פערקלערט...

די מלחמה מיט חיה-רייצע

(הומאַרעסקע)

I

ווען נישט דער נאָמען חיה-רייצע, נור משפּט'ן זי לויט די קליידער, וואָס זי האָט געטראָגען, וואָלט מען נישט געקענט וויסען, צו וואָס פאַר אַ געשלעכט חיה-רייצע בעלאַנגט. איהרע קליידער האָבען נישט נור געהאַט פערלאָרען זייער אָריגינעלען שניט, און מען האָט נישט געוואוסט, אויב זיי זיינען געמאַכט פאַר אַ מאַן אָדער פאַר אַ ווייב. אפילו דאָס טיכעל איבער איהר קאָפּ, וועלכעס איז שוין אַזוי געהאַט צוגעוואַקסען צו איהר פּנים, אַז עס האָט זיך געדאַכט, אַז עס איז אַ טייל דערפון — האָט אויך נישט איבריגענס אונטערגעשטראָכען איהר ווייבליכעס. די צוויי עקען פון טיכעל, וועלכע האָבען זיך נאָכגעשלעפּט נאָכ'ן קניפּ אונטער איהר גאָמבע, האָבען אויסגעזעהען ווי צוויי פערקאָלטעוואַטע שפּיצען פון אַ באָרד. די עקען פון טיכעל האָבען אַריינגעשטעקט זייערע „נעזער" אין אַלצדינג, ביי וואָס חיה-רייצע האָט זיך בעשעפטיגט. איז זי געגאַנגען פון פעסעל-הערינג אַרויסנעהמען אַ הערינג, זיינען די עקען פון טיכעל געווען פריהער אין די הערינג-ראָפּע; איז זי געגאַנגען אָנשעפּען נאַפט, האָבען זיי זיך איינגעטונקט אין נאַפט-קענדעל און אפילו אין די שיסעל מיט קליסקעלער, וואָס זי האָט אַריינגעכאַפּט פון איין קונה צום אַנדערען, זיצענדיג אויף אַ זעקעל זאַלץ, — זיינען זיי אויך אריין, פאַרזוכענדיג, אויב די קליסקעלער זיינען גענוג געזאַלצען.

און נישט נור זייער אָריגינעלען קאָליר און שניט האָבען געהאַט פערלאָרען איהרע קליידער — נור אויך זייער אָריגינעלען שטאָף. מען

האָט אייגענטליך נישט געקענט וויסען, צי איהרע קליידער זיינען געשניטען פון שניידער=צייג אָדער צוזאַמענגעגליט געוואָרען אויס בלעך, אָדער אַנ'אַנדערען מעטאַל. די ברייטע ספּאָדניצעס, וואָס זי האָט געטראָגען איינע אויף די אַנדערע, זענען אַזוי שטייף געווען, און די ברייטע שירץ איבער זיי האָט אַזוי געבלישצעט פון דער זאַלץ=ראָפּע, וואָס האָט זיך בעזעצט אויף איהר און זי איז געווען אַזוי בעדעקט מיט הערינג=שופּען, אַז עס האָט זיך געדאַכט, אַז חיה=רייצע איז אַזאַ מין הערינג=חיה, וועלכע מען האָט אַרויסגעשלעפּט פון אַ הערינג=פּעסעל.

פערפינסטערט אָפּ חיה=רייצע די וועלט צווישען נאַפט און הערינג— דערפאַר אָבער וועבט זיך פאַר איהר אַ גאָלדענער שטוהל אין גן=עדן. אַ שטוהל נישט נור אַ פוסען=בענקעל. יאָ, ביי איהר מאַן ברוך=יואל צופוסענס. חיה=רייצע האָט פון נאַפט און הערינג=געוועלבעל נישט נור אויסגעהאַלטען איהר בידנע לעבען אויף דער וועלט, נור האָט זיך אויך אָנגעגרייט קורח'ס אוצרות אויף יענער וועלט. איהר מאַן ברוך=יואל זיצט גאַנצע טעג אין חסידים=שטיבעל און לערנט. און ווען חיה=רייצע בעזאָרגט די וועלט, בעזאָרגט דערפאַר ברוך יואל די צווייטע וועלט. און נישט נור ברוך יואל אליין. צוויי הדר=יונגלעך האַלט חיה=רייצע ביי די בעסטע מלמדים אין שטאָדט, אַ בהור, אַ וואויל לערנער, און אַ איידעם מיט אַ היתר=הוראה אין דער קעשענע. קענט איהר זיך פאָרשטעלען דאָס עשירות און די גבורות, וואָס אַזעלכע פינף „קאָרפּען=קעפּ“ קענען אָנגריי= טען. פון אַ גאָלדענעם שטוהל אין גן=עדן איז אָבגערעדט, גאָט אַליין וועט עס איהר אַקעגען טראָגען. אפשר אויך אַ פּלאַץ אין דער שוהל מיט די הייליגע אמהות. און וואָס בעדאַרף אַ אידענע מעהר? דאָס בידנע שטיקעלע ברויט אויף דער וועלט, און דאָס גאָלדענע פוסען=בענקעלע אויף דער צווייטער...

און דאָס אַלעס פון נאַפט און הערינג געוועלבעל. טאַקע מען ווערט פערשוואַרצט דערביי אַ גאַנצע וואָך. די הויט פון פּנים און די הענד ווערט אויפגעפרעסען פון זאַלץ=ראָפּע, און אַז עס קומט אויף דער נאַכט, ברענט עס ווי אַ פייער. שמירט זי זיך איין מיט אַזעלכע מינים שמירעכטסען, וועלכע בייסען. און אַמאָל מאַכט זיך, אַז מען דאַרף אַליין ברענגען פון דער באַהן אַהיים אַ פּעסעל נאַפט, אָדער אַ פּאָר זעקלעך זאַלץ און מען וויל זיך איינשפּאָרען אַ פּאָר „פּייעם“ טראָג=געלד, שפּאַנט זיך חיה=רייצע

אײן מיט אַ יונגעל פון דער גאַס אין אַ װעגעלע, און פֿילט זיך ניט אַלײן אַהײם צו שלעפּען דאָס פּעסעל גאַפּט, אָדער די פּאָר זעקלעך זאַלץ. טאַסע דערנאָך קרעכצט זי אַ גאַנצע נאַכט אױף איהר געלעגער: אַז זי װײס נישט װאָס פאַר אַ זײט טהוט איהר װעה. און ברוך יואל, װאָס שלאָפט אין צװײטען בעט, פערשטעלט מיט'ן שפּאַנישען װענטעל, קען אױך נישט שלאָפען. הערט ער זי קרעכצען — קרעכצט ער אױך, און פרעגט איהר: „װאָס איז איהר?“ ענטפערט זי: „אַך, גאָר נישט“. „זאָל איך אַראָפּגעהן און אָנװאַרימען אַ שטאַרץ צוצולײגען?“ ענטפערט זי: „מען דאַרף נישט, עס װעט איבערגעהן“. און האַלט זיך אײן פון קרעכצען, כדי ער זאָל ניט האָבען שברי־לב.

און עס קומט דער װינטער, דער פראָסט ברענט און די הענט יעדעס מאָל אין פײכטען, װײל דאָ שטעקט זי זײ אַרײן אין פּעסעל הערינג און דאָ האַלט זי זײ אין טונדעל גאַפּט — און דערנאָך װערען זײ בעשאָטען מיט זאַלץ — די הױט שײלט זיך, װערט געפּלאַצט — און דאָס רויהע פלײש ברענט פון זאַלץ. אָבער װער האָט צײט צום קלערען װעגען דעם? זי האָט קלײנע קינדער צום דערנעהרען, און ס'מאַכט זיך אַ מאָל, אַז מען דאַרף פון קעלער אַרױפקײקלען אַ פּעסעלע הערינג, װעט זי דאָך נישט געהן רופען ברוך יואל'ן, אַז ער זאָל איבער איהר באַלמוטשען פון לערנען (װאָס איז איהר גאַנצער האַנדעל, מ'שטײנס געזאָגט, װערט געגען אײן װאָרט פון זײן תורה?) אָדער זי װעט דאָך אױך נישט געהמען אַ „זעקסער“ און אַרױסװאַרפען פאַר אַ טרעגער. װאָס אַ נגידית'טע איז זי? זי האָט דען נישט קײן קינדער אין חדר, פאַר װעלכע זי דאַרף מלמד־געלד צאָהלען? פֿילט זיך נישט חיה־רײצע און שפּאַרט אַלײן אונטער איהר ברוסט און אָרימס און קײקעלט אַלײן אַרױף דאָס פּעסעלע הערינג פון קעלער אין געװעלב אַרײן. טאַקע בײנאַכט קרעכצט זי, „אַז זי װײס נישט פאַר װאָס איהר „האַרץ־ברעטעל“ טהוט װײ — אָבער אַ „זעקסער“ פאַר'ן טרעגער האָט זי אַ געפונענעם. געלױבט צו גאָט, חיה־רײצע „פיהרט אױס איהר װעלט“. אַ שטיקעל ברױט מיט אַ טעלער קליסקעלעך פאַר איהר מיט די חדר־אינגלעך יעדען אָבענד, פיש און פלײש אױף יעדען שבת, מלמד־געלד פאַר די אינגלעך. און דער עיקר, דער עיקר, דאָס גאָלדענע פּוסען־בענקעלע װעבט זיך אין גן־עדן...

איך װײס נישט, צי עס איז געװען דאָס שטיקעלע ברױט אױף

דער וועלט, צי דאָס נאָלדענע פוסען=בענקעלע אויף **יענער** וועלט וואָס האָט דעם „ליכטיגען=פיעל=מעכטיגען" פאַן שווישינסקי ניט געלאָזט רוהען. יעדעס מאָל, ווען דער פאַן איז דורכגעגאַנגען דעם אַלטען מאַרק און ער האָט בעמערקט די פויערשע פוהרען, וואָס שטעהען פאַר חיה=רייצעס געוועלבעל, און חיה=רייצע מיט איהר בלעכענע, שופען=בעשפריצטע שערץ, מיט דעם טיכעל מיט'ן קניפּ אונטער דער גאָמבע, איז בעשעפטיגט ביי די הערינג — האָט דאָס זיין האַרץ צובראָכען. דער פאַן האָט זיך אָבגעשטעלט, אונטערגעלעהנט זיך אויף זיין דיקען שטעקען, אַ פּאָר מאָל מיט די פינגער דורכגעצויגען די לאַנגע געלע וואָנסעס, און געקרייזעלט זיי ביי די עקען. זיינע דיקע אַראָפּהענגענדיגע באַקען, וועלכע זיינען בעקליידעט געוועזן מיט שטעכעדיגע חזיר=האָריגע באַקען=בערד, זיינען אָנגעלאָפען געוואָרען מיט בלוט און רויט געוואָרען. די הויכע געלבע ברעמען איבער די אויגען האָבען זיך אויפגעשטעלט, און די שוואַרץ=אַפּלען פון זיינע קאַרע אויגען זיינען קלענער געוואָרען און גלאַנצענדיגער. אַזוי איז ער געשטאַנען אַ לאַנגע ווייל און בעטראַכט חיה=רייצען מיט איהר געוועלבעל; נאָכגעקוקט און געזעהן ווי חיה=רייצע שלעפּט אַרויס פון איהר געוועלבעל די הערינג, דעם נאַפט, די זעקלעך זאַלץ און פּאַקט זיי אויף די פויערשע פוהרען. דער פאַן האָט געשאָקעלט דערויף מיט'ן קאָפּ, אַזוי ווי חיה=רייצע וואָלט בעגאַנגען דעם גרעסטען פערברעכען. ענדליך האָט ער אויסגעשפּיגען און איז אַוועקגעגאַנגען מיט אַ צובראָכען האַרץ און געברומט צווישען די דיקע וואָנסעס:

— אָנגעזעצט זיך אויף פּוילען ווי אַ קרענק אַ שלעכטע, פערקויפט די פויערים נאַפט מיט הערינג — און איך, אַ פּוילישער שליאַכטשיץ, מוז דאָס צוזעהן און שווייגען.

קיינער האָט נישט געוואוסט פון וואָס דער פאַן שווישינסקי ציהט זיין היונה. קיינמאָל האָט מען איהם נישט געזעהן טהאָן עפּעס, אָדער זיין בעשעפטיגט ביי עפּעס. אַלצדינג וואָס מען האָט געזעהן פון שווישינסקי'ן — איז געווען, אַז ער האָט זיך יעדען טאָג אין פריהמאָרגען אַרויף און אַראָפּגעדרעהט איבער די גאַסען פון שטעדטעל מיט זיין פריינד דעם „אַסעסאָר" — די הענד פערלייגט אויפ'ן הינטען און בעקוקט דאָס שטעדטעל, אַזוי ווי זיי וואָלטען געווען רעוויזאָרען. איין בעשעפטיגונג האָט ער יאָ געהאַט — ער איז געווען אַ „פייער=לעשער". און אַז ס'איז

געווען אַ פּאַראַד פון די פייער־לעשערס, און מען האָט די „שפּריצערס“ איבער די גאַסען פון שטעדטעל געפיהרט — איז פאַן שווישינסקי געווען אַ גאַנצער „נאַטשעלניק“. אָנגעטהאָן אין אַ גרויסער פינקעלדיגער מעשענער קאַסקע אויפ'ן קאָפּ, האָט ער פּאַראַדירט איבער די גאַסען פון שטעדטעל אַ טאָג צו פריהער איידער דער פּאַראַד איז געווען און אַ טאָג נאָך „יום טוב“. ווען די „פייער־לעשערס“ זענען שוין געוואָרען אויס פייער־לעשערס און זיינען צוריק געוואָרען, ווער אַ שוסטער און ווער אַ וואַסער־טרעגער, ווער אַ שיכור און ווער אַ גנב — פאַן שווישינסקי אָבער דרעהט זיך נאָך אַרום אין די בלויע בלוזקע מיט די מעשענע קנעפּ און די מעשענע קאַסקע אויפ'ן קאָפּ מיט דעם העקעל ביי דער זייט. וואָס פאַר אַ געלעגענהייט עס האָט זיך נאָר געמאַכט אין שטעדטעל, אַ ביסקופּ איז געקומען צו פאָהרען אין דער שטאָדט־קירכע, אַ נאַטשאַלניק איז דורכגעפאָהרען, דאָס וואַסעריל, וואָס פליסט אונטער'ן שטעדטעל האָט זיך צובייזערט און אָבגעריסען דאָס בריקעל, זעלנער זיינען געקומען אין שטאָדט אריין, — מיט איין וואָרט, וואָס עס האָט זיך נאָר געמאַכט האָט זיך באַלד פאַן שווישינסקי אָנגעטהאן די מעשענע קאַסקע אויפ'ן קאָפּ און האָט פּאַראַדירט איבער די גאַסען פון שטעדטעל מיט'ן העקעל אין אַ זייט. אָבער קיינמאָל האָט מען נישט געזעהן דעם פאַן שווישינסקי טהאָן עפּעס, זייענדיג בעשעפטיגט ביי עפּעס — און קיינער האָט נישט געוואוסט, פון וואָס דער פאַן ציהט זיין חיונה.

— קענסט מיר נישט זאָגען, גטע — פון וו‿גען לעבט ער, דער פאַן שווישינסקי — פלעגט זיך יעדעס מאָל אָנרופען חיים בעקער, אָנגעטאָן אין זיינע בעמעלטע הויזען, שטעהענדיג אויף דער שוועל פון זיין געוועלבעל, צו גטע קרעמער, וואָס איז אויך געשטאַנען אויף דער שוועל פון זיין געוועלבעל, ווען זיי האָבען דעם פאַן געזעהן אַדורכגעהן אין זיין פייער־קאַסקע.

— יענער איז אַ גרויסער פּריץ, אַ פייער־לעשער, אַ גאַנצער נאַטשאַלניק — און דו פרעגסט פון וואנען ער לעבט — האָט איהם דערויף גטע אָבגעענטפערט, קראַצענדיג זיך אין בערדעל.

און אַזוי ווי פאַן שווישינסקי, אַזוי איז אויך געווען זיין קאָמפּאַניאָן, דער פאַן פּיעסאָסקי, וועלכער האָט געקראָגען דעם נישט זעהר קלאָרען טיטול פאַן „אַסעסאָר“. קיינער האָט נישט געוואוסט, וואָס דער טיטול

בעדייט און פאַר וואָס ער האָט איהם געקראָגען. דאָס שטעדטעל האָט דיביידע פּאַגעס גערופען: „מלך אביון עט קאָמפּ.“. נאָר מען האָט נישט געוואוסט, וועלכער עס איז דער „מלך אביון“ און וועלכער עס איז דער „עט קאָמפּ.“. פאַן פּיעסאָסקי, פּונקט אַזוי ווי זיין פריינד שווישינסקי, האָט אויך נישט געהאַט קיין בעשטימטע פּראָפעסיע, און מען האָט אויך נישט געוואוסט גאַנץ גענוי, פון וואָס ער ציהט זיין חיונה און וואָס זיין בעשעפטיגונג איז. נאָר פּאַן פּיעסאָסקי האָט געהאַט אַ טיטול, און האָט אויף דעם טיטול געוואָלט באָרגען ביי די אידען געלד. און יעדעס מאָל, ווען עוזר דער מלוה האָט איהם אָפּגעזאָגט, שווערענדיג ביי זיינע פּיאות, אַז ער האָט נישט קיין באַרעס געלט, איז דער אַסעסאָר בייז געוואָרען און האָט אָנגעהויבען צו שרייען: וואָס, מיר אַנ'אַסעסאָר, אַ קעניגליכען אַסעסאָר וואַגסטו אָפּצוזאָגען, — ווייסטו וואָס אַנ'אַסעסאָר איז? נאָר עוזר'ל דער מלוה האָט נישט געוואוסט וואָס אַנ'„אַסעסאָר“ איז, און דורך דעם האָט ער זיך אויך נישט געשראָקען פאַר'ן פּאַן. אָבער אַ חוץ דעם טיטול איז אין אַלע אַנדערע זאַכען דער פּאַן פּיעסאָסקי גלייך געווען צום פּאַן שווישינסקי. און האָט פּאַן שווישינסקי געהאַט אַ מעשענע קאַסקע, אין וועלכער צו פּאַראַדירען, האָט דערפאַר דער פּאַן פּיעסאָסקי געהאַט אַ בלויען „פראַק“ מיט מעדאַלען. און אַז עס איז געקומען אַ יום=טוב אין שטעדטעל, האָט זיך דער פּאַן פּיעסאָסקי אָנגעטאָן זיין בלויען ראָק מיט סאַמעטענע לאַמפּאַסען, און צוויי=פעלהאַפּטע מעדאַלען פון צוויי=פעל=האַפּטען מעטאַל האָבען בעקליידט זיין ברוסט, און עפּעס אַ „נאַפּאָ=לעאָניש“ היטעל האָט בעציערט זיין קאָפּ און האָט מיט זיין פריינד פּאַן שווישינסקי אין די מעשענע קאַסקע פּאַראַדירט איבער די גאַסען. און האָט דער פּאַן שווישינסקי געהאַט אַ שטעקען, האָט דערפאַר אָבער דער פּאַן פּיעסאָסקי געהאַט אַ הונד מיט אַ קורץ אונטערגעהאַקט עקעל און אויך ווי זיין הער אַ קורץ אונטערגעשוירען נעזעל, אַ פּודעל אַנ'אַלטען. ביידע, דער הער און הונד, האָבען ליעב געהאַט צו פּאָמאַדירען זיך די האָר מיט פעטע דיקע פּאָמאַדע. און ווען זיי זיינען ביידע אַרויסגעקומען אין פריה=מאָרגען אין געסעל, אָבגעפּאָמאַדירט די האָר, האָט זיך געקליבען אַרום זיי אַ וואָלקען פון פליגען, מוקען און אַלע אַנדערע געפליגעל, וואָס האָבען זעהר ליעב דעם זיסען טעם פון פּאָמאַדע. און דער פּאַן פּיעסאָסקי האָט געפיהרט מיט זיי אַ מלחמה מיט זיין סאָלירט טאַשען=טיכעל, און

ווען ער האָט מיט זיין קאָלירט טאַשען־טיכעל אָוועקגעטריבען די פליגען פון זיינע פּאָמאַדירטע האָר, האָט ער דאָס אויך שוין איינצייטיג געטאָן פאַר זיין הונד, — פאַר וואָס דער הונד איז איהם זעהר דאַנקבאַר געווען, ווייל ער האָט נישט מעהר געהאַט קיין עק, מיט וועלכען אָוועקצוטרייבען די פליגען.

דיביידע פאַנעם פלעגען זיך טרעפען יעדען פריה־מאָרגען פאַר דער טיר פון ראטה־הויז, פון וואַנען זיי האָבען אָנגעהויבען צו מאַכען זייער אונטערזוכונגס־טור איבער'ן שטעדטעל.

— מיט'ן שטערן אין דער ערד פאַר דעם פיעל־מעכטיגען פאַן אַסעסאָר, — האָט בעגריסט דער פאַן שווישינסקי דעם פאַן פיעסאָסקי מיט אַ טיעפען בויג צו דער ערד, און מיט אַ זשעסט מיט דער האַנד.

— דער דיענער פון דעם לייכטענדען פיעל־מעכטיגען פאַן שווי־שינסקי — האָט איהם דער צווייטער אָפּגעגעבען מיט אַ בויג און מיט אַ זשעסט.

— ווי פיהלט זיך דער פאַן אַסעסאָר היינט? ווי איז ער גע־שלאָפען? האָט ער געטרוימט אָנגענעהמע חלומות? האָט איהם דאָס פרישטיק געשמעקט? — האָט דער פאַן שווישינסקי געפרעגט דעם פאַן פיעסאָסקי.

דערויף האָט דער פאַן נישט אָפּגעענטפערט, נאָר צוריקגעצאָהלט מיט אַ פראַגע:

— און וואָס מאַכט דאָס טויבען־קעפעל, די הערליכע מאַדאַם, דיין ווייבעל? איך קוש איהר הענטעל און פיסעל.

דאָס איז אָבער נאָך גאָר נישט געווען, ווען מען האָט געדאַרפט מאַכען דעם ערשטען טריט.

איינער האָט דעם אַנדערען אָנגעבאָטען, אַז ער זאָל דער ערשטער אָנהויבען צו געהן.

— פראָשע פּאַנאַ! — האָט פאַן שווישינסקי זיך פערבויגען פאַר'ן פאַן פיעסאָסקי און געוויזען איהם מיט אַ זשעסט, אַז ער זאָל דער ערשטער טרעטען אַ טריט.

— אָ ניין, ערשט נאָך דעם פאַן — פראָשע פּאַנאַ, — האָט דער צווייטער זיך פערבויגען פאַר'ן ערשטען.

— אַ ניין, דער פּאַן אַסעסאָר איז עלטער — און איהם קומט דער האָנאָר — פּראָשע פּאַנאַ!

— ניין. ניין. פּראָשע פּאַנאַ!

עס האָט געדויערט אַ היבשע ווײַלע, ביז די ביידע פּאַנעס האָבען ביידע צוזאַמען מיט אַמאָל געמאַכט דעם ערשטען טריט, און אָנגעהויבען זייער רונד איבער'ן שטעדטעל.

דעם ערשטען, וואָס זיי האָבען אָנגעטראָפען, איז געווען לייבעל דאָרפסגעהער, וועלכער האָט געשלעפּט אַ קעלבעל פון דאָרף. דאָס קעלבעל וויל נישט געהן און לייבעל האָט עס געכאַפּט אויף זיינע פּלייצעס. דער איד איז געווען אָפּגעהעשעט, געבאָדען זיך אין שוויים. די אַנגסטען זענען איהם גערונען פון הינטערן היטעל און פייכט געמאַכט דאָס פּנים. געזעהן אַזעלכע צוויי וואַזשנע פּאַנעס, איז ער אַראָפּ פון וועג און האָט נאָך צייט געהאַט מיט איין האַנד דאָס היטעל צו ציהען פאַר זיי מיט מורא.

ביידע פּאַנעס האָבען זיך אָפּגעשטעלט און נאָכגעקוקט לייבלען:

— זעהט דער פּאַן, שלעפּט ער אונזער קעלבעל פון אונזער פּוילען.

— און ווער? אַ איד.

— צום אידישען שוחט וועט ער עס אַוודאי שלעפּען, דאָס אָרימע קעלבעל, שחט'ען עס, אַז די אידען זאָלען האָבען פלייש אויף שבת.

— און מיר צוויי פּוילישע שליאַכציצעס זאָלען דאָס צוזעהן, ווי דער איד שלעפּט אונזער קעלבעל, פון אונזער פּוילען, אויפצועסען פאַר די אידען אויף שבת — צוזעהן און שווייגען, — האָבען ביידע געקרעכצט.

נאָר פּלוצים זיינען זיי שטעהן געבליבען און האָבען ווייטער נישט געקענט געהן — אַ גרויסע אייזערנע באַלקע האָט זיי פערשטעלט דעם וועג.

— און דאָס וואָס איז? ווי אַזוי וואַגט ער דאָס? מיר פּוילישע שליאַכטשיצעס.

זעליגעל אייזען־סוחר האָט מיט אַ פּויער אַרויסגעשלעפּט אַ גרוים שטיק אייזען פון געוועלב אַרוים און געהאַלפען אויפלעגען אויפ'ן גוי'ס פוהר. אונטער דעם לאַסט פון אייזען האָט זעליגעל אָפּירגעשמייכעלט מיט זיין שפּיציג בערדעל און געבעטען „וויבאַטשעניע" פון די „פּאַנעס" פאַר־וואָס ער האָט זיי פערשטעלט דעם וועג. די פּאַנעס האָבען זיך אָפּגע־

שטעלט, זייערע פּנימער מיט זייערע קאַרקען זיינען אָנגעלאָפען מיט בלוט אוןביידע מיט אַמאָל האָבען אָנגעהויבען צו שרייען צום איד:

— זעהסט נישט, איד, ווער דאָ געהט, ווי אַזוי וואַגסט דו?

דער איד מיט'ן גוי האָבען געלאָזט פאַלען דאָס אייזען אויף דער ערד, דער איד האָט געהאַלטען אין איין ציהען דאָס היטעל, און געבעטען „וויבאַטשעניע". און דער פויער האָט געקושט די פּאָלעס פון די פּאַנעס.

פּאַן פּיעסאָצקי האָט אַרויסגענומען זיין קאָליערט טאַשען-טיכעל, אָבגעשטויבט זיך, אַוועקגעיאָגט די מחנה פליגען פון זיין פּאָמאַדירטען קאָפּ, אַוועקגעיאָגט די פליגען פון אַרום הונד'ס נעזעל און האָט זיך אָנגערופען:

— איך זאָג דיר, ליכטיגער פּאַן, אַז מיין קריסטען-געדולד פּלאַצט מיר, ווען איך זעה, ווי די אידען האָבען איינגענומען פּוילען.

— אין מיר, ליכטיגער פּאַן, האָט שוין לענגסט געפּלאַצט — האָט דער פּאַן שווישינסקי צוגעלייגט.

נאָר זייער געדולד האָט ערשט רעכט אָנגעהויבען צו פּלאַצען, ווען זיי זיינען צוגעקומען צו היה-רייצעס הערינג-געוועלבעל און געזעהן די פּויערשע פוהרען פאַר'ן געוועלבעל.

— זאָל דער פּאַן אַסעסאָר אַריינקוקען — אַ פולע געוועלבעל מיט פּויערים, אונזערע פּויערים. איז געקומען אַ פּרעמדער און נעמט אונז אַוועק די פּויערים, פערקויפט פאַר זיי נאַפט, הערינג, זאַלץ, נאַגט אויס דאָס בלוט פון די אָרימע פּויערים. אונזער פּוילען, אונזער הערינג — און ס'קומט אַ פרעמדער און נעהמט עס אַלעס אַוועק פון אונז.

— און מיר, צוויי פּוילישע שליאַכטשיצעס, שטעהען און קוקען דאָס צו און שווייגען.

— איך האָב שוין לענגסט געזאָגט, מיר מוזען זיך אָרגאַניזירען. מיר מוזען עפּעס טהאָן. מיר טאָרען עס ניט צולאָזען. די גאַנצע „אויטשיזנע" איז אין געפאַהר.

— זאָל דער „יאַסנאָוועלמאָזשני פּאַן" זאָגען וואָס מען קאָן טהאָן.

— וואָס מען קאָן טהאָן? — ענטפערט דער פּאַן שווישינסקי. — דער הערליכער „אַסעסאָר" קוקט-אָן די אידענע, מיינט ער, אַז דאָס איז אַ פּראָסטע הערינג-אידענע? זי איז אַנ'אַגענט פון ראָטשילד'ען. דער גאַנצער „קאַהאַל" שטעהט הינטער אהיר. די אינטערנאַציאָנאַלע אידישע

פינאנסיסטען מיט ראטשילד'ען אן דער שפיץ פינאנסירען איהר געשעפט פון נאפט און הערינג. יא, יא, אזוי איז עס. ער וויים עס, אליין אין די פוילישע צייטונגען געלעזען... אויסצוזאגען דאס בלוט פון פוילישען פויער.. און אזוי ווי די אידען טהוען, מוזען מיר אויך טאן. מיר מוזען זיך האלטען אינאיינעם, ארגאניזירען זיך אין א פוילישער קריסטליכער, קאטוילישער „ספולקע“. מיר מוזען אוועקנעהמען פון דער אידענע די פויערים. מיר וועלען פערקויפען נאפט און הערינג פאר די פוילישע קאטוילישע פויערים, מיט א פוילישע מאס, נישט מיט א אידישע.

— וואס? דער ליכטיגער, פיעל־מעכטיגער פאן וועט פערקויפען נאפט און הערינג? — פרעגט דער פאן פיעסאסקי.

— יא, יא, פאר פוילען וועל איך אלץ טאן, צו ראטעווען די „אויטשיזנע“ פון די אידישע פינאנסירען. וועט עס דער ליכטיגער פאן אסעסאר נישט טהאן פאר פוילען?

— א, געוויס וועט ער עס טהאן. פאר פוילען וועט ער אלצדינג טהאן. אפילו מיט נאפט און הערינג האנדלען.

— סלאווא האנארו!

— סלאווא האנארו!

— אזוי רעדט א פאליאק, פאר דער פויליש גלאריע — פאר די אויטשיזנע.

— מיט נאפט און הערינג!

— לאמיר זיך ליעבען, ברודער!

— מיר ליבען זיך, ברודער!

און ביידע פאנעס זיינען געפאלען איינער אויף דעם צווייטענס האלז און האבען זיך צוקושט.

II

די ביידע פאנעס זענען ארומגעגאנגען אין דער שטאדט און געקליבען אונטערשריפטען פון גלח, פון דאקטאר און פון אנדערע אנגע־זעהענע פוילישע „אביוואטעלעם“, און אוועקגעשריבען א בריעף אין דער גרויסער שטאדט צו דער געזעלשאפט צו „קעמפפען געגען אידישען

האַנדעל“, אַז מען זאָל אויפעפענען אין דער שטאָדט אַ פּויליש קריסטליך=קאַטוילישען געשעפט פון נאַפט און הערינג.

עס איז אַראָפּגעקומען אַ פּוילישער אַגיטאַטאָר אין שטעדטעל אַריין, פּעררופען אַ פערזאַמלונג ביים דאָקטאָר אין שטוב. און דער גורל איז געפאַלען צו קעמפען געגען חיה=רייצע'ן. פאַרוואָס דוקא חיה=רייצעס געוועלבעל פון נאַפט און הערינג איז זיי געשטאַנען אין די אויגען? עס איז געווען דערפאַר, ווייל פאַן שווישינסקי האָט אַזוי אַלעמען איבערציינגט אויף דער פערזאַמלונג, אַז היגטער דער אידענע חיה=רייצע שטעהט ראָטשילד. און די געזעלשאַפט האָט געוואָלט דורך דער הערינג=אידענע געבען אַ טויט=קלאַפּ „דעם גאַנצען אידישען אינטערנאַציאָנאַלען פינאַנס“. ס'איז געבליבען, אַז דאָס ערשטע איז צו קעמפען געגען דער הערינג=אידענע, אויפצועפענען אַ פּויליש קריסטליך=קאַטויליש געשעפט פון נאַפט און הערינג. און ביידע „ליכטיגע פיעל=מעכטיגע“ פּאַנעם — פּאַן שווישינסקי מיט'ן „אַסעסאָר“ — האָבען זיך אונטערגענומען פאַר דער „גלאָריע פון פּוילען“ אַליין צו שטעהן אין געשעפט און צו פערקויפען נאַפט און הערינג, פאַר וואָס אַלע האָבען בעוואונדערט זייער מוט און בעגליקווינשט זיי און בעטראַכט זיי פאַר העלדען. די דאַמען האָבען זיי געפּאַטשט „בראַוואָ“ און די פּאַנעם האָבען געשריען: „גיעד זשוּיֶ“. און פּאַן שווישינסקי און דער „אַסעסאָר“ האָבען זיך פערניינט מיט עכטען פּוילישען זשעסט און מיט ריטערליכען מוט, ווי זיי וואָלטען געגאַנגען אין אַ גרויסער שלאַכט.

דער גלח פון שטעדטעל איז געוואָרען דער ערשטער האָנאָראָווער פּרעזעס פון „דער פּוילישער קריסטליכער קאַטוילישער געזעלשאַפט פון נאַפט און הערינג“. דער דאָקטאָר — דער צווייטער האָנאָראָווער פּרעזעס. דער אַפּטייקער — דער ערשטער פּרעזעס, דער שרייבער אין מאַגיסטראַט — דער צווייטער פּרעזעס. פּאַן שווישינסקי — ערשטער דירעקטאָר, פּאַן פּיעסאָסקי — צווייטער דירעקטאָר. אַזוי איז אַוועקגעגאַנגען אַ רייהע פון טיטולען, פון „פּרעזעסען“, „דירעקטאָרען“ און אונטערסעקרעטאַרען“ ביז צום לעצטען שוסטער=שגץ. אַלע גוים פון שטעדטעל האָבען געקראָגען טיטולען פון דער געזעלשאַפט. דער גלח מיט דעם דאָקטאָר זיינען אריינגעפאָהרען אין דער גרויסער שטאָדט און געווענדעט זיך צו דער באַנק פון „אונטערשטיצען דעם פּוילישען האַנדעל“ מיט

אנ׳אויספיהרליכען און לאנגען בעריכט וועגען דער אידענע חיה־רייצע, וואס שטעהט אין פערבינדונג מיט אלע אינטערנאציאנאלע אידישע פינאנסיסטען פון דער גאנצער וועלט, אנצופיהרען א האנדעל מיט נאפט און הערינג פאר די פויליש־קאטוילישע פויערים, פון וועלכע זי צאפט אויס דאס בלוט און די גאנצע „אויטשיזנע" שטעהט אין געפאהר אונ־טערצוגעהן צוליעב דער אידענע. דעריבער בעטען זיי פון דער באנק דעם גויטיגען קרעדיט פאר דער געזעלשאפט, צו ראטעווען דעם פוילישען האנדעל פון אידישע הענד און צו געבען א טויט־קלאפ דעם „אידישען קאפיטאל". — וואס די באנק האט זיי נאטירליך בעוויליגט.

אין די פוילישע צייטונגען האט מען געשריבען וועגען דער גרויסער געפאהר, וואס שטעהט־פאר דער פוילישער נאציע פון דער הערינג־אידענע חיה־רייצע, וואס איז אין פערבינדונג מיט ראטשילד׳ן און אויפגעפאדערט די געזעלשאפט צו ווערען זיך געגען איהר. און דער גלח פון שטעדטעל האט יעדען זונטאג דרשות געהאלטען אין דער קירך פאר די פויערים, און געשראקען זיי מיט׳ן גיהנום און מיט׳ן טייוועל, און מיט טריקעניש און מיט הונגער, ווען זיי וועלען קויפען ביי די אידענע חיה־רייצע. און דאגעגען האט ער פערשפראכען דאס „הימעל־רייך" און פערגעבונג פון אלע זינד — און די ברכה פון הייליגען פאפסט, מיט אלע הייליגע — ווען זיי וועלען קויפען נאפט און הערינג ביי די „פוילישע קריסטליכע קאטוי־לישע געזעלשאפט".

חיה־רייצע האט גאר נישט געזאגט. זי איז נישט געפאהרען אין דער גרויסער שטאדט אריין. זי האט נישט געהאט צו וועמען צו פאהרען. נור אין אבענד, אז זי האט געזעהן איהרע צוויי חדר־אינגלעך זיצען מיט׳ן טאטען ביי דער גמרא און לערנען — האט זי זיך די גאנצע זארג פון נאפט און הערינג פון קאפ ארויסגעשלאגען. און קוקענדיי אויף איהרע צוויי לעהרען־קינדער, האט זי צו זיך געזאגט:

— גאט וועט מיך נישט פערלאזען, אין זייער זכות.

און אז ווער פון די אידען אין גאס זיינען צוגעקומען צו איהר און געמאכט מיט איהר א שמועס, און געפרעגט זי:

— אויב זי וויים פון די „שווארצע וואלקענס", וואס ציהען זיך איבער איהר קאפ?

האט זי געענטפערט:

— איך האָב נישט וואָס צו שרעקען זיך. איך האָב אַ שטאַרקען צל ביים טיש. איך האָב חדר־אינגלער צו דערנעהרען...

III

אין טאָג, וואָס מען האָט אויפגעעפענט דאָס געוועלב פון די „פוילישע קריסטליכע קאַטוילישע געזעלשאַפט פון נאַפט און הערינג", איז געוועזן אַ גרויסע חגא אין שטאָדט. דער קירכען־גלאָק האָט געקלונגען פון פריה־מאָרגענס אָן און האָט גערופען די גוים אין קירכע אריין. דאָרט האָט דער גלח אָבגעהאַלטען אַ געבעט, און געבעטען פון גאָט „נצחון פאַר פוילען עגנגען איהר פיינד חיה־רייצע". דערנאָך איז מען אַוועק מיט קירכליכע פאָהנען און הייליגע בילדער פאַר דעם „נאַפט מיט הערינג" געוועלב, וואָס איז געוועזן געגענאיבער חיה־רייצע'ס געוועלבעל. דאָס געוועלב פון דער פוילישער געזעלשאַפט איז געוועזן בעהאַנגען מיט פוילישע פאָהנען, און מיט קריסטליכע פאָהנען. די שילד פון געוועלב איז געוועזן בעמאָלט מיט'ן הייליגען בילד פון די „מאַטקע באָסקע" און מיט יעזוס'עס בילד, ווי זיי שטעהען און טייטלען מיט די פינגער אויף אַ הערינג מיט אַ קאַן נאַפט, און ווייזען־אָן פון זייער הימלישען טראָהן, „אַז נור דאָ זאָל מען קויפען נאַפט און הערינג".

דער גלח האָט בעשפריצט דאָס געוועלב מיט הייליג וואַסער און אַלע פוילישע אָביוואַטעלעם האָבען געקניעט און געבעטען פאַר נצחון אויף פוילען.

און געגענאיבער דער גאַנצער צערעמאָניע איז געשטאַנען חיה־רייצע פאַר איהר נאַפט־געוועלבעל, מיט דעם טיכעל פערבונדען איבער'ן קאָפּ, מיט די צוויי שפּיצען פון טיכעל אונטער איהר געמבע און מיט דער בלעכענער שירץ, פערלייגט די הענד, און האָט זיך געטראַכט: „איך האָב חדר־יונגלער צו דערנעהרען".

דער ערשטער „פּרעזעס", און דער צווייטער האָנאָראָווער פּרעזעס, און דער ערשטער דירעקטאָר און דער צווייטער דירעקטאָר, און דער ערשטער האָנאָראָווער סעקרעטאַר, און דער צווייטער האָנאָראָווער סעקרע־טאַר זענען געזעסען אויף שטוהלען און האָבען אָפּגעוואַרט דעם ערשטען קונה, וואָס וועט אַריינקומען קויפען.

דער ערשטער קונה, וואָס איז אַריינגעקומען אין קריסטליכען קאַטויָ־לישען געוועלב, איז געווען, ווי עס איז געווען צו ערוואַרטען, מאַנקע „די שיקסע“, וועלכע מען האָט גערופען אין שטעדטעל מיט דעם נאָמען נישט אָהן געניגענדע אורזאַכען. זי איז געווען אָנגעפּודערט און אויפגעקעמט צו דעם פּאַראַד, און מיט דעם אויסגעשניטענעם קאַפּטענדעל — זי איז געקומען קויפען אַ קוואַרט נאַפט און צוויי הערינג. קיינער האָט נישט געוואוסט צו וואָס זי בעדאַרף די נאַפט. קיין הויז האָט זי נישט געהאַט. נור געקומען אַ מצוה טהאָן. — „איך קויף נור שטענדיג אין קאַטוילישע געוועלבער. אַליין אַ קאַטוילישקע געה איך צו קאַטויליקען. יעדער צו ס׳זייניגע“ — האָט זי געזאָגט צו די אָביוואַטעלעם. כאָטש אַלע האָבען געוואוסט, אַז אין איהרע אייגענע געשעפטען היט זי נישט זעהר אָב דעם פּרינציפּ, און מאַכט נישט קיין גרויסען חילוק צווישען איד און קריסט...

— אַזוי בעדאַרף זיין, אַנ׳אמת׳ע קאַטוילישע נשמה — האָט דער גלח און דער דאָקטאָר און אַלע אַנדערע פּוילישע בעלי בתים געדריקט איהר די האַנד דערפאַר.

די פערקויפערס פון „פּוילישען קאַטוילישען קריסטליכען״ געוועלב זיינען געווען: דער „ערשטער דירעקטאָר“ פּאַן אַסעסאָר פּיעסאָסקי און דער צווייטער דירעקטאָר פּאַן שווישינסקי. דער פּאַן שווישינסקי איז גע־קומען אָנגעטהאָן אין זיין פייער־לעשער־אוניפאָרם; מיט די בלישצענדע מעשענע קאַסקע אויפ׳ן קאָפּ, האָט ער אויסגעזעהן ווי אַנ׳אויסגעדיענטער סאָלדאַט פון צעזאַר׳ס לעגיאָן. דער „אַסעסאָר“ איז געקומען אין אַ פראַק פון אַ ציוויל־בעאַמטען, בעהאַנגען מיט מעדאַלען, וואָס אַ טייל פון זיי זיינען געווען אַזוי גרויס, אַז זיי האָבען וועניג פּלאַץ איבערגעלאָזט פאַר די אַנדערע, פאַר די קלענערע. און אַז ס׳איז געקומען דערצו צו געבען מאַנקע׳ן די צוויי הערינג, האָבען זיך ביידע איינער דעם אַנדערען דערמיט מכבד געווען, ווי עס וואָלט זיך געהאַנדעלט וועגען אַ קעניגליכער עהרע.

— פּראָשע פּאַניאַ — האָט פּאַן שווישינסקי געבויגען זיך און גע־הייזען מיט דער האַנד צום פּאַן אַסעסאָר.

— פּראָשע פּאַניאַ — האָט דער צווייטער זיך געבויגען פאַר איהם.

— נו, נו, נאָך דיר. דער פּאַן אַסעסאָר איז עלטער פון מיר, קומט איהם די עהרע.

אַזוי האָבען זיי זיך ווידער אָבגעדונגען מיט „פּראָשע פּאַניאַ“

אַ היבשע ווײַלע, ביז אײנער פון זײ, פאַן שווישינסקי, האָט געקראָגען דעם כבוד אַרויסצונעהמען די ערשטע הערינג פון פעסעל, און דער פאַן אסעסאָר אָנצוגיסען די ערשטע קוואָרט נאַפּט.

נור ווען דער „ליכטיגער, פיעל־מעכטיגער" פאַן שווישינסקי איז צוגעקומען צו דעם פעסעל הערינג, האָט ער באַלד מוחל געווען דעם כבוד. ער האָט געקוקט אויף די הערינג, אין נאָז האָט געשלאָגען אַ ריח פון געזאַלצענס. דער פאַן האָט זיך געמאַכט מוט, אָבער זײנע „אײדעלע" הענד, וועלכע האָבען קײנמאָל נישט געטהאָן קײן מענשליכע אַרבײט, האָט ער דאָך נישט געקענט אײנריכטען מיט הערינג. האָט ער אַרויסגענומען אַ פּאָר ווײסע האַנדשוה פון טאַש, וועלכע ער האָט געטראָגען בײ יעדען גרויסען יום־טוב, און מיט די בעהענדשטע הענד האָט ער אָנגענומען דעם גאַפּעל אַרויסצונעהמען אַ הערינג. די בעהענדשטע האַנד איז אָבער נישט געווען אַזוי געשיקט. דער הערינג איז פון דער האַנד אַרויסגעפאַלען און איז צוריקגעפאַלען אין פעסעל אַרײן, און עס האָט געגעבען אַ שפּריץ מיט הערינג־ראָפּע און שיפען, און דער „הערליכער, פיעל־מעכטיגער פאַן" איז בעשפּריצט געוואָרען מיט הערינג־ראָפּע, שוין גאָר נישט צו זאָגען וועגען די ווײסע האַנד־שוה. נור דאָס ערגסטע איז געווען, וואָס די פּינקעלדיגע קופּערנע קאַסקע איז בעזעצט געוואָרען מיט הערינג־שיפּען.

נישט בעסער איז עס געגאַנגען דעם פאַן אסעסאָר מיט זײן נאַפּט. דער שעהנער פראַק מיט די סאַמעטענע לאַמפּאַסען, און מיט די מעדאַלען, האָט צוגעקראָגען צו דעם פערפיום־געשמאַק, מיט וועלכען דער אסעסאָר האָט איהם בעגאָסען, אַ נאַפּט־געשטאַנק.

נור דאָך האָבען זײ זיך געמאַכט בײדע מוט. עס האָט זיך געהאַנ־דעלט וועגען ראַטעווען די „אויטשיזנא". די הערינג, וואָס מען האָט ענדליך דאָך אַרויסגעקראָגען פון פעסעל, האָט מען אײנגעוויקעלט אין צעהן פּאַפּירען. יעדער פּרעזעס האָט געוואָלט אַ חלק האָבען אין דער מצוה און אײנגעוויקעלט זײ מיט אַנ'אַנדער שטיק פּאַפּיער. דאָס זעלבע האָט מען געטהאָן מיט די קאַן נאַפּט. דער גלח האָט זײ געבענשט, און די „אָבי־וואַטעלעם" האָבען זײ גליק געוואונשען.

דער צווײטער קונה איז געווען אַ פויער פון אַ נאָהענטען דאָרף. אַרײנגעקומען אין געוועלב אַרײן, געזעהן אַזעלכע תּויבע שררות מיט אַזעלכע פראַקעס און טעראַלען און מיט אוניפאָרמען, האָט ער זיך דער־

שראַקען, געמיינט, אַז ער איז אַריינגעקומען צו זעלנער זיך שטעלען. קודם כל האָט ער זיך געוואָרפען צו די פיס פון גלח. דערנאָך האָט ער געקושט די הענד און די פּאָלעס פון יעדען פריץ. און אַז מען האָט איהם געפרעגט, וואָס ער וויל קויפען, איז ער צומישט געוואָרען און נישט געוואוסט וואָס צו זאָגען און ענדליך, אַז ער האָט אַרויסגערעדט: „אַ טוץ הערינג“, האָט זיך ביים פּאַן שווישינסקי אַנגסטען אַרויסגעזעצט אויפ׳ן שטערען הינטער די קאַסקע: „גאַנצע צוועלף הערינג אַרויסנעהמען פון די טון“. און דאָס מאָל האָט ער זיך שוין נישט געדונגען מיט דעם פּאַן אַסעסאָר, ער וואָלט זעהר צופריעדען געווען, אַז דעם פּאַן אַסעסאָר זאָל ווערען צוגעטיילט דער גרויסער כבוד...

נור דאָס איז נאָך אַלץ געווען אין די ערשטע פּאָר טעג. אין די ערשטע פּאָר טעג, ווען אַלע האָבען געוואוסט, אַז דער פּאַן שווישינסקי און דער פּאַן „אַסעסאָר“ האָבען זיך אָוועקגעשאָנקען פאַר דער „אויטשיזנע“, און געגאַנגען האַנדלען מיט נאַפט און הערינג, און די לאָקאַלע פּוילישע ציימונג האָט געשריבען וועגען זייער גרויסען פּאַטריאָטיזם, און יעדעס מאָל איז אַריינגעקומען אַנ׳אַנדער „אָביוואַטעל“ זיי גליק ווינשען און מוט צוגעבען צו קעמפּפען געגען ראָטשילד׳ן. אָבער באַלד איז דער יום־טוב דורכגעגאַנגען. קיינער האָט זיך שוין נישט מיט זיי אינטערעסירט, און דער פּאַן שווישינסקי האָט נישט געהאַט מעהר קיין „אָקאַזיע“ צו טראָגען די קופּערנע קאַסקע, און דער פּאַן אַסעסאָר זיין בלויען פראַק. עס איז נאָך נישט מעהר איבערגעבליבען, נור אַרויסצונעהמען הערינג פון פאַס, איינטונקען די הענד אין הערינג־ראָפּע, און בעגיסען זיך מיט נאַפט און ווערען בעשפּריצט מיט שיפּען און צו בעדיענען די פּויערען. די איידעלע הענד פון די פּאַנעס האָבען אָנגעהויבען צו שווענשען און צו בייסען — האָבען זיך ביידע פּאַנעס שוין נישט מעהר געדונגען פאַר דעם כבוד אַרויסצונעהמען די הערינג פון טון. איינער האָט דעם צווייטען אָנגעבאָטען דעם כבוד מיט׳ן גאַנצען האַרץ, און ביידע פּריצים האָבען זיך אָנגעהויבען דורכצורעדען אויף אַ פּריצישען שטייגער, ווער עס בעדאַרף בעדיענען די פּויערען.

— דער „פּיעל־מעכטיגער“ פּאַן וועט דאָך איינזעהען, אַז איך קען נישט פאַר די פּויערען אַרויסנעהמען הערינג פון פאַס, עס פּאַסט נישט פאַר מיר.

— עס שטעהט מיר אויך נישט אָן — האָט דער פאַן שווישינסקי זיך אָנגעהויבען אויסצו'טענה'ן מיט'ן פאַן אַסעסאָר. — טאַקע עס איז פאַר דער „אויטשיזנא“. אָבער ווי אַזוי שטעהט עס אָן, אַז אַ שליאַכטשיץ זאָל בעדיענען פויערען? דאָס איינציגע, וואָס איך קען טהאָן, איז שטעהן הינטער דער קאַסע, דאָס געלד צו געהמען, אין די ביכער איינשרייבען — כאָטש עס פאַסט נישט פאַר מיין שטאַנד דאָס אויך צו טהאָן, נור ווען דאָס פאָטערלאַנד פערלאַנגט דאָס, קען איך נישט אָבזאָגען — האָט דער שליאַכטשיץ געזאָגט.

— אַז עס בעדאַרף ווער שטעהן הינטער דער קאַסע, און צו געהמען דאָס געלד, און צו פיהרען די ביכער, בעדאַרף איך דאָס טהאָן — האָט דער אַסעסאָר געזאָגט. — ווי קומט דער פאַן צו ביכער? איך בין אַ'אַסעסאָר, און האָב שטענדיג געהאַט צו טהאָן מיט ביכער, און אַז עס בעדאַרף ווער בעדיענען די פויערען בין איך עס געווים נישט.

— דער פיעל־מעכטיגער פאַן האָט פערגעסען מיט וועמען ער רעדט— ער רעדט מיט אַ שליאַכטשיץ! — האָט דער פאַן אַסעסאָר געקלאַפט אין טיש.

— אַז עס איז ווער דאָ אַ שליאַכטשיץ, בין איך אַ שליאַכטשיץ! — האָט פאַן שווישינסקי אָפגעענטפערט.

— הייסט עס, זאָל איך עס פערשטעהן, אַז דער לויכטענדער, פיעל־מעכטיגער פאַן וואַגט צו צווייפלען אין מיין שליאַכעטצטוואָ? — איז דער פאַן רויט געוואָרען — און האָט זיך געשטעלט נעגען דעם פאַן שווישינסקי מיט די הענד פערלייגט ביי די זייטען.

— הייסט עס, זאָל איך עס פערשטעהן, אַז דער פיעל־מעכטיגער פאַן וואַגט צו צווייפלען אין מיין „שליאַכעטצטוואָ“? — האָט זיך געגען איהם אַוועקגעשטעלט דער פאַן שווישינסקי.

— דער לויכטענדער פאַן האָט בעליידיגט מיין האָנאָר!

— דער פיעל־לויכטענדער פאַן האָט בעליידיגט מיין האָנאָר!

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

דָּס האָט שוין נישט געהאָלפען, וואָס דער גלח און דער דאָקטאָר האָבען צווישען די ביידע פאַנעס דערנאָך שלום געמאַכט, נאָך דער בעריהמטער שלאַכט, וואָס עס איז פאָרגעקומען צווישען די צוויי פאַנעס אין פוילישען קריסטליכען קאַטוילישען געוועלב פון נאַפט און הערינג

פאַר'ן בעלייריגטען האָנאָר. עס פלעגט נאָך אַריינקומען אין געוועלב „מאַנקע די שיקסע", אָדער אַנ'אַנדער גויע, וואָס האָט געוואָלט ווייזען פאַר די אָביוואַטעלעס, אַז זי איז אַ קאַטוילישע און „זיינס — ס'זייניגע". די פויערען פון די דערפער האָבען מורא געהאַט אַריינצוקומען אין פוילישען געוועלב. אַז זיי זיינען אַריינגעקומען און האָבען געזעהן די צוויי פוילישע פאַנעס, האָבען זיי זיך דערשראָקען, געפאַלען צו די פיס און געקושט די פאָלעס, מורא געהאַט צו זאָגען וואָס זיי ווילען און די שליאַכטשיצעס האָבען זיי געהייסען אַליין שלעפען די זעקלעך זאַלץ, די טונען הערינג. וואָס, זיי וועלען בעדיענען פויערען?! — געגעבען זיי צו פערשטעהן, אַז טאַקע „אויטשיזנע", נור אַ שליאַכטשיץ איז אַ שליאַכטשיץ, און אַ פויער איז אַ פויער.

אין די ערשטע פאָר וואָכען פון פוילישען געוועלב האָבען זיך די פויערען אַריינגע'גנב'עט צו חיה=רייצען אין געוועלב אַריין דורך די הינטער=טירען, אַז קיינער זאָל נישט זעהן. עס האָט נישט געהאָלפען, וואָס דער גלח האָט געהאַלטען אין איין שרעקען יעדען זונטאָג מיט'ן גיהנום און מיט'ן טייוועל. די פויערען זענען געגאַנגען דאָרט, וואו זיי האָבען זיך געפיהלט היימישער און בעקוועמער. נאָך די פאָר וואָכען האָבען די פויערען אַראָפּגעוואָרפען די חרפה און געגאַנגען אָפען צו חיה=רייצען אין געוועלבעל. און נישט נור די פויערען, נור אפילו די היימישע „אָביוואַ=טעלעס", די אַלע „פּרעזעסען" און „דירעקטאָרען" און „סעקרעטאַרען" פון די פוילישע קריסטליכע קאַטוילישע האָבען געהיים געשיקט זייערע דיענסטען נאָך נאַפט און הערינג צו חיה=רייצען אין געוועלב אַריין. חיה=רייצע האָט שטענדיג פערקויפט מיט אַ גראָשען ביליגער ווי דאָס „פוילישע קריסטליכע קאַטוילישע געוועלב". קיינער האָט נישט פערשטאַנען ווי אַזוי זי קען דאָס. פאַן שווישינסקי האָט געזאָגט, אַז דאָס איז דערפאַר, וואָס ראָטשילד מיט אַלע אידישע פינאַנסירען שטעהען הינטער איהר. און דער אַגענט פון דער פוילישער באַנק (וועלכער איז געקומען אונטערזוכען די געזעלשאַפט) האָט געזאָגט, אַז דאָס איז דערפאַר, ווייל די אידישקע שלעפט אַליין אַהיים די טונען נאַפט פון די באַהן, און די פוילישע פאַנעס שפּיעלען זיך אין שליאַכטצטוואָ.

דערויף האָט איהם פאַן שווישינסקי אָפּגעענטפערט, אַז ער זאָל זיין פאָרזיכטיג, מיט וועמען ער רעדט. וואָס מיינט ער, אַז דער פיעל=מעכטיגער

פּאַן שווישינסקי איז אַ אידענע, וואָס וועט געהן שלעפּען בעשקעס מיט הערינג? ער האָט פערגעסען, אַז ער רעדט צו אַ שליאַכטשיץ.

און דער פּאַן אַסעסאָר האָט צוגעלעגט, שטעלענדיג זיך מיט די הענד אונטער די זייטען:

— צי האָט דער פּאַן געמיינט דערמיט צו בעליידיגען זיין האָנאָר?

און אַז דער אַגענט פון באנק האָט געהערט דאָס וואָרט „האָנאָר“, איז ער דערשראָקען און שטיל געוואָרען.

אין אַ פּאָר וואָכען אַרום האָט זיך די „פּוילישע קריסטליכע קאַטוילישע געזעלשאַפט“ פערמאַכט. עס איז נור איבערגעבליבען די שילד איבער'ן געוועלב. דאָס ביסעלע קליינגעלד פדיון האָבען די „צוויי ליכטיגע, פיעלמעכטיגע פּאַנעס פערטרונקען אין דער פּוילישער קאַסינאָ“, ווען זיי האָבען צווישען זיך שלום געשלאָסען נאָך דעם בעליידיגטען האָנאָר.

און חיה־רייצע קוקט־אַרום פון איהר נאַפט־געוועלבעל אויף דעם פערמאַכטען פּוילישען קריסטליכען קאַטוילישען געשעפט און זי זעהט די שילד מיט די „מאַטקע באָסקע“ פון איין זייט און מיט „יעזוסען“ פון דער צווייטער זייט, ווי זיי ווייזען־אָן מיט זייערע פינגער פון זייער הימלישען מהראָן אויף דעם פּוילישען געוועלב און בעפעהלען דאָ צו קויפען „נאַפט און הערינג“. כראַכט זי זיך: זי האָט אַ שטאַרקערען צד, זי האָט חדר־אינגלעך צו דערנעהרען...

פארבארגענע בליקעז

(סקיצע)

אויף מארשאלקאווסקע גאס געפינט זיך א קליין טאבאק־געוועלבעל, אין וועלכען איך פלעג שטענדיג גערן קויפען מיינע פאפיראסען און ציגארען. ווי ווייט איך האב נישט געוואהנט פון דער גאס אין דער גרויסער שטאדט ווארשא פלעג איך לאנג שפאציערען, איינהאלטען מיין אפעטיט צו רויכערן, ביז איך בין אנגעקומען אין געוועלבעל און דארט געקויפט מיין טאבאק. עס איז געווען צוליעב פיעל אורזאכען: ערשטענס, האט מען טאקע אין דעם געוועלבעל בעקומען פאר דעם ביליגסטען פרייז די בעסטע פאפיראסען און ציגארען, און, צווייטענס, צוליעב דער פערקויפערין. די הויפט־פערקויפערין אין דעם געוועלבעל איז געווען אן'אלטע אידענע מיט אנ'איינגעשרומפענעם פנים און א טיעפער קופקע אויפ'ן קאפ; פון דעם פנים האבען ארויסגעקוקט א פאר פערזארגטע אויגען, וועלכע האבען אויסגעדריקט ווי זיי וואלטען איינגעזאפט אין זיך אלע צרות און אלע מאטערנישען פון דער וועלט. אט די אידענע איז געווען די בעסטע און פערשטענדיגסטע מבין'טע אויף טאבאק אזוי ווי זי וואלט אליין געווען א רויכערין; זי האט געקענט רעקאמענדירען יעדען פיין־שמעקער דעם בעזונדערען סארט סיגארעטלער, אלערליי ציגארען און אויסרעכענען מיט דער גענויקייט פון א מבין דעם ספעציעלען אראמאט פון סיגאר, זיין קוואליטעט, די פולקייט פון זיין רויך און די אנגענעהמליכקייט פון זיין געשמאק.

— פערלאזט אייך אויף מיר, — פלעגט זי זאגען צו איהרע קליענטען, — איך היים אייך נעהמען אט דעם סארט (און זי עפענט אויף א פריש קעסטעל ציגארען). אז מען גיט א ציה פון דעם טאבאק

גיט עס אַ שלאָג אין מויל מיט אַג׳אַראָמאַט און עס פערנעהמט אַלע חושים.

אָדער זי פלעגט עס פשוט׳ער מאַכען:

— דער רויך פון דעם סיגאַרעטעל איז דאָך זיס ווי האָניג — און דערביי געמאַכט אַ מינע, ווי זי וואָלט אַליין געהאַט פערזוכט דאָס ציגאַרעטעל און געפיהלט דעם טעם דערפון.

אַ איד פון די גרויסע רויכערער, אַליין אָבער אַ דלפון, וואָס האָט קיינמאָל נישט געהאַט אויף קיין ציגאַרעטעל, מיט וועלכע דאָס געוועלבעל איז שטענדיג פול געווען, איז געשטאַנען דערביי ווי די אידענע ריהמט דעם אַראָמאַט, האָט ער אויפגעעפענט דאָס מויל, פערשפּרייט די נאָזלעכער, געצוקט מיט׳ן נאָז און פערמאַכט די אויגען, ווי ער וואָלט כאָטש אין געדאַנק געוואָלט איינאָטעמען דעם רויך פון ציגאַרעטעל...

נאָר נישט דאָס בלויז האָט מיך געצויגען צום געוועלבעל. איך דאַרף עס נישט זאָגען, אַז נישט די אידענע מיט איהר רויכער=מבינות האָט מיך געריצט אין דעם געוועלבעל אַריין. עס איז געווען אַ פיעל מעהר אָנציהענדע קראַפט: עס זענען געווען אַ פּאָר אויגען.

די אויגען פון אַ יונג ווייבעל.

יעדעס מאָל, ווען איך בין אַריינגעקומען אין געוועלבעל, האָב איך געטראָפען די יונגע שנור הינטער׳ן טיש העלפענדיג איהר שוויגער פערקויפען ציגאַרעטען. זי האָט זיך אויסגעלערנט פון דער אַלטער אידענע צו ריהמען די סחורה, און האָט אויך, ווי די אַלטע, גערעדט פון ציגאַרעטלעך און פון ציגאַרען מיט אַזאַ מבינות, אַזוי ווי זי אַליין וואָלט געווען אַ גרויסע רויכערין; זי האָט געוואוסט דעם טעם פון יעדען סאָרט טאַבאַק און מיט בעגייסטערונג גערעדט דערפון. נאָך יעדעס מאָל, ווען עס איז איהר אויסגעקומען צו ריהמען אַ סאָרט ציגאַרעטעל און צו רעדען פון זיין אַראָמאַט, איז אַ רויטליכקייט אַרויפגעקומען אויף איהר פּנים; זי האָט זיך געשעמט איהרע אויגען אויפצוהויבען צום פערקויפער און האָט געהאַלטען דעם קאָפּ אַראָפּגעבויגען צו דער ערד. די פערשעמטקייט און דער רויטער בלוט=חן, וואָס האָט געשלאָגען אין איהר פּנים ריידענדיג פון רויכערען, האָט צוגעגעבען די ציגאַרעטלעך אַן׳אייגענאַרטיגען חן, און דעם רייץ האָט מען דערנאָך געפיהלט ביים רויכערן.

זעלבסטפערשטענדליך, האָט זיך יעדען קויפער געוואָלט געניסען פון די ציגאַרעטלעך, וועלכע זענען דערלאַנגט געוואָרען פון דער יונגער, ווייבער,

דעליקאַטער האַנד פון דעם ווייבעל און דוקא צו הערען פון איהר, מיט איהר ציטערדיגער ווייבליכער שטימע, דערצעהלען פון דעם אַראָמאַט און צו פיהלען צוליעב איהר דורך די חושים דעם גערוך פונ'ם רויך, וואָס דער טאַבאַק פערמאָגט אין זיך. עפעס האָט זיך מעהר געגלויבט אין דעם כשופ'דיגען רייץ, וואָס ליעגט אין דעם ציגאַרעטעל, ווען עס האָט זיך דערהערט פון דעם יונגען ווייבעל'ס מויל און דערביי געזעהן די פער=שעמטע רויטקייט, וואָס שלאָגט אַרויף אויף איהר פנים און די נידער=געזונקענע ברעמען. עס האָט זיך געדאַכט, הערענדיג איהר ציטערדיגע שטימע, אַז זי אַליין האָט פערזוכט פון די פערבאָטענע פרוכט פון רויכערן, און זי רעדט=צו צו די זיסע זינדיגקייט, וואָס ליעגט אין אַזאַ ציגאַרעטעל... דאָס ציגאַרעטעל האָט דאַמאָלס געקראָגען גאָר אַנ'אַנדער רייץ; עס איז געווען ווי אַ כשוף=ציגאַרעטעל, וועלכער, ווען מען האָט פערצויגען דעם רויך, האָט פערכאַפּט אַלע חושים, ווען מען האָט דערביי געטראַכט פון דעם ווייבעל מיט די רויטע פערשעמטקייט אויפ'ן פנים, מיט דער ציטער=דיגער שטימע און אַראָבגעזונקענע, שוואַרצע אויגען=ברעמען... דער אַראָמאַט פון טאַבאַק האָט פערשכור'ט די חושים מיט אַ גאַנץ אַנדער רייץ ווי דער פון די ציגאַרעטלעך, וואָס די אַלטע אידענע האָט פערקויפט...

נאָר נישט אַלעמען איז געווען בעשערט צו געניסען פון דעם כשוף=רייץ, וואָס ליעגט אין די ציגאַרעטלעך, וואָס מען בעקומט פון די יונגע הענד פון דעם ווייבעל. בלויז אַלטע לייט, מעהרסטענס קריסטען, פויערען, אַרבייטער אָדער גלאַט אַזוי צופעליגע קונים. אַ שטענדיגער קונה האָט קיינמאָל נישט זוכה געווען צו בעקומען ציגאַרעטלעך פון די הענד פון דעם יונגען ווייבעל. קוים האָט די אידענע בעמערקט אַ קויפער, וואָס איז געקומען אין געוועלבעל אַריין אַ צוויי=דריי מאָל, האָט זי איהם אַליין בעדיענט און נישט צוגעלאָזט צו איהם די שנור.

מיר, זינדיגער, איז כמעט קיינמאָל נישט אויסגעקומען צו ווערען בעדיענט פון דער יונגער, צו הערען איהר ציטערדיגע שטימע, ווען זי רעדט וועגען דעם אַראָמאַט פון טאַבאַק און צו בעטראַכטען פון דער נאָהענט די פערשעמטע רויטקייט אויף איהר יונג פנים. וויפיעל איך האָב נישט געזוכט די געלעגענהייט דוקא בעהאַנדעלט צו ווערען פון דער יונגער, האָט זיך באַלד די אַלטע בעוויזען אויפ'ן פּלאַץ, אַרויסגענומען דאָס קעסטעל ציגאַרען פון איהרע הענד און זי שטום אָפּגעשטופּט.

אָבער זי פלעגט איהר פון דער ווייטענס צורופען:

— מירעלע, מירעלע, דאָס קינד ווייגט דאָך, געה נור אריין.

און דאָס יונגע ווייבעל, דערהערענדיג איהר שטימע, האָט זיך באַלד געלאָזט שטעהן, נישט אויפהויבענדיג איהר קאָפּ, און נישט געשאָנקען קיין איין בליק מיר און אַריינגעגאַנגען אין נעבען־שטיבעל ביים געוועלבעל.

— זי פערשטעהט זיך דען אויף רויכערן? פון וואַנען זאָל זי פערשטעהן? זי איז דאָך נאָך גאָר אַ יונגער שנעק — פלעגט די אַלטע זאָגען מיט אַ געלעכטערל.

— מיין שנור בעדאַרף דאָס קינד שפּילען. זי שפּילט דאָך אַ קינד.

פון דער ווייטענס, אַמאָל, פלעג איך נור קענען בעמערקען דעם בליק פון דעם יונגען ווייבעל. עפּעס איז געלעגען אין איהר בליק אַזאַ ווייטאָגדיגע שטילקייט, אַזוי פיעל צניעות'דיגער טרויער, אַז עס האָט דאָס האַרץ פערכאַפּט יעדעס מאָל, ווען מען האָט געקוקט אויף איהר. זי האָט געקענט אין גאַנצען דענסמאָל אַלט זיין אַ יאָהר נייַנצעהן—צוואַנציג און פּילייכט דאָס אויך נישט. אויף איהר קאָפּ איז שוין געלעגען אַ שווער שוואַרצהאַריג שייטעל, וואָס האָט זיך אַראָפּגערוקט ביז צו איהרע ברעמען. נור אויפ'ן נאַקען, הינטער איהר שייטעל, האָבען זיך אַרויסגעריסען איינצעלנע, איהרע אייגענע האָר, וועלכע, זעהט־אויס, די טיקערן האָט פערגעסען אָבצושערן, די איינצעלנע לייכטע זיידענע האָר, וועלכע דאָס ווייבעל האָט קאָקעטיש פערקעהרט אויף איהר שייטעל, האָבען אויסגעזאָגט פון איהר מיידעלשער יוגענטקייט. די האָר האָבען פערגעסען, אַז זיי טראָגען אויף זיך אַ שווער, פרעמד שייטעל און אַז עס איז פערוועהרט צו בעוויזען זיך אויף דער ליכטיגער שיין, און זיי פלעגען שטיפעריש פערפליהען איבער איהר פּנים. און קוים איז איהר פּנים, איהר האַלז, איהר נאַקען בעפלויגען געוואָרען מיט איהרע אייגענע לעבעדיגע האָר, אַזוי האָט עס באַלד צוריק בעקומען איהר מיידעלשען חן, דאָס פרומע שייטעל אפילו איז דאַן אויסגעקומען אַזוי פערפיהרעריש. עס האָט פערלאָרען די שווערע ערנסטקייט און עס האָט אויסגעזעהן, ווי דאָס יונגע מיידעל וואָלט זיך געווען פערשטעלט פאַר אַ אידענע. דאַן פלעגט באַר די שוויגער אויף איהר איין בליק טהאָן. אָדער מאַכען מיט איהרע איין־צאָהניגע יאַסלעס: „מירעלע, נו... נו...“ און מירעלע האָט גלייך געוואוסט, וואָס

טען מיינט, און האָט גענומען די פערשייטע האָר און טיעף זיי אַרונטערגעשטעקט אונטער איהר געדיכטען שייטעל, דעם שייטעל טיעפער אַראָבגערוקט איבער איהר נאַקען און אָנגעצויגען אויפ'ן פנים צוריק איהר אידענע=ערנסטקייט און טרויעריגקייט...

דאַן האָט דאָס שייטעל זיך געלייגט און באַשווערט מיט טויזענד געוויכטער איבער איהר קאָפּ. עס האָט זיך געדאַכט, ווי איהר גאַנצע יוגענד, איהר גאַנץ לעבען איז בעגראָבען אונטער דעם שייטעל. אַ שווער געמיט איז געקומען און האָט זיך געלייגט איבער איהרע יונגע פּלייצעס און זיי איינגעבויגען. נאָך איין שפּור פון לעבען האָט זיך אַרויסגעריסען פון אונטער דעם שייטעל. דאָס זענען געווען איהרע בליקען.

קיינמאָל האָט זי איהרע אויגען נישט אויפגעהויבען, קיינמאָל האָב איך נישט געזעהן איהר דירעקטען בליק, פון אויג צו אויג. שטענדיג און שטענדיג האָט זי געהאַלטען איהר קאָפּ געבויגען אויף איהר ברוסט, און איהר בליק געזונקען צו דער ערד. אָבער ווי שאַרף, ווי קלאָר=קוועלענדיג האָט זיך דאָך געזעהן איהר בליק פון איהרע געזונקענע אויגען. און אפשר טאַקע דערפאַר, וואָס איהר בליק איז שטענדיג געווען געפאַלען האָט מען איהם אַזוי שאַרף בעמערקט. דאָס געדיכטע שייטעל, וועלכעס האָט פערדעקט איהר שטערען און אַראָבגערוקט זיך ביז אונטער איהרע ברעמען, האָט נאָך איהר בליק מעהר בולט'ער געמאַכט. איך וויים נישט פון וואָס פאַר אַ קאָליר עס זענען געווען איהרע אויגען, איך האָב זיי קיינמאָל נישט געזעהן. נור די געדיכטע שטייפע האָר=הייטלעך, וואָס האָבען פערדעקט איהרע באַלעמס, האָבען, דאַכט זיך, מעהר געזעהן, ווי אויגען. עס איז געווען אַזוי פיעל אויגיש אין די הערלעך און, גאָט, זיי האָבען אַזאַ רחמנות ערוועקט. פאַר וואָס האָבען זיי אַזאַ רחמנות ערוועקט?

טיילמאָל נור, אומגעריכט, ווען איך בין געשטאַנען מיט דער אַלטער יודענע און גערעדט, אָדער ווען איך בין בעשעפטיגט געווען אין אויסקלייבען זיך ציגאַרען, דענסמאָל, ווען איך האָב זיך אָם=ווענינסטען גערינכט דאַרויף, האָב איך דערפיהלט און נישט בעמערקט, ווי זי קוקט אויף מיר. איך האָב אויפגעהויבען מיינע אויגען און צייט געהאַט נור אויף איין אויגענבליק צו כאַפּען אַ גלאַנץ פון איהר פנים. איהר פנים איז געווען אָליוו=קאָליר, און דאַן האָב איך בעמערקט עפּעס ווי איהרע אויגען הענגען, שטעהען ווייט אַרויסגעשטאַרצט פון איהר פנים, און עפּעס ווי

א ווייַן און א לאַד צוזאַמען, און אַלעס איז ווי א בליץ פערשוואונדען, און איבערגעבליבען איז נאָך א רחמנות־געפיהל. נייִן, נישט דאָס, זי האָט מיר עפּעס געבעטען. און איך ווייס נישט וואָס.

מיילמאָל האָב איך גאָר נישט בעמערקט, אַז זי קוקט אויף מיר, נאָר איך בין דערפון געוואָהר געוואָרען פון דער אַלטער יודענע'ס א ברום. מיט אַמאָל דערהער איך ווי די אַלטע יודענע, וואָס האָט מיר פערקויפט די סחורה, האָט פּלוצלונג אָנגעהויבען צו רופען: „מירעלע, נו... נו...“ איך קוק זיך אַרום, איך זעה גאָרנישט מעהר, מירעלע איז אויפגעבויגען הינ־טער איהר געדיכט שייטעל, און פערקויפט א גוי א פּעקעלע גילזען מיט א נידריגע שטילע שטימע. איך קוק אויף דער אַלטער, אָבער די אַלטע, מיט א שמייכעלע וואָס שוועבט אויף איהר פאַרמעט פּנים, שטעקט מיר פאַר דער נאָז א פּריש אויפגעעפענט קעסטעלע, און זאָגט צו מיר מיט א מעלאַנכאָלישע שטימע:

— אַז איך זאָג אייך, אַז דאָס איז דער בעסטער סאָרט, איהר האָט נישט וואָס צו זוכען קיין אַנדערן.

טויזענד אויגען האָט זי געהאַט די אַלטע, פון פאָרענט און פון הינטען. דאַכט זיך זי שטעהט נאָך אויף דער לייטער מיט'ן פּנים און די נאָז איינגעשטעקט צווישען איהרע קעסטעלעך ציגאַרען, אויסזוכענדיג דעם בעסטען סאָרט, וואָס זי האָט שטענדיג געהאַט בעהאַלטען הינטער איהרע שיפלאָדען, ווען מיט אַמאָל הערט זיך איהר געוועהנליכער ברום: „מירעלע, נו... נו...“ און איך קוק זיך אַרום, און דערפיהל, אַז ערשט וואָס בין איך בעלויכטען געוואָרען פון מירעלע'ס בליק, אַז עפּעס וואָס האָט זי מיר געוואָלט זאָגען. איך קוק אויף איהר, איך זעה גאָרנישט, נור, דאָס שוואַרצע געדיכטע שייטעל, וואָס בעשווערט איהר יונגען קאָפּ.

יאָהרען לאַנג בין איך נישט געווען אין וואַרשע, און מירעלע'ן מיט איהרע אויגען האָב איך פערגעסען. עס איז אָבגעפלאָסען פיעל צייט, פיעל האָט זיך געענדערט אין אונז און אויסער אונז. ווער געדענקט אין אַזאַ צייט א בליק, א פּאָר אויגען?

מיט א געוויסער צייט צוריק איז מיר אויסגעקומען ווידער צו זיין אין וואַרשע. איך בין פערביי־געגאַנגען די מאַרשאַלקאָווסקע גאַס, פאַר

דעם געוועלבעל מיט ציגאַרען. איך האָב דאָס געוועלבעל דערקענט, און פון געוואָהנהייט בין איך נאָך אַמאָל אַריינגעגאַנגען, און אפשר אויך צוליעב מירעלע'ס אויגען.

נישט אויסוועניג און נישט אינוועניג האָט זיך עס גאָרנישט גע־ענדערט אין דעם געוועלבעל. די זעלבע קעסטעלעך ציגאַרעטען, ציגאַרען, פעקלעך טאַבאַק, גילזען, פאַפּירען, שטרייכהעלצלעך פּילען אָן די הויכע צוזאַמענגעוואָרפענע פּאָליצעס, הינטער'ן טיש שטעהט די אַלטע אידענע און פערקויפט פּאַפּיראָסען צו קונים.

איך געה צו צום טיש.

— אַמאָל געקויפט ביי אייך גוטע ציגאַרען. — זאָג איך.

די אידענע הויבט אויף איהר קאָפּ, קוקט מיך אָן פון אונטער איהר שייטעל, ווי פאַר זיך:

— איך געדענק.

— מיך דערקענט? — פרעג איך.

די אידענע הויבט אויף איהר בליק, און קוקט מיך אָן.

— וועניג וואָס זיך געענדערט.

— האָט איהר נאָך די זעלבע גוטע ציגאַרען? — פרעג איך.

— די זעלבע, — ענטפערט זי אָב, און דרעהט זיך אום צו דער פּאָליצע אַראָבצונעהמען אַ קעסטעלע ציגאַרען.

— דאַכט זיך, איהר האָט אַמאָל אַ שנור געהאַט? — זאָג איך.

די אידענע, שטעהענדיג אויפ'ן קליינעם לייטערל אַראָבצונעהמען פאַר מיר ציגאַרען, דרעהט זיך אוים פון דער פּאָליצע און קוקט מיך אָן לאַנג און שווייגט.

קענענדיג די געוואָהנהייט פון דער אַלטער אידענע, האָב איך גע־מיינט, אַז איהר פערדריסט וואָס אַ פרעמדער פרעגט זיך נאָך אויף איהר שנור, האָב איך געפּרובט פעררעדען:

— איך מיין, אַלע געזונד ביי אייך?

— אַלע געזונד, — ענטפערט די אידענע לאַנגזאַם.

מיט אַמאָל דערהער איך אונטער מיר אַ בעקאַנטע שטימע:

— געב נור אַ קוק, ווער עס איז דאָ! דער פאַן איז דאָך צוריק־געקומען!

איך קוק זיך אַרום, און דערזעה אַ צווייטע אַלטע אידענע, מיט

דעם זעלבען פערקנייטשטען פאַרמעט־פּנים און אַלטע קופּקע שטעהט אין דער מיר פון נעבען צימערל. איר האָב זי באַלד דערקענט, יענע איז גאָר געווען די שוויגער. פּונקט ווי איהר געוועלבעל האָט זי זיך גאָרנישט געענדערט, נישט עלטער געוואָרען אויף איין טאָג. דאַכט זיך זי טראָגט דאָס זעלבע ברייטע גרויע אונקאָלירטע קלייד, די זעלבע אָבגעבליאַקע־וועטע קופּקע, דאָס זעלבע פּאַרמעט־פּנים, אַזוי ווי איך וואָלט זי נעכטען ערשט געווען פערלאָזען.

איך בלייב שטעהן פערוואונדערט, קוק אויף די ערשטע און דאַן אויף די צווייטע.

— איהר זענט? — ענדיג איך נישט דעם זאַץ.

די אַלטע ציגאַרען־אידענע שמייכעלט מיר אין פּנים אַריין מיט אָהן־ציינעדיגע יאַסלעם — און דאָס איז מיין שנור, — ווייזט זי אויף די צווייטע אַלטע אידענע — נישט דערקענט?

איך האָב אויפגעהויבען מיינע אויגען און אָנגעקוקט די שנור. זי האָט שוין נישט אַראָבגעלאָזט איהר קאָפּ, און שוין נישט געזוכט איהר בליק צו דער ערד. גלייך האָט זי מיר געקוקט אין די אויגען אַריין, אַ לאַנגען, לאַנגען שטומען בליק. און איינציגוויז האָבען זיך אָנגעהויבען אויסצושניידען איהרע האַלב־פערוואַשטע ברעמען. די שוואַרצע הערעלעך פון די הייטלעך זענען שוין געווען האַלב־אויסגעגאַנגען. און צום ערשטען מאָל האָב איך געזעהן איהרע אויגען.

פון וואָס פאַר אַ קאָליר זיי זענען געווען קען איך נישט זאָגען. דאַכט זיך אָהן קאָליר...

נור איינס איז נאָך איבערגעבליבען אין איהרע אויגען, יענער בע־טענדער, האַרצרייסענדער רחמנות־בליק.

לאַנג, לאַנג האָט זי מיר געקוקט אין די אויגען אַריין, עפּעס גע־בעטען, געבעטען...

די שוויגער האָט דאָס מאָל פערפעהלט צו געבען איהר געוועהנ־ליכען ברום: „מירעלע, נו... נו...“

א מענש איז פארלוירען געגאנגען

(א בילד)

אין איינעם פון די קאפע־הייזער דאון־טאון, וואו עס פערקערען די ראדיקאלע קרייזען, האט מען געקענט בעמערקען יעדען אווענד, זיצענדיג שטענדיג אויף דעם זעלבען פלאץ,ביי א פערלאזען טישעל, אנ'איינזאמען מענשען אין א ווינקעל און רויכערענדיג זיין ציגארעטעל. מען האט איהם געקענט בעמערקען, אבער קיינער האט איהם נישט בעמערקט. אלע האבען געוואוסט, אז דארט אין ווינקעל זיצט פינקעלשטיין. מען וואלט עס גיכער געוועהן בעמערקט, ווען ער וואלט נישט געזעסען, ווייל פינקעלשטיין האט זיך אזוי גוט צוגעפאסט צו יענעם ווינקעל. דער טונקעלער, אונבעשטימטער קאליר פון זיין אנצוג איז געוועהן פון די זעלבע פארב, ווי די ווענט פון קאפע הויז, פעררויכערטע און נישט קלארע, און ער איז אויסגעלאשען געווארען אין די ליכט פון די ווענט, אזוי, אז מען וואלט כמעט נישט איינגעזעהן, אז עס זיצט ווער דארט, ווען נישט זיין הויכער גלאנצענדיגער שטערן, וועלכער האט ארויסגעשיינט פון דעם אנצוג — און ווען נישט זיין ווינטערדיג פעלצעל.

פינקעלשטיין האט פערמאגט איין זאך, וואס האט איהם ארויסגענומען פון זיין וואכענדיגקייט און האט איהם געגעבען א בעזונדער אנזעהעניש. דאס איז געוועהן זיין פעלצעל. דאס פעלצעל איז געוועהן א היימיש־געמאכטעס, מיטגעבראכט מיט זיך, זעהט זיך אויס, פון דער אלטער היים. און ס'האט פערמאגט א שטייפען האר־שטעכיגען קאלנער, וואס מען זעהט נישט אין אמעריקא. און איבער וואס עס איז אנגעגאנגען אין קאפע־הויז א שטענדיגער וכוח: א טייל האבען געזאגט, אז דאס פעלצעל

קריגט מען גארנישט אין אמעריקא, אז דער קאלגער איז ווערט נאך היינט א פערמעגענס, און אנדערע האבען געזאגט, אז דא טראגען פארמער'ס אזעלכע פעלצלעך מיט די האר ארוים. נאר וואס דאס איז פאר א פוטער, האבען אפילו מבינים נישט געקענט זיך איינינגען: א טייל האבען געזאגט, עס איז היימישער ביבער, און אנדערע האבען געזאגט, אז עס איז שאפען=פעלץ.

און טאקע, אז עס איז געקומען אנהויב ווינטער און פינקעלשטיין פלעגט זיך אנטהון דאס פעלצעל, האט זיין ערשיינונג יא ארויסגערופען אין קאפע-הויז א שטיקעל גערודער. מענשען פלעגען קוקען דארט אויף דעם טישעל, וואו עס זיצט פינקעלשטיין, און פרעגען איינער דעם אנדערן:

— ווער זיצט דאס דארט?

— דאס איז דאך פינקעלשטיין.

— א, — און מען פלעגט איהם ווידער פערגעסען.

טייל מאל פלעגט עס אזוי וויים דערגעהן, אז עס פלעגט ווער א נייגעריגער צוגעהן צו פינקעלשטיינען און גוט בעטראכטען דאס פעלצעל, גלעטען דעם קאלנער, טאפען די סחורה. דענסמאל פלעגט פינקעלשטיין זאגען מיט א שמייכעל, גלייך מאכענדיג זיך מיט צוויי פינגער זיינע צווי שווארצע וואנסעלעך:

— עס איז היימישע וואארע.

פינקעלשטיין איז געקומען פון גאליציען און פלעגט רעדען אידיש אביסעלע מיט דייטש אויסגעמישט.

און ווי פינקעלשטיין וואלט געוואלט ארויסרופען מעהר אויפמערקזאמקייט צו זיך דורך זיין פעלצעל, האט ער עס געטראגען זעהר לאנג. אזוי ווי עס איז נאר געקומען נאך סוכות, צי איז יא קאלט, צי איז נישט קאלט, פינקעלשטיין טראגט דאס פעלצעל, און געטראגען האט ער עס לאנג ביז'ן טיעפען פריהלינג אריין. אבער צוליעב דעם טאקע האט מען זיך אזוי צוגעוועהנט צו פינקעלשטיינ'ס פעלצעל, אז די גראהע האר פון קאלנער און דער טונקעל אומבעשטימטער קאליר פון זיין איבערציהעכטס האט זיך אויסגעמישט מיט דעם קאליר פון וואנט פון קאפע הויז. — און קיינער האט שוין גאר נישט בעמערקט, אז דארט זיצט פינקעלשטיין. מען וואלט גיכער געווען בעמערקט, ווען ער וואלט דארט

נישט געווען געזעסען, ווייל עס וואָלט געווען פרייער פּלאַץ צווישען דער וואַנט און טישעל אין יענעם ווינקעל....

קיינער האָט אייגענטליך נישט געוואוסט, מיט וואָס פינקעלשטיין בעשעפטיגט זיך, צי איז ער אַ פערהייראַטער, וואו ער וואוינט, — נישט דערפאַר, ווייל קיינער האָט איהם נישט געקענט. אַלע האָבען געקענט פינקעלשטיינען. פינקעלשטיין איז געווען אַ גוט-בעקאַנטער. ער איז געווען אַלעמענס „בעקאַנטער", נאָר עס איז קיינעם נישט איינגעפאַלען צו אינטערעסירען זיך דערמיט. פינקעלשטיין איז פינקעלשטיין. ער פלעגט אריינקומען פאַרנאַכט אין קאַפע-הויז, פערקריכען אין ווינקעל און זיצען און רויכערן דאָס ציגאַרעטעל. טיילמאָל האָט דער קעלנער, מר. האַרטמאַן, זיך דערמאָנט אָן איהם, איז ער צוגעגאַנגען צו איהם און דערלאַנגט איהם די קאַרטע, אוים געוואהנהייט, כאָטש דער קעלנער האָט געוואוסט, אַז פינקעלשטיין בענוצט קיינמאָל נישט די קאַרטע, און פינקעלשטיין האָט אוים געוואהנהייט גענומען די קאַרטע און געגעבען אַ בליק אריין אין איהר, זי אָוועקגעלייגט. נור איידער פינקעלשטיין האָט נאָך צייט געהאַט אריינצוקוקען אין דער קאַרטע און זי אָוועקצולייגען, האָט שוין דער קעלנער, מר. האַרטמאַן, געזאָגט ווי צו זיך אַליין:

— שוואַרצעס מיט ווייסעס.

— שוואַרצעס מיט ווייסעם — האָט איהם פינקעלשטיין אָפּגעענטפערט.

אָפטמאָל האָט דער קעלנער גאַרנישט געזאָגט, נור געגעבען אַ וואונק מיט'ן אויג, און פינקעלשטיין האָט איהם אָבגעענטפערט מיט אַ וואונק פון אויג. און דער קעלנער האָט איהם געבראַכט אַ טאַץ קאַפע, מיט אַ „סענדוויטש" פון ווייסען ברויט.

נאָר דאָס איז געווען, ווען דער קעלנער האָט איהם בעמערקט. אָפטמאָל פלעגט אָבער דורכגעהן שעה'ן לאַנג און דער קעלנער האָט איהם נישט בעמערקט און נישט צוגעגאַנגען צו איהם, ווייל פינקעלשטיין איז געווען אַ מענש, וועלכען מען האָט נישט בעמערקט.

שעה נאָך שעה איז ער געזעסען מיט'ן ציגאַרעטעל אין מויל און האָט געקלערט. צוערשט פלעגט ער זיצען איינער אַליין פערטראַכט ביים

פישעל, שפּעטער אין אָוונט אַריין, ווען דאָס קאַפּע־הויז האָט זיך אָנגעהויבען אָנצופילען מיט מענשען, פלעגט דער קעלנער צופיהרען פערשידענע געסט, פרעמדע און בעקאַנטע, און פלעגט זיי אַוועקזעצען ביי זיין טישעל. אַרום איהם האָבען מענשען געשמועסט, געלאַכט, דיספּוטירט. פינקעלשטיין פלעגט זיצען און כמעט זיך נישט צוהערען, ווי ער וואָלט נישט געווען אין קאַפּע־הויז, נאָר וויט, וויט פון דאָרטען. זיינע הענט פערלעגט איינס אויף דאָס אַנדערע. זיינע אויגען וואָס זענען אַמאָל מעהר קלענער געוואָרען, און אַרונטערגענומען אונטער די הייטליך, האָבען ערגעץ וואו וויט, וויט אַוועקגעקוקט. זיין שטערן פלעגט זיך קנייטשען, קנייטשען און אויפלייזען זיך, קנייטשען און אויפלייזען זיך. טיילמאָל פלעגט ער געבען אַ שמייכעל ווי אין זיך אַריין, דענסטמאָל פלעגען זיינע קליינע שוואַרצע אויגעלעך געבען אַ פונקעל, אַ לעבעדיגען בלישטש, און ער פלעגט מאַכען אַ שנעלע בעוועגונג מיט די האַנד אַרום זיינע וואָנסעלעך און בעוועגענדיג זיין האַנד צו די וואָנסעלעך, האָט זיך איהם געדאַכט, אַז ער האָט זיין שכן אונווילינג אָנגעריהרט, פלעגט ער זאָגען מיט אַ שמייכעל:

— עקסיוז מי!

אויף וואָס דער שכן האָט איהם ערשטוינט אָנגעקוקט.

אַנ'אַנדערש מאָל האָט זיך אויך געמערקט אַ ביטערע טרויעריגקייט אויף זיין פּנים. דענסטמאָל פלעגען זיך זיינע שוואַרצע וואָנסעלעך אַרונטערלאָזען און אַראָבפאַלען איבער זיין גאָמבע — די אויגעלעך זענען נאָך קלענער געוואָרען, שוואַכער, און פלעגען זיך בעהאַלטען אונטער די הייטלעך, דענסטמאָל פלעגט זיין פּנים אויסדריקען אַזאַ ביטערן רחמנות אויף זיך — אַזאַ טיעפען יאוש און ביטערקייט, אַז קוקענדיג אויף איהם פלעגט זיך דאַכטען, אַז די וועלט גערט אונטער — און אַלעס עקט זיך. די פרייד און דער צער פלעגען ערשיינען אויף זיין פּנים נור מאָמענטענווייז, אָבער אין מעהרסטע צייט האָט זיין פּנים נישט אויסגעדריקט נישט קיין פרייד, נישט קיין צער, נור עס פלעגט זיין אַ טיעף פערקלעהרטעס; פערקלעהרט נישט צוליעב אַ שווערען עניין, וואָס ער וויל איהם אויפקלעהרען, נישט אַ פערזאָרגטעס קלעהרען, נור אַ פערחלומ'טעם קלעהרען. קוקענדיג אויף איהם, ווי ער זיצט ביי אַ לעבעדיג טישעל, אַרומגערינגעלט מיט פרעהליך רעדענדע מענשען, האָט מען

אַנגעזעהן, אַז דער מענש געפינט זיך נישט דאָ, נישט דאָ ביים טישעל, נישט דאָ אין קאַפע־הויז, ערגעץ אויף דער איסט סייד אין ניו־יאָרק, נור ערגעץ גאַנץ ווייט, אין מקומות, וואָס עס איז איהם נור אַליין בעקאַנט.

אָפטמאָל האָט זיך געמאַכט, אַז אַ „בעקאַנטער“, וועלכער האָט זיך טיילמאָל פערוואָנדערט צו זיין טישעל, פלעגט איהם פרעגען:

— מר. פינקעלשטיין, וועגען וואָס קלעהרט איהר דאָס גאַנצע נאַכט אין קאַפע־הויז?

פינקעלשטיין פלעגט זיך ביי דער פראַגע אויפכאַפּען ווי פון אַ חלום, אַנקוקען ערשטוינט זיין בעקאַנטען און דאַן שמייכלען אין זיינע שוואַר־צע וואָנסעס, און ענטפערן עפּעס אומבעשטימטעס:

— אָ, מען זיצט — קלעהרט מען.

נור וויפיעל דער בעקאַנטער האָט נישט געפּרובט צו פערפיהרען מיט פינקעלשטיינען אַ שמועס, איז איהם נישט געלונגען. פינקעלשטיין פלעגט צוריקגעהן אין זיין „וועלט“ אַריין, פון וועלכע זיין בעקאַנטער האָט איהם אַרויסגענומען נור אויף אַנ'אויגענבליק.

אַזוי איז ער ווידער געזעסען איינער אַליין פאַר זיך, פערטראַכט אין זיך, ביז די לעצטע געסט זענען זיך צוגאַנגען פון קאַפע־הויז, דענסט־מאָל פלעגט דער קעלנער, מר. האַרטמאַן, צוגעהן צו זיין טישעל און צו־נעהמען דאָס צוקער טעפּעל מיט'ן זאַלץ און פעפער, און פלעגט זאָגען איינשלינגענדיג זיינע ווערטער:

— גוד נאַיט, מר. פינקעלשטיין.

האָט זיך מר. פינקעלשטיין אויפגעהויבען, אַרומגעהילט זיך אין זיין פעלצעל, און איז אַרויסגעגאַנגען, זאָגענדיג „גוט נאַכט“ צו די לעצטע געסט, וואָס זענען געזעסען ביי אַ טישעל, וועלכע האָבען פערקעהרט אין דעם קאַפע־הויז אַזוי לאַנג ווי ער. דורך דעם זענען זיי געווען זיינע „בעקאַנטע“.

טיילמאָל פלעגט איהם איינער פון די בעקאַנטע בעמערקען, ווען ער געהט אַרויס און אָבענטפערן איהם מיט אַ שאָקעל מיט'ן קאָפּ, נאָר מעהרסטמאָל נישט, ווייל פינקעלשטיין איז געווען אַ מענש, וואָס מען האָט נישט בעמערקט....

איינמאל האט זיך געמאכט, אז פינקעלשטיין איז פערשוואונדען פון קאפע-הויז. צוערשט האט מען עס נישט בעמערקט, ווי מען האט איבערהויפט נישט בעמערקט פינקעלשטיינ'ען, נור ווען עס איז דורכגעגאנגען א פאר נעכט, און פינקעלשטיין האט זיך נישט געוויזען אין קאפע-הויז, האט מען אנגעהויבען צו בעמערקען, אז פינקעלשטיין פעהלט. דער ערשטער איז געווען דער ווייטער, מר. הארטמאן, וועלכער האט אויפמערקזאם געמאכט אויף מר. פינקעלשטיינ'ס פערשווינדען.

— דער מאן איז וואהרשיינליך קראנק.

— מען וואלט בעדארפט ארויפגעהן זעהן, וואס ער מאכט, — האט ווער געזאגט פון די בעקאנטע.

— האט אודאי נישט ווער עס זאל איהם א גלאז וואסער דערלאנגען, — האט נאך איינער צוגעלעגט.

— אזא איינער קען אויסגעהן, עס זאל אפילו קיין לעבעדיגע נשמה נישט זיין דערביי, — האט דער דאקטאר, וואס איז געזעסען דערביי, געזאגט, אבשארענדיג דעם אש פון זיין ציגאר.

אין מיטען דעם געשפרעך איבער פינקעלשטיין, האט ווער אריינגעבראכט א ציימונג און געוויזען א צייטונגס-קעפעל וועגען דייטשלאנד. און אזוי ווי אלע, וואס זענען געזעסען אין קאפע-הויז זענען געקומען פון עסטרייך אדער אונגארן, זענען אלע געווען אינטערעסירט אין דייטשלאנד, און דאס געשפרעך איז באלד איבערגעגאנגען אויף פאליטיק וועגען פראנקרייך און דייטשלאנד, און די שטעלונג וואס אונזער „סטייט דעפארטמענט" וועט נעהמען דערצו, — האט מען אין פינקעלשטיינען פערגעסען.

עס איז דורכגעגאנגען א פאר וואכען, און פינקעלשטיין האט זיך אלץ נישט געוויזען, האט מען זיך ווידער דערמאהנט אן איהם.

— וואו איז דאס אהינגעקומען אט דער, וואס פלעגט דארט זיצען ביי דעם טישעל? — פלעגט זיך ווער דערמאהנען.

— אט דער, וואס האט געטראגען א היימיש פעלצעל?

— פינקעלשטיין, — האט ווער זיך דערמאהנט זיין נאמען.

— טאקע, וואו האט ער דאס געקענט אהינקומען?

— אודאי קראנק געווארען.

— געווים אהיים געפאהרען צוריק.

— און אפשר איז ער געשטאָרבען? — האָט ווער געפרובט טרעפען.

— אפשר געשטאָרבען, — האָט דער דאָקטאָר געזאָגט, אָבשי־טענדיג דעם אַש פון זיין ציגאַר.

— אַ וואונדערבאַרע זאַך, — האָט ווער בעמערקט נאָך אַ מינוט שווייגען. — האָט איהר נישט בעמערקט, ווי ער איז שטענדיג געזעסען און געקלעהרט? ווענען וואָס האָט ער דאָס געקענט קלעהרען דורך די גאַנצע נעכט, וואָס ער איז געזעסען ביים טישעל?

— אוראי אַנ'אינטערעסאַנטער מענש געמוזט זיין.

— זיין שווייגען האָט געוויזען אויף טיעפקייט.

— יעדענפאַלס האָט ער געמוזט זיין אַ געהיימניספולער מענש, עפּעס אַ סוד איז פערהוילען געווען אַרום דעם מענשען.

— פאַרוואָס עפּעס אַ „סוד"? — זענען אַנדערע נייגעריג געווען.

— האָט איהר נישט בעמערקט זיין פּעלצעל?

— וואָס עפּעס זיין פּעלצעל?

— זיין פּעלצעל, זיין פּעלצעל האָט עפּעס געוויזען אויף פער־באָרגענע זאַכען.

— ער האָט געמוזט אַרויסקומען פון זעהר אַ רייכער הויז!

— פון מיליאָנערען, אַזאַ פּעלצעל טראָגען אין דער היים נור מיליאָנערען.

— דער מענש האָט געמוזט האָבען אַנ'אינטערעסאַנטע פער־גאַנגענהייט.

— עס האָט געמוזט זיין איינער פון די אינטערעסאַנטסטע מענ־שען, וואָס האָבען פערקעהרט אין קאַפע־הויז.

— איך בעדויער זעהר, וואָס איך האָב זיך נישט בעקענט מיט איהם נעהנטער.

און פינקעלשטיין, וואָס האָט קיינמאָל נישט די זכיה געהאַט, אַז עס זאָל ווער איבער איהם אַנ'איבריג וואָרט אַרויסוואַרפען, איז מיט אַמאָל, נאָך זיין פערשווינדען, געוואָרען דער העלד פון קאַפע־הויז...

אַזוי האָט עס אָנגעהאַלטען אַ שטיקעל צייט, ביז עס איז אויפגע־קומען אַ נייע סענסאַציע, און פינקעלשטיין איז ווידער פערגעסען גע־וואָרען. קיינער דערמאָהנט שוין נישט זיין נאָמען, און אַז מען קוקט אַהין

דארט אין יענעם ווינקעל, וואו ער פלעגט זיצען, בעמערקט מען אפילו נישט, אז עס פעהלט עפעס...

נור אמאל, אמאל, ביים טישעל פון די אלטע בעקאנטע, ווען עס קומט צורייד וועגען פוטערס, דערמאהנט מען זיך אין פינקעלשטיינ'ס פעלצעל.

— וואס פאר א פוטער האט עס געקענט זיין: ביבער אדער שאפען־פעלץ? — פרעגט א נייגעריגער.

און צוליעב זיין פעלצעל האט פינקעלשטיין די זכיה נאך אמאל אויך דערמאהנט צו ווערען צווישען די בעקאנטע.

— וואו האט ער דאס געקענט אהינקומען, דער פינקעלשטיין?

— א וואונדערבארע זאך, געווען א מענש און איז פערלוירען גע־גאנגען — זאגט א צווייטער.

— פערלוירען געגאנגען, — שטימט צו דער דאקטאר, אבשיטענ־דיג דעם אש פון זיין ציגאר.

דער שלייפער

(סקיצע)

מען זאָגט, אַז מענשען געהמען אָן די פאָרמען און כאַראַקטערען פון די מלאכות, ביי וועלכע זיי בעשעפטיגען זיך. איך ווייס נישט, אויב דאָס איז אמת אַלס אַן אַלגעמיינער כלל. עס טרעפט זיך אָבער יאָ, דאָס אַ מענש ווערט אויסערליך עהנליך צו דער זאַך, מיט וועלכער ער בעשעפטיגט זיך זיין לעבען לאַנג. און איינעם אַזעלכען אַ פאַל ווייס איך אַליין. — דאָס איז געווען יחיאל דער שלייפער.

אין זיין אויסערליכעם האָט אַ געניט אויג גלייך געקענט בעמערקען ביי וואָס ער בעשעפטיגט זיך. ער האָט אין גאַנצען אויסגעזעהן ווי אַ לאַנג, לאַנג, שאַרף, שמאָל מעסער. אַ הויכער און אַ שפיציגער. זיין קאָפּ איז געווען שפיציג, און זיין גאַנצער קערפּער, און אַלע זיינע אברים, זענען געווען לענגליך און שפּיציגדיג. ער איז געווען אין גאַנצען קנאָכיג. קיין איין שטיקעל פלייש האָט מען נישט אָנגעזעהן אויף איהם. עס האָט זיך געדאַכט, אַז זיין גאַנצער קערפער בעשטעהט פון שטאַרקע, קנאָכעדיגע ביינער, און די ביינער, האָט זיך געדאַכט, זענען געשליפען; וואָרים אַלע איז אין איהם געווען עקיג און שאַרף. די עלענבויגענס האָבען אַרויסגעשטאַרצט פון זיינע אַרבעל, ווי צוויי צוגעשפּיצטע הענטלעך פון שפּיזען. און די פינגער, וואָס האָבען אַרויסגעשטאַרצט פון אַרבעל, זענען געווען לאַנגע, שפּיציגע, ווי שטאַרעדיגע. יחיאל האָט געהאַט אַ גרויסע ליעבע צו ברעכען זיינע פינגער און זיינע אברים. ער האָט ליעב געהאַט צו הערען דעם קנאַקען פון זיי, און עס איז געווען זיין געוואָהנהייט יעדעס מאָל ווען ער האָט זיך געטראָפען מיט אַ בעקאַנטען און אָנגעהויבען

זיך אויסצופרעגן וואָס יענער מאַכט — האָט ער, ווי וועלענדיג יענעם מיט עפּעס מהנה זיין, אָנגעהויבן צו ברעכען פּאַר איהם די פינגער. צוערשט די פינגער אויסגעבראָכען. עס האָט געגעבען אַ קנאַק, אַז עס האָט זיך געדאַכט, אַז ער האָט צובראָכען די פינגער. יחיאל האָט גע־געבען אַ שמייכעל, ווי זאָגענדיג: דאָס איז נאָך גאָרנישט. דערנאָך האָט ער אָנגעהויבען זיך אויסברעכען די עלענבויגענס, די קניען. און דערביי האָט ער קיין איין העויה נישט געמאַכט, גאָר זיך נישט אומגעקוקט אויף יענעמס ערשטוינען. ער האָט נור געהאַלטען אין איין שמייכלען. און גע־טהון דאָס מיט אַזאַ גלייכגילטיגער מינע, ווי ער וואָלט זיך נאָך פּאַר צייט־פערטרייב צונומען זיך די אברים פון זיין קערפּער און צוריק צו־נויפגעשטעלט זיי. ווי אַ קינד שפּיעלט זיך מיט אַ געווערקצייג פון אַ זייגערל.

נאָר די אמת'ע שפּיצינגקייט פון זיין קערפּער האָט זיך אַרויסגע־וויזען אויף זיין פּנים. שוין אָבגערעדט פון זיין שפּיציגע גאָמבע, וואָס האָט זיך געדאַכט ווי ער וואָלט זי געווען אויסגעשלייפט, זיינע צוויי אויגען, די שוואַרצע, די שאַרפע און די שיינענדיגע — אויך געווען ווי אויסגעשליפען. ווי צוויי אויסגעשליפענע שטיינער וואָלטען געזעסען אין זיין פּנים. נאָר אַממעהרסטען געשליפען איז געווען זיין נאָז. דער ביין פון זיין נאָז האָט זיך אַרויסגעשניטען פון דער דינער הויט, וואָס האָט איהם פערהוילען — ווי אַ שאַרף־געשליפענער מעסער. לאַנג און דין איז ער געווען, וואָס ווייטער אַלץ דינער, ביז זיין שפּיץ האָט ער דערגרייכט צו אַ דינע, שפּיציגע פּאָלקאָמענהייט, ווי אַ מייסטער אַ שלייפער וואָלט עס געטהון.

אין דער אַלטער היים איז שלייפעריי נישט קיין בעשעפטיגונג, צו וועלכע הינטוועלטיגע יונגע לייט זאָלען זיך נעהמען. מיט שלייפעריי בעשעפטיגען זיך עפּעס אַרומוואַנדלענדע מענשען, וואָס קיינער קען זיי נישט און ווייסט נישט ווער זיי זענען. זיי קומען אָן פּלוצלונג, פּיהרענ־דיג עפּעס אַ מאָדנע ראָד מיט אַ שלייף־שטיין, קלומפּערן עפּעס מיט אַ קלומפּער. ברענגט מען זיי אַרוים די טעמפּע מעסערס, שלייפען זיי זיי אָן, קריגען דערפאַר בעצאָהלט אַ פּאָר גראָשען און פּאָהרען ווייטער מיט זייער ראָד, קלומפּערענדיג מיט זייערע קלומפּערלעך. קיינמאָל דינגען זיי זיך נישט, קיינמאָל ריידען זיי נישט אוים קיין וואָרט, און קיינמאָל

ווייסט מען נישט ווען זיי וועלען נאָך אַמאָל קומען. קיינער ווייסט נישט וואו זיי וואוינען, פון וואַנען זיי קומען, און אָפּטמאָל פיהרען זיי מיט מיט זיך מאַלפּעלער, אַנגעבונדען אויף קייטעלער. עפּעס מיסטיש=בלאָהע פוינעל, וואָס קיינער ווייסט נישט, צו וואָס זיי פיהרען דאָס מיט זיך. אָפּטמאָל פערקויפט אייך אַזאַ שלייפער פערשיעדענע פראָשקעס, אַזעלכע זאַמד=סמים מייז צו פערטרייבען, וואַנצען און אַנדערע הויז=ווערים צו פערטרייבען. און אַז איהר קוקט זיך גוט צו צו אַזאַ שלייפער, ווייסט איהר אייגענטליך נישט ווער ער איז אַזעלכער....

איך ווייס דעריבער נישט, צי יחיאל האָט זיך בעשעפטיגט מיט דער מלאכה אין דער אַלטער היים, כאָטש איך געדענק גאַנץ גוט, אַז מען האָט איהם גערופען „שלייפער" פון דער היים, נאָר קומענדיג דאָ אין אַמעריקאַ האָט יחיאל געקראָגען בעשעפטיגונג אין אַ שלייפער=שאַפּ, וואו מען האָט געשליפען די מעסערס פאַר די קירזשנערס.

לאַנדסלייט און גוטע בעקאַנטע פון דער היים זענען מיר געווען. פלעגען מיר זיך טרעפען זעהר אָפט ביי אַ לאַנדסמאַן אָדער ביי אונטער=נעהמונגען, און איך פלעג וויסען ווי עס געהט מיט איהם.

אַ לאַנגע צייט האָט יחיאל געאַרבייט אין דעם שלייפער=שאַפּ. מיר דאַכט זיך, אַז ער האָט געזאַמעלט געלד און געקליבען זיך אַהיים צו פאָהרען. גערעדט האָט ער דערפון, אַז אַלע מיידלעך אין אַמעריקאַ זע=נען נישט ווערט, וואָס די ערד טראָגט זיי, און חתונה האָבען דאַרף מען נאָר מיט אַ מיידעל פון דער היים, „וואָס דו ווייסט וואָס זי איז, ווער זי איז". ערשט איך בין ערשטוינט געווען צו הערען פון אַ לאַנדסמאַן, אַז יחיאל איז אַ חתן געוואָרען פאַר אַ טאָכטער פון אַ רייכען פעלצען=הענדלער.

אַז איך האָב געטראָפען יחיאל'ן, האָט ער צוערשט אויסגעמידען מיט מיר צו ריידען דערפון, דערנאָך האָט ער זיך מיט אַ פערלעגען, פערשעהמט שמייכעל מודה געווען. „ער ווייסט אַליין נישט, ווי אַזוי עס איז געשעהן". נאָך מעהר איבעראַשט בין איך געוואָרען, ווען ער האָט מיר פאָרגעשטעלט זיין כלה. זי איז געגאַנגען רייך אָנגעטהון, בעהאָנגען מיט ציערונג, אין אַ טייערן פאָקונעם פוטער. נישט שטענדיג קליידט אַ פוטער צו דער פרוי וואָס טראָגט איהם. ווען די פרוי איז נאָך אַ שוואַ=כע, אַ דינע און אַ דעליקאַטע, דאַכט זיך מיר אָפט, ווען איך [illegible]

פרוי אָנגעטהון אין אַ גרויסען, ברייטען פוטער, אַז זי איז געפאַנגען געגומען פון אַ גרויסען בער און זי קען זיך נישט אַרויסקריגען פון איהם. דער מיידעל האָט אָבער זעהר געפּאַסט דער שטאַרקער, פינקעל־שוואַרצער פעלץ, אין וועלכען זי איז געווען אַרומגעהילט. ערשטענס האָט זי שוין נישט אויסגעוויזען ווי אַ מיידעל, נאָר ווי אַ שטאַרקע יונגע פרוי. איהר בעלעבט פּנים, גרויסע, אָפענע אויגען, פרישע, פליישיגע באַקען, און פרישע, פליישיגע ליפּען, דער פרייער נישט געקרעמפּירטער בליק פון איהרע אויגען, האָבען אויסגעזאָגט, אַז דאָס מיידעל האָט שוין פאַר גאָרנישט קיין מורא... און איהר גרויסער, שוואַרצער, פינקעלדיגער קאָפּ האָר האָט זיך זעהר צוגעפּאַסט צום פעלץ. ער איז געווען ווי אַ קאָפּ פון דעם פעלץ, וועלכען זי טראָגט. זי האָט גערעדט אָפען געקוקט איהם גלייך אין די אויגען אַריין און בעוויזען דערביי איהרע ווייסע, געשליפענע ציינער פון איהר רויט מויל, וואָס זי האָט געוואוסט, אַז דאָס געפעלט מענער.

איהם, יחיאל'ן, האָט זי באַלד בעהאַנדעלט, ווי ער וואָלט געווען איהרם אַ שיק־יונגעל. זי האָט איהם געהאַלטען אין איין אַוועקשיקען. דאָ זאָל ער איהר ברענגען אַ פּראָגראַם פון אָווענד, און דאָ זאָל ער איהר אויסזוכען איהר מוטער, און קוים האָבען מיר זיך אַוועקגעזעצט ביי אַ טישעל (עס איז געווען אויף אַ באַל אין האָל, וואו מיר האָבען זיך דעם ערשטען מאָל בעגעגענט), האָט זי איהם געהאַלטען אין איין שיקען צום בופעט נאָך לעמאָנייד, נאָך אָראַנדישייד, און אַז זי האָט שוין גאָרנישט געדאַרפט, האָט זי איהם גלאַט געהייסען, ער זאָל אַביסעל געהן צו זייגע פריינד.

— שוין געזעהן אַ חתן זאָל אַזוי קלעפען צו אַ כלה? מ'וועט דאָך לאַכען פון דיר.

זי האָט דאָס געטהון מיט אַזאַ זעלבסטפערשטענדליך מינעלע, מיט אַזאַ זיס פליישיג געלעכטערל, וואָס איז אַרויסגעקומען פון איהר אָפענעם מויל, פון איהרע ווייסע ציין און רויטע ליפּען און עס איז אַזוי בעלעבט געוואָרען פון איהרע גרויסע, שוואַרצע אויגען, אַז עס איז נישט געווען וואָס זיך צו בעליידיגען, און יחיאל האָט דאָס אַלעס אויסגעפיהרט מיט אַ קינדישע מינע, אונבעהאָלפען־פערשעהמט, מיט זיין נעוועהנליך פערלעגען שמייכעלע, וואָס פלעגט אַרויסקומען אַדורכגעשניטען פון די שאַרפקייט פון די ליפּען, אויף וועלכע עס פלעגט ערשיינען....

זיי האָבען חתונה געהאַט. און איך האָב געהערט, אַז יחיאל איז געפאָהרען מיט זיין כלה גלייך נאָך דער חתונה אויף אַ פּאָר טעג אין אַ האָטעל אין אַ ווינטער־פּלאַץ אויף „האָגימון".

איך ווייס נישט, וואָס עס איז געשעהן דאָרט; מיט זיי אויפ'ן „האָגימון", וואו זיי זענען געפאָהרען. נאָר ווען זיי זענען צוריקגעקומען, האָב איך יחיאל'ן נישט דערקענט. אויסערליך האָט ער זיך גאָרנישט גע־ענדערט, אפילו נישט דאָס פערלענגענע שמייכעלע אויף זיינע געשאַרפטע ליפּען. נאָר עפּעס אַנ'אונבעשרייבבאַרער טרויער האָט זיך געזעצט אויף זיין פּנים. זיינע אויגען זענען טיעף איינגעזונקען געוואָרען, די נאָז זיינע — נאָך שאַרפער, נאָך שפּיציגער, און קיין איין וואָרט נישט פון מויל אַרויס.

— ווי געהט עס דיר? וואָס איז?

קיין וואָרט נישט. נור דאָס אונערקלעהרבאַרע שמייכעלע, וואָס איך ווייס נישט וואָס עס מיינט.

בעקאַנטע, לאַנדסלייט האָבען מיר דערנאָך געזאָגט, אַז יחיאל איז אַריינגעפאַלען. יענע האָט שוין געהאַט אַ גאַנצע פערגאַנגענהייט הינטער זיך, איידער זי האָט נאָך געקענט יחיאל'ן. עפּעס רוימט מען זיך אין אויער, אַז עס איז דאָ אַ קינד פון פאַר דער חתונה, וואָס ציהט זיך אויף ביי אַ גויה אין אַ דאָרף. און עפּעס איז דאָ אַ רייכער מאַנופעקטשורער, וואָס איז נאָך אַ גרויסער מחותן מיט'ן ווייבעל ביז'ן היינטיגען טאָג. און צוליעב דעם מאַנופעקטשורער איז די גאַנצע חתונה מיט יחיאל'ן געווען, און יחיאל ווייסט דאָס. ער ווייסט שוין אַלעס — זי האָט עס איהם אַליין געזאָגט — „און קינדער זאָלסטו דיר פון קאָפּ אַרויסשלאָגען. קינדער וועלען נישט זיין". — האָט זי געזאָלט איהם זאָגען.

און קומט ער אַהיים פון דער אַרבייט, איז קיין היים, קיין ווייב — טהוט זי זיך אָן אין טעאַטער צו געהן מיט'ן מאַנופעקטשורער. יענער וואָרט שוין אין שטוב. קומט אַרויף. איז אַנ'אָפּטער איינגעהער... אָפּט־מאָל געהען זיי אַליין, און אַז זיי נעהמען איהם מיט, בעדיענט זי זיך מיט איהם ווי מיט אַ שיק־יונגעל.

— יחיאל, ברענג מיר דאָס טיכעל, איך האָב עס איבערגעלאָזט אין פּעלץ ביים פּאָרטער.

און אַז זי וויל גאָר, זאָגט זי:

— יחיאל, פּליז, געה אַהיים. מיר וועלען שפּעטער קומען.

און יחיאל פאָלגט, ווי אַ קליין קינד, מיט אַ שמייכעל אויף די ליפּען פאָלגט ער. טהוט אַלצדינג, וואָס זי הייסט: הייסט זי איהם געהן, געהט ער; הייסט זי אַרויסגעהן פון שטוב, געהט ער אַרוים. קיין איין וואָרט זאָגט ער נישט אַנטקעגען. קיינמאָל הערט זיך נישט פון איהם קיין איין וואָרט. שווייגט, שמייכעלט און טהוט וואָס מען הייסט איהם.

נור ווען ער שטעהט בייטאָג ביי דער אַרבייט און ער שלייפט די גרויסע, לאַנגע מעסערס אויפ'ן שלייף־שטיין, שאַרפט ער זיי וואָס אַמאָל דינער, וואָס אַמאָל שפּיציגער. אַ גאַנצען טאָג שלייפט ער מעסערס, איי־נעם נאָך דעם אַנדערן שלייפט ער... שלייפט ער די מעסערס, דאַכט זיך איהם טיילמאָל ביים שלייפען די מעסערס, אַז ער זעהט פון דערווייטענס זיין ווייבעל אָנגעטהון אין דעם שוואַרצען, פינקעלדיגען פאָקונעם פעלץ, און איהר שוואַרצער קאָפּ האָר קוקט אַרוים פונ'ם האַלז פון פעלץ און ער איז ווי דער קאָפּ פון אַ שענע שוואַרצע, פינקעלדיגע חיה. און עס זעהט זיך אַרוים איהר רויט מויל מיט איהרע ווייסע, געשליפענע ציין... דענסטמאָל ציגדט זיך אָן אַ שוואַרצער שטראַהל אין זיינע געשאַרפטע אויגען. זיין גלייכע, לאַנגע נאָז ווערט שאַרפער און שפּיציגער, און ער שלייפט דאָס מעסער אויפ'ן ראָד שאַרפער, שאַרפער....

מחותנים

(ערצעהלונג)

ניט שטענדיג איז דער אַלטער גליקשטיין, וועלכען מען קען אין שטאָדט אונטער דעם נאָמען דער „זיידע“, געווען אַזוי פערצווייפעלט איבער דער צוקונפט פון ראַדיקאַליזם אין אַמעריקא, און אַזוי פערביטערט געגען דער גאַנצער „בעוועגונג“, ווי ער איז היינט. גאָר אין די יונגע יאָהרען, ווען ער האָט געוואָהנט אין ניו-יאָרק, האָט גליקשטיין געריהמט פאַר איינעם פון די בעסטע רעדנער, וואָס די „גרופּע“ האָט, און פאַר דעם „אַקטיווסטען טוער“ אין דער ראַדיקאַלער בעוועגונג. אמת איז, אַז מיט דער גלאָריע פון דער יוגענד לעבט ער נאָך ביז'ן היינטיגען טאָג. און כאָטש, אַז מען דערמאָהנט איהם אָן די טעג, שטעלט ער אָב מיט דער האַנד, און בייזערט זיך: „גענוג, גענוג!“ דאָך האָט ער ליעב, אַז מען זאָל איהם דערמאָהנען אָן יענע טעג, און ער זאָל דאַרפען אָבשטעלען מיט דער האַנד יענעם און בייזערען זיך: „גענוג, גענוג!“

צו דער פערצווייפלונג און רעזיגנאַציע פון זיין גאַנצער ראַדיקאַלער אַקטיוויטעט, האָט איהם קיין אַנדערער ניט געבראַכט, נור זיינע אייגענע קינדער. און כאָטש עפענטליך וויל דאָס דער „זיידע“ ניט נאָכגעבען און האַלט אַלץ אין איין שיטען פעך און שוועבעל אויף זיי, אויף די ניו-יאָרקער גדולים, און אויף די „נייע“, וואָס האָבען זיך אַריינגעכאַפּט, אַז זיי זיינען שולדיג אין דעם גאַנצען „חורבן“, וואָס עס איז געקומען אויף דער ראַדיקאַלער בעוועגונג, אַז זיי האָבען פעריאָגט די „בעסטע און אַקטיווסטע קרעפטען“, און צוליב זיי האָט ער „פערלאָזען דעם שלאַכטפעלד“. אין האַרצען אָבער ווייס ער גאַנץ גוט, אַז ניט זיי

זיינען שולדיג אין זיין פערצווייפלונג און רעזיגנאַציע, נור זיינע אייגענע קינדער.

וואָרים, וויפיעל דער אַלטער גליקשטיין, דער „זיידע", איז ניט מבטל דעם גאַנצען היינטיגען „ראַדיקאַלעבץ", און מאַכט ניט אַוועק מיט דער האַנד אַלע היינטיגע „מאַכערס", וועלכע זיינען אַ חברה באָד־יונגען, היפּאָקריטען, עם־הארצים א. ד. גל., דאָך האַלט ער זיך, אַז ער האָט זיי אַלע אויסגעשטעלט, אַז ער איז זייער לעהרער. און דערמאָהנט עפּעס אַ נאָמען פון אַ „גדול", וואָס דער אַלטער גליקשטיין מאַכט פון איהם „אַש און בלאָטע", פערגעסט ער אָבער באַלד ניט צוצולעגען: „איך האָב דאָך געלערענט מיט איהם באַקוגין, קראָפּאָטקין. איך האָב דאָך איהם געלע־רענט, ער איז מיין שילער, אַלצדינג וואָס ער ווייסט, איז דאָך פון מיר, ער איז דאָך מיין תלמיד". און כאָטש דער אַלטער גליקשטיין, דער „זיידע", האַלט זיך פאַר דעם רבי'ן פון דור, און אַלע „גדולים" (וואָס טויגען טאַקי אין דר'ערד) זיינען זיינע תלמידים, אָבער זיינע אייגענע קינדער האָט ער ניט געקענט ערציהען.

צוערשט האָט ער ניט געהאַט קיין צייט צו זיי. ער איז געווען פערנומען מיט דער „ראַדיקאַלער בעוועגונג". זעהר זעלטען אין דער היים געווען. די טעג פערבראַכט אין קאַפע־הייזער און די אָוועגדען אויף מי־טינגען, אין קרייזלעך. האָט ער ניט געהאַט קיין צייט זיך אָבצוגעבען מיט זיינע אייגענע קינדער. זיי האָבען איהם אויך ניט אינטערעסירט. געבוירען געוואָרען אַ קינד — זאָל עס די מאַמע ערציהען. און די מאַמע, כאָטש זי איז געווען דאָס ווייב פון דעם בעקאַנטען טוער גליקשטיין, און ווי מען האָט געזאָגט צווישען אייגענע האָבען זיי חתונה געהאַט אָהן חופּה וקדושין, נור דורך דער הייליגער ליעבע, אָבער דאָך איז זי ניט אַנדערש געווען ווי אַנדערע מוטערס. געווען אַ פּראָסטע אידענע, וואָס האָט ליעב געהאַט איהרע קינדער ווי יעדע אידענע, און נאָכגעגעבען איהרע קינדער דאָס, וואָס זיי האָבען געוואָלט, אפילו רעליגיעזע צערע־מאָניעס.

קינדער זיינען ביי דעם „זיידע" געווען דוקא ניט קיין אינטערע־סאַנטע, און ווייט ניט קיין „ראַדיקאַלע". געבוירען האָט איהם דאָס ווייב טעכטער, איינע נאָך דער אַנדערער, עפּעס איבערגעיורענע מוידען, וועלכע זיינען אויפגעוואַקסען אין דער הויך, ווי וואַסער־דיגע געוויקסען. „ציבע־

לעס" האָט ער זיי גערופען. פּאַרוואָס ציבעלעס, — ווייסט קיינער נישט. אַז זיי זיינען געווען קליין, האָבען זיי פאַר'ן טאַטען מעהר מורא געהאַט ווי דרך ארץ. גליקשטיין האָט געהאַט אַ באַסאָווע שטימע, און פון „לעקטשורן" איז זיין קול געוואָרען אַן אויסגעשריענער און אַ הייזעריגער, ווי דער קול פון אַן אויסגעטראָמפּייטעטען טראָמפּייט, אַ פּאָר שטאַרקע, הויך־בעוואַקסענע, שטייפע, שוואַרצע ברעמען האָבען פאַרדעקט זיינע אויגען. די וואָנצעס זיינען ביי איהם געווען געגאָלטע, האָט זיך די לאַנגע נאָז שאַרפער אַרויסגעשניטען פון פנים. אַ הויכער און אַ ברייט־ביינער האָט זיין פיגור און פנים געמאַכט אַן איינדרוק, און מען האָט מורא געהאַט פאַר איהם. און אַז ער איז אהיים געקומען, האָט ער געהאַלטען די הענד אין די הויזען־קעשענעס, און האָט געהאַט נאָר איין וואָרט פאַר זיין פאַמיליע : „זאָל זיין שטיל". און אַז מען האָט דערהערט דעם „זאָל זיין שטיל", אַרויסקומענדיג פון דער הייזעריגער באַסאָווער שטימע, מיט דעם בליק פון אונטער די שוואַרצע געדיכטע ברעמען, מיט די הענד אין די הויזען־קעשענעס — איז געוואָרען שטיל. עס איז פערשטומט געוואָרען דאָס לאַכען פון די טעכטער, דער געשריי פון ווייב, און די פרייד פון די קינדער. אַלע האָבען זיך פערשטעקט אין ווינקעלעך, — און עס איז געוואָרען שטיל. און טאָמער האָט דאָס ניט געהאָלפען, ניט דער „זאָל זיין שטיל", און ניט די הענד אין די הויזען־קעשענעס, האָט ער זיך געווענדעט צום ווייב : „סאַראַה !" און טאָמער האָט מען געהערט דאָס וואָרט „סאַראַה !", האָט מען שוין געוואוסט, אַז עס איז שלעכט. נאָר דאָס איז אַלץ געווען, ווען די טעכטער זיינען געווען קליין, און געגאַנגען אין שול אַריין. קוים אָבער זיינען זיי אַרוים פון שול און איינע איז געוואָרען אַ סטענאָגראַפיסטקע, וועלכע ברענגט דער מוטער אהיים זיבען דאָלאַר אַ וואָך, און די איבריגע האַלט זי „פאַר קליידער" פאַר זיך, און די אַנדערע אַ מילינערין, וואָס האָט אויך צושטייער געגעבען אין הויז אַריין, — האָט דער „זאָל זיין שטיל !" שוין אַזאַ איינדרוק ניט געמאַכט. צוערשט האָט מען ניט אַנטקעגענגערעדט, געקוקט נאָר קרום אויפ'ן טאַטען, וואָס בעפעהלט אַזוי, דערנאָך האָט מען איהם געגעבען אָנצוהערען, אַז ער איז ניט דער איינציגער בעל־הבית אין שטוב, אַז זיי האַלטען אויס דאָס הויז פונקט אַזוי ווי ער, און אויב ער מיינט ווייטער אַזוי צו „באַסעווען", און זיי ניט לאָזען דעם קאָפּ אויפהייבען, —

וועלען זיי זיך זוכען אַן אַנדערע היים, וואו זיי וועלען ניט דאַרפען הערען דעם „זאָל זיין שטיל!“. דער „אַרגומענט“ האָט געהאָלפען, און גליקשפיינ'ען שטיל געמאַכט.

אייגענטליך האָבען די טעכטער ניט געוואוסט, טאַקע וואָס דער מאַטע בעשעפטיגט זיך, און פון וואָס ער מאַכט אַ לעבען. און וויפיעל די מוטער האָט זיך ניט בעמיהט זיי געבען צו פערשטעהן, אַז זייער פאָטער איז אַ „גרעיט מען“, „אַ פּאָבליק מען“, „אַ ליעדער“ און נאָך אַזעלכע נעמען, האָט עס אויף זיי קיין איינדרוק ניט געמאַכט. זיי האָבען עס בעטראַכט פאַר אַ פּרנסה, און יעדער „טרייט“ צו מאַכען אַ לעבען, אַזוי ווי ער קען. עס וואָלט זיי געווען פיעל אנגענעהמער, און זיי וואָלטען עס בעטראַכט פאַר פיעל מעהר כבוד, ווען זיי וואָלטען געקענט זאָגען זייערע חבר'טעס, אַז זייער פאָטער איז אַ מאַנופעקטשורער אָדער אַ סטאָר קיפּער. און איינע פון זיי, די מילינעריו, האָט שוין דעם פאָטער געמאַכט פאַר אַ „לענדלאָרד“. זי האָט דאָס געזאָגט צו איהר באָי, מיט וועמען זי איז אויסגעגאַנגען, דענקענדיג, אַז עס איז אַ פיעל מעהר אנשטענדיגע בעשעפטיגונג, ווי אַ „פּאָליטישער“ אַגיטאַטאָר, און וועט מאַכען אַ פיעל שטאַרקערען איינדרוק אויף איהר באָי, און וועט אויך ברענגען פאַר איהר פיעל בעסערע רעזולטאַטען. און זי האָט זיך ניט אָבגענאַרט.

אינגלעך זיינען דוקא ביי איהם געווען יאָ אינטערעסאַנטע. און אויף איינעם, אויף דעם אינגסטען, וועלכער טרעט אַריין אין האַי סקוהל, האָט ער געלעגט גאָר גרויסע האָפנונגען, אַז ער וועט אויסוואַקסען אַ פּאָעט. דער אינגעל איז געווען אַ מעלאַנכאָלישער, מיט אַ פּאָר פער'חלומ'טע אויגען, איז געראָטען אין דער מאַמען מיט זיין שעמעוודיגקייט און מורא האָבען פאַר מענשען. אָבער ווי איבערראַשט איז דער טאַטע געוואָרען איינמאָל אין אַן אָווענד, ווען דער אינגעל האָט פאָרגעוואָרפען דעם טאַטען, אַז ער געהט קיינמאָל ניט אין „טעמפּעל“, און מאַכט קיינמאָל ניט קיין „קידוש“, ווי זיין פריינד לעווינשטיינ'ס „דעד“ מאַכט. „יו אַר נאָט ע דזשו. אַ דזשו געהט אין טעמפּעל און מאַכט יעדען פרייטאָג=צונאַכטס קידוש“, — האָט דאָס אינגעל געזאָגט צום פאָטער.

— הו טאָלד יו דים! — הו טאָלד יו דים! — האָט דער פאָטער געדונערט מיט זיין באַסאָווער שטימע. און ווי דער שטייגער ביי אַזעלכע אונגליקען האָט גליקשטיין געדופען דאָס ווייב:

— סאַראַה! סאַראַה!

סאַראַה איז געווען פערנומען אין קיך. דערהערט דאָס וואָרט „סאַ־ראַה“, האָט זי שוין געוואוסט, אַז אַ גרויס אונגליק איז געשעהן און איז געקומען צולויפען מיט די אַרויפגעשאַרטע אַרבעל, ווי זי איז געשטאַנען ביים וואַשען.

— וואָס איז געשעהן? — האָט סאַראַה געפרעגט מיט שרעק.

— אַנו, זאָג עס נאָך אַ מאָל איבער דער מאַמען דיינער. זאָג עס איבער, זאָג עס איבער, וואָס דו האָסט מיר געזאָגט, — האָט גליקשטיין געדונערט צום דערשראָקענעם אינגעל.

דאָס אינגעל האָט נאַאיוו איבערגעחזר'ט די ווערטער:

— איך האָב געזאָגט דעם פּאַפּ, אַז ער איז נישט קיין דזשו, אַ דזשו געהט אין טעמפּעל און מאַכט קידוש.

— דו הערסט, סאַראַה! דו הערסט! — האָט גליקשטיין גע־דונערט.

— וואָס האָט ער דאָס אַזוינס געזאָגט? אַ קינד געהט אַריין צו אַ שכן לערנט ער זיך אָפּ.

— אַזוי! ער האָט גאָרנישט געזאָגט! איך בין נישט קיין דזשו, הע, דערפאַר וואָס איך געה נישט אין טעמפּעל, הע? ער האָט גאָרנישט געזאָגט, הע?

— וואָס איז, אַז דו וואָלסט אַמאָל געגאַנגען אין טעמפּעל פאַר אַ קינד'ס וועגען, אָדער וואָלסט פּרייטאָג אין אָווענד געווען אין דער היים מיט די קינדער צוזאַמען, נישט זיי זאָלען דאַרפען זיצען אין פרעמדע הייזער, — האָט דאָס ווייב געוואַגט צו זאָגען יעצט, וואָס זיי־ט די טעכטער ברענגען אַהיים די ווידזשעס האָט זי מעהר מוט געקראָגען.

— וואָס האָסטו געזאָגט? געהען אין טעמפּעל? איך זאָל געהן אין טעמפּעל? האָסט פערגעסען ווער איך בין, הע? — האָט ער אויס־געטהאָן די גרויסע שפּאַקולען און אָנגעקוקט דאָס ווייב מיט די נאַקעטע אויגען, וואָס דאָס איז געווען אַ סימן, אַז גליקשטיין איז שוין גוט בייז. און עס זעהט־אויס, אַז פאַר דעם אויסטהאָן די שפּאַקולען האָט זיך דאָס ווייב דערשראָקען, און האָט צוריקגעכאַפּט:

— וואָס האָב איך דען געזאָגט, זאָלסט אַמאָל טהאָן פאַר אַ קינד'ס וועגען... שוין, שוין... ביזט דאָך קיינמאָל נישט געגאַנגען

אין טעמפעל אַריין, וועסטו שוין ווייטער אויך נישט געהן, — האָט איהם דאָס ווייב בערוהיגט.

— און מיט דעם האָב איך אָבגעלעבט מיינע יאָהרען! און מיט דעם האָב איך פערבראַכט מיינע טעג! — האָט גליקשטיין זיך בערויערט.

אָבער גליקשטיין האָט נישט בעמערקט, ווי ביסלעכווייז האָט דאָס ווייב, צוליעב די קינדער, אַריינגעצויגען די אידישקייט אין שטוב אַריין. צוערשט האָט עס זיך אָנגעהויבען מיט די מאכלים. צו יעדען יום־טוב האָט גליקשטיין געפונען די פּאַסענדע אידישע מאכלים אויפ'ן טיש, מצות, קניידלעך, קרעפּלעך א. ד. גל. נור געגען אידישע מאכלים האָט גליקשטיין קיינמאָל נישט געהאַט. אַדרבא, ער האָט ליעב געהאַט די אידישע מאכלים און דערום האָט ער זיי אויך געדולדעט אין זיין שטוב. נור ווען ער איז אַמאָל, דורך אַ צופאַל, געווען פרייטאָג צו־נאַכטס אין דער היים, איז ער איבערראַשט געוואָרען צו געפינען וויין מיט אַ בעכער אויפ'ן טיש. ליכט האָבען געברענט אין די לייכטערלעך און חלות זענען געלעגען אויפ'ן טיש. גליקשטיין איז ערשטוינט געבליבען.

— סאַראַה, וואָס איז דאָס? — פרעגט ער דאָס ווייב, אָנווייזענדיג אויפ'ן וויין.

— וואָס אַרט עס דיך? דאָס איז פּאַר סעמ'ען. דאָס קינד האָט ליעב צו פיהרען זיך אידישלעך, וואָס אַרט עס דיך?

— וואָס אַרט עס מיך? פרעגסט וואָס אַרט עס מיך, הע?...

נור דאָ האָבען זיך שוין די טעכטער אויך אַריינגעמישט. זיי זענען צו־הילף געקומען דער מוטער.

— וואָס איז די מעדער? — זאָגט די עלטערע, וואָס ברענגט אַהיים זיבען דאָלאַר אַ וואָך — סעם וויל קידוש מאַכען, אַי פּעי פאָר דהי וויין. גאָ אַהעד, סעם! — רופט זי צום ברודער.

גליקשטיין האָט זיך אַוועקגעזעצט אין אַ ווינקעל אַ פערצווייפעלטער און צוגעקוקט די צערעמאָניע, ווי סעם וועט קידוש מאַכען. סעם אַ בלייכער און אַ דערשראָקענער האָט אָנגעטאָן דעם הוט, אויפגעמישט דעם סדור, און גענומען שטאַמלען, קייענדיג די עברי, ווי אַ דרדקי־אינגעל אין אַ חדר:

— ע—הי יו—ם ה—שי—שי... — — —

— גראָבער יונג, דו קענסט דאָך צומאָל נישט, — האָט זיך

גליקשטיין אָנגערופען. דו ווייסט דאָך צומאָל גישט ווי אַזוי צו זאָגען.

— דו האָסט דאָך איהם נישט געלערנט, — רופט זיך דאָס ווייב אָן.

איז גליקשטיין צוגעגאַנגען צום טיש, גענומען דעם בעכער פֿון סעם'ס האַנד, מיט אַ מאַך אַוועקגעשאַרט סעם'ן, און געמאַכט קידוש אויף אויסוועניג.

ווען גליקשטיין האָט געצערטעלט די ווערטער פון קידוש מיט'ן נגון, האָבען סאַראַה'ס אויגען געגלאַנצט פאַר נחת, און די קינדער זענען געשטאַנען מיט אויפגעעפענטע מיילער און האָבען פאַר'ן טאַטען גרויס דרך־ארץ געהאַט...

איינמאָל, ווען גליקשטיין איז אַהיים געקומען אין אָווענד, האָט ער געפונען אַ גרעסערע געזעלשאַפט אין פּאַרלאָר פון יונגע לייט און מיידלעך, וועלכע זענען געקומען צו די מיידלעך. גליקשטיין איז צו דעם געוועהנט געווען און נישט פיעל אויפמערקזאַמקייט דערצו געשענקט. ער האָט זיך שוין געפיהלט אין זיין היים ווי אַ פרעמדער, בעהאַלטען זיך אין זיין ווינקעל, אין זיין שלאָפצימער אין דער הויך, וואו ער האָט געהאַט זיין בעט און אָנגעוואָרפענע ביכער, צייטונגען און שרייב־מאַטעריאַלען אַרום. דאָס ווייב האָט איהם איבערראַשט מיט די נייעס, אַז זייער טאָכטער מאַשאַ, די מילינערין, איז „ענגיידזשד" געוואָרן צו מר. באָרענשטיינען, דעם האַלסייל דיעלער מיט גראָסערי זאַכען, אַ פיינער, אַנשטענדיגער יונגערמאַן. גליקשטיינען איז נישט געווען קיין גרויסער חילוק, מיט וועמען זיין טאָכטער איז ענגיידזשד געוואָרען. אַ ביסעלע איז ער צופרידען געווען, וואָס זיין טאָכטער האָט געקריגען אַ מאַן, און אַ ביסעלע האָט עס איהם געאַרט, וואָס די זיבען דאָלאַר אַ וואָך, וואָס די טאָכטער ברענגט אַהיים וועלען אַ גרויסען לאָך מאַכען אין בודזשעט... נאָר ער האָט זיך פערלאָזט אויפ'ן ווייב, וועלכע האָט שטענדיג געטראָגען אויף זיך דעם יאָך פון די שטוב־זאָרגען, מן הסתם וועט זי זיך שוין אַן עצה געבען. פון אַנשטענדיגקייטס וועגען האָט מען איהם פאָרגעשטעלט דעם יונגענמאַן. נור מחותן און חתן האָבען געהאַט וועניג וואָס צו רעדען מיט אַנאַנדער. וועגען האַלסייל גראָסערי זאַכען

האָט גליקשטיין וועניג וואָס געוואוסט, און פון אַנ'אַנדער זאַך האָט דער חתן כמעט נישט געוואוסט צו רעדען. אין „באַקונין“ און „קראָפּאָטקין“ איז ער נישט קיין גרויסער בקי, האָבען זיך מחותן און חתן באַנוגענט מיט דער אָפיציעלער פאָרשטעלונג און „האַו דו יו דו“, און זיינען געבליבען גוטע פריינד פון דערווייטענס.

ביז צו דער חתונה האָבען זיך מחותן און חתן כמעט ווי נישט בעגעגענט. גליקשטיין האָט אויסגעמיטען די שטוב, איז מעהר געזעסען אין קאַפע-הויז. די שטוב איז איהם געוואָרען אונערטרעגליך, שטענדיג רוישיג. דער חתן האָט אין די אָוועגדען פול געמאַכט דאָס הויז. יעדען אָוועגד איז דער חתן געקומען צו דער כלה זיך „אַמוזירען“, און דאָס אַמוזירען איז בעשטאַנען פון לעדיג-געהענדע לאַנגע שטונדען, באַנאַלע פוסטע ווערטלעך און רעש'דיג לאַכען, וואָס האָט דענערווירט גליק-שטיינען און געראובט פון איהם זיין רוה. אָבער כדי זיי נישט צו שטערען, האָט ער ליעבער פערבראַכט די אָוועגדען אין קאַפע-הויז.

מיט די חתונה-הכנות האָט זיך גליקשטיין נישט בעשעפטיגט. דאָס יונגע פּאָר פּאָלק האָבען אַליין געמאַכט אַלע פאָרבערייטונגען, ווי זיי האָבען פערשטאַנען, און גליקשטיין האָט נור געוואַרט אויף דער מינוט, אַז עס זאָל שוין זיין פאַרביי, בעטראַכטענדיג עס פאַר אַן אָבקוי-מעניש, וואָס ער מוז עס דורכגעהן.

דאָס יונגע פּאָר פּאָלק האָבען געגומען אַ האָל, בעשטעלט אַ רעוו-רענד און אַ בדחן און צוגעגרייט אַלע צערעמאָניעס. דעם חתן'ס צד איז געווען פרום, גאַליציאַנער אידען, און דער חתן האָט דוקא געוואָלט האָבען אַ חתונה מיט אַלע אידישע צערעמאָניעס. פון דער כלה'ס צד האָט קיינער נישט געשטערט. גליקשטיין האָט זיך גאָרנישט געמישט, און דער כלה'ס מאַמע איז געווען גליקליך צו האָבען די זכיה צו פיהרען די כלה אונטער אַ אידישע חופּה. סאַי ווי סאַי האָבען חתן-כלה געמאַכט אַזעלכע אַרענדזשמענטס, ווי עס האָט זיך זיי געוואָלט און נישט געפרעגט קיין עֵצות ביי די עלטערן.

צו דער חתונה איז גליקשטיין געקומען ווי אַ פרעמדער (דאָס וויב האָט איהם געשלעפּט), אָנגעטהאָן זיך דעם „פּרינץ אַלבערט“, וואָס ער פלעגט טראָגען ביי די לעקטשורס. אַז ער איז אַריינגעקומען אין האָל, האָט ער שוין געטראָפען אַ פולען האָל מיט מחותנים און דעם

חתן׳ס פריינד. יונגע מענשען, גאַליציאַנער יונגע לייט, אין „פול דרעס“, און מיידלעך אין זיידענע קליידער, האַלב־דעקאָלטע. אַ גאַנצען אָווענד האָט מען געטאַנצט, און קיינער האָט גאָרנישט באַמערקט גליקשטיינ׳ען. קיינער האָט איהם נישט געקענט, און קינער האָט זיך אויף איהם נישט אומגעקוקט. סאַראַה האָט זיך געפריינדעלט מיט דער מחותנת׳טע, אַ אידינע מיט אַ שייטעל אויפ׳ן קאָפּ, און די ביידע ווייבער זענען געזעסען אין אַ ווינקעל און די הערצער זיך אָבגערעדט. אָבער גליקשטיין האָט נישט געהאַט מיט וועמען צו רעדען. קיין עלטערע מענשען זענען נישט געווען, בלויז גאַליציאַנער יונגע לייט אין „פול דרעס“, — האָט ער זיך אַוועקגעזעצט אין אַ ווינקעל, אונבאַמערקט פון וועמען, און איבערגעוואַרט ביז די צערעמאָניע וועט דורכגעהן.

צו דער חופּה האָט מען איהם צוזאַמענגעפיהרט מיט׳ן מחותן. גליקשטיין האָט פאַר זיך דערזעהן אַן אַלטען אידען, מיט אַ פּאָר ציטערנדע וויעגענדע גרויע פּאות און באָרד און אַ פּאָר שרעקעדיגע אויגען, וועלכע האָבען געקוקט מיט מורא און ציטריגקייט. מען האָט פון ערגעץ־וואו אַרויסגעשלעפּט דעם אידען פון אַ ווינקעל, וואו ער איז געווען פערשטעקט די גאַנצע צייט. דער איד האָט אויסגעשטרעקט די האַנד צו גליקשטיינ׳ען מיט שרעק:

— שלום עליכם, מחותן.

גליקשטיין איז ערשטוינט געבליבען. אַ מינוט אויפגעבראַכט געוואָרען, אַ מינוט געצווייפעלט, וואָס ער זאָל טהאָן. נור באַלד האָט איהם אַרומגענומען אַ רחמנות צו זיך און אויך איינציימיג צו דעם אַלטען פרעמדען אידען, האָט ער איהם די האַנד דערלאַנגט:

— עליכם שלום, מחותן.

באַלד נאָך דער חופּה האָט מען אָן די אַלטע ווידער פערגעסען. די יונגע לייט האָבען בעזעצט די טישען מיט די „דאַמען“ און זיך גענומען צום עסען. עפּעס אַ יונגערמאַן האָט פערבעטען גליקשטיינען צום טיש, געבען זיך. אָן דעם אַנדערען מחותן האָט מען גאָר אין גאַנצען פערגעסען. דער איד האָט זיך ווידער בעהאַלטען אין אַ ווינקעל, גע־טרונקען פאַר זיך אַ „לחיים“ און געשמייכעלט אין זיין באָרד אַריין מיט זיינע דערשראָקענע אויגען. גליקשטיין האָט זיך אַרומגעדרעהט איינער אַליין, ער האָט זיך שוין געוואָלט אַרויסגנב׳ענען פון האַל און

אהיים געהן, ערשט עס איז ווער צוגעגאַנגגען צו איהם, און האָט צו איהם געזאָגט ווייך:

— דער מחותן אַזוי אַליין?

גליקשטיין האָט דערזעהן פאַר זיך דעם אַלטען אידען מיט די ציטערנדע פאות שמייכלענדיג צו איהם מיט זיינע בעטענדע אויגען.

— ווי הייסט אַליין? איך בין נישט אַליין, — האָט זיך גליקשטיין געבייזערט אויף דעם אידען.

— איך מיין, נור יונגע לייט, היינטיגע יונגע לייט — פערגעסען אָן אונז, אַלטע, — האָט זיך דער מחותן געפרואווט פערענטפערן.

— יאָ, יאָ, פערגעסען אָן אונז, — האָט גליקשטיין געזאָגט פאַר זיך דראַמאַטיש.

— לאָז זיך דער מחותן מיט מיר אָוועקזעצען. צוויי מחותנים, צוויי אַלטע אידען, וועלען מיר זיצען צוזאַמען.

פאַר אַ מינוט האָט זיך אין גליקשטיינען דערוועקט דער אפיקורס און געוואָלט זיך אַרויסדרעהען פון דעם אַלטען אידען. נור דעם אידענ'ס גוטע אויגען און זיינע ציטערנדע באָרד און פאות האָבען אין איהם עפּעס אויפגעוועקט, האָבען דעם אַלטען ראַדיקאַל אָן עפּעס דערמאָנט, און ער האָט גענומען דעם אַלטען אידען אונטער'ן אָרעם, און זיך אָנגערופען:

— יאָ, מחותן, איהר האָט רעכט. וואָס האָב איך מיט זיי צו טהאָן, — ווייזט ער אָן אויפ'ן טיש, וואו די גאַליציאַנער יונגע לייט זענען געזעסען אין „פול דרעס" מיט די „דאַמען". ווער זענען זיי, אַ חברה לאָבוסעס, טענצערס. וואָס ווייסען זיי? וואָס קענען זיי? אָבער מיט אייך זענען מיר דאָך עפּעס מחותנים.

און ביידע מחותנים האָבען זיך אָוועקגעזעצט באַזונדער אין אַ ווינקעל און געטרונקען „לחיים".

בילדער און שטימונגען

צוויי הערבסטען

(ליעד אין פּראָזע)

I

דער הערבסט אין אַמעריקאַ

עס איז מיר אויסגעקומען צו זיין אין די בערג נאָך דעם, ווי אַלע שטאָדטישע לייט האָבען זיי פאַרלאָזט. פערגעסען שטעהען די יודישע „באָרדינג“-הייזער, נאָר פון זייערע טהירען שרייען נאָך אַראָפּ די רווישיגע שילדען און אויפשריפטען: „פּלעזשור איננ“, „פאונמעין האוז“, „אַמעדיקאַן האָום“. טהיר און פענסטער שטעהען איבער זיי פערהאַקט, און איינזאַם פליהען איבער זייערע דעכער שוואַרצע רויט-שנאָבעלדיגע פויגעל און קיינער איבעראַשט זיי נישט. דאָ און דאָרט גריזשעט דאָס לעצטע גראָז אַנ'איינזאַמע קוה, אָדער פאַרגעסענע היהנער פּיקען אויף די לעצטע קרישעליך, וואָס האָבען זיך פאַרבלאָנדזשעט צווישען די גרעזער.

די בערג זיינען צוריק בערג געוואָרען. עס איז פאַרשוואונדען פון זיי דער שטאָדטישער רויש. פון די וועלדער הערט זיך נישט מעהר דאָס רווישיגע לאַכען, דער געפּילדער פון מענשען און וויעג-קינדער. ווידער הערט זיך פון די וועלדער דאָס אונהיימליכע ברומען פון אונגעזעהענע ברואים, און פאַרשטעלט איז אונז דער אַריינגאַנג אין זיי מיט פאַרשימעלטע אָפּגעהאַקטע דעמבעס און פאַרפוילטע צווייגען. אויף זייערע פייכטע געמויזעכטס זעהט זיך נאָך אָן די פיס-טריט פון פאַרבאָרגענע

װאַלד־ברואים, װאָס זײנען ערשט פאַר אַ מינוט דאָ פאַרבײגעלאָפען... איבער די בערג דרעהען זיך אַרום די אױפגעװעקטע „דיפ װאָן װינקעלס“, װאָס זײנען געשלאָפען דורך די רױשיגע זומער־חדשים, און איבער די טאָלען רוהען אין פרידען „די שלאָפענדע לעהרקײטען“...

פון אַלע טײלען פון יאָהר איז אָהן צװײפעל דער הערבסט דער שענסטער אין אַמעריקאַ. װען איטאַליען קען זיך ריהמען מיט איהר ליכטיגען הימעל און בלאָהען ים, רוסלאַנד מיט איהרע װײסע נעכט, פראַנקרײך מיט דעם טיעפען הימלישען גרין פון איהרע פעלדער, און מיט דעם זינגענדען שלײער, װאָס הענגט אין איהר לופט, װאָס האָבען אַזױ בעריהמט געמאַכט איהרע מאַהלער, ארץ ישראל מיט איהרע שטערן — קען זיך אַמעריקאַ ריהמען מעהר פאַר אַלע מיט איהר אינ־דישען זומער. קײן לאַנד אין דער װעלט פאַרמאָגט נישט אָט דעם געזאַנג פון הערבסט, װי אַמעריקאַ פאַרמאָגט דאָס. עס איז אַ גענאָד פון גאָט, װאָס האָט בעשאָנקען אַמעריקאַ מיט אַ פינפטען זמן — דער זמן פון רױטען זומער.

און דער אינדישער זומער ענטפלעקט זיך אין זײן גאַנצען פראַכט און גלאַנץ אין די בערג, װאו דער הימעל איז אַנ׳ אָפענער פאַר די אױגען, און יעדעם גרעזעל און יעדעם בױמעל, יעדער בוש און יעדער געװיקס ערשײנט אין זײן קאָליר און זײן ליכט. די פעלדער בליהען אױפ׳סנײ, מיט אַ צימרינג בלום, די גאַנצע ערד װערט צוגעדעקט מיט דעם רױט־ליכען־געלען קלײד, און אױף דעם צימרינג אונטערגרונד הױבען זיך אָן מאָהלען די פאַרבען פון אינדישען זומער. עס בליהען די בױמער מיט רױטפײערדיגע בליהעכץ; עס הױבט זיך אױף אײן בױם איבער׳ן אַנדערען מיט רױטע פלאַמענדיגע קרױנען, בעדעקט מיט ברענענדיגע פײער־בלעטלעך. אַלעס װערט רױט פײערדיג, נאָר דאָ און דאָרט קוקט אַרױס פון די רױטע בױמער אַ טיעף טונקעל גרינס פון אַ נאָדעל־בױם, װאָס האָט נישט אַראָפּגעװאָרפען זײן פריהלינג־גרין דורך די װאַרימע זומער־חדשים, אָדער אַ בלאָה־פיאָלעטער פלעק לײכט זיך פון צימרינג־רױט אַרױס פון די בלאָהע װילדע אַסטערס, מיט װעלכע די בערג זענען בעשיט. די פאַרבען זענען אַזעלכע ליכטיגע, פרישע, אַז קײנמאָל, קײנ־מאָל האָט מען זײ נישט געזעהן אין זײער גאַנצער קלאָרקײט און רײכ־

קייט, ווי אויף דעם אונטערגרונד פון דער רויטער ערד און פון קלאָרען בלאָהען הימעל.

דער הימעל! דער הימעל אין די בערג אין די טעג פון רויטען זומער! ער איז דער הימעל פון בעהאַלטענע וועלטען, וואָס ענטפּלעקען זיך צו אונז נור אין חלומות. זיין בלויקייט איז דורכזיכטיג און פון אַ טיעפער קלאָרקייט ווי יעדע שייד, יעדער פאָרהאַנג וואָלט געווען אַרונ־טערגענומען פון הימעל, און מיר זעהען איהם צום ערשטען מאָל מיט אונזערע נאַקעטע אויגען... עס איז ווי דער הימעל וואָלט געווען געגאָסען אַ בלויען ים, וואָס איז פאַרגליווערט געוואָרען און עס שיינט אַדורך דורך איהם דאָס פערהוילענע ליכט, וואָס איז הינטער איהם. אין דעם טיעפען ים שווימען־אַרום אָפּגעריסענע, פאָרם־פרייע, דורכזיכטיגע, פון רויך געוועבטע קערפּערס, וואָס מיר רופען־אָן וואָלקען. וואָס זענען וואָלקען? קיינמאָל זענען פאַר מיר נישט אַזוי קלאָר געוואָרען יענע הימלישע קערפּערס, ווי דענסמאָל, ווען איך האָב זיי געזעהען אַרומשוויעמענדיג אין בלויען הימעל־טייך אין די בערג. וואָלקענס זענען נאַקעטע לייבער, וועלכע פאָרמירען זיך אַליין נאָך זייער אייגענעם געדאַנק און ווילען. אַז זיי ווילען נעהמען זיי אָן דעם געשטאַלט פון שעפּסען מיט פעטע, געקריי־זעלטע וואָל, וועלכע פיטערן זיך אויף די גרעזער פון בלויען הימעל. באַלד לאָזען זיי זיך אויף און נעהמען־אָן פאָרמען פון גרויסע פליגלען און שווימען אין בלויען טייך און קומען־אָן צו זיינע ברעגען, וואו עס ברענט דער הימעל־אויג, און טרינקען זיך אָן פון זיינע פייער־וואַסערען. אין אַ מינוט אַרום פערשווינדען זיי און ערשיינען ווייטער אין געשטאַל־טען פון זכרים און נקבות, בעבערדטע ריעזען, זיהן פון דער זון, האָבען זיך אַרויסגעלאָזט אויף'ם געיעג איבער די הימעל־פעלדער און יאָגען זיך נאָך די טעכטער פון דער זון... אָט אַזוי שאַפען זיי זיך ווי די געדאַנקען, געשטאַלטען זיך און פאַרניכטען זיך, שטאַרבען און געבוירען נאָך זייער אייגענעם ווילען — אַ מינוט דאָס לעבען, אייביג דאָס זיין. דורכגעהענדיג איז די פאָרם, אייביג דער קערפּער...

און ווי אַ געדאַנק, וואָס איז די אייביגקייט פון דער טהאַט, ווי אַנ'ערדאיגערונג, וואָס איז דער ווידערגעבורט פון איבערגעלעבטען, אַזוי זענען די הימעלשע קערפּערס נאָכדעם ווי זיי זענען שוין לענגסט גע־שטאָרבען. זיי שווימען, זיי שווימען, די גרויסע בעוואָלענע אָדלערס, מיט

די ווייסע שעפסען — צום הימעל=אויג צו, און באַלד צינדען זיי זיך אָן מיט דעם הימעל'ס פייערען. דער ווייסער פעדער=פוך פון זייערע פליגלען האָט זיך אונטערגעצונדען מיט דעם הימעל'ס פלאַם — עס ברענט דער וואָל אויף די ווייסע הימלישע שעפסען. פייער=פויגלען פליהען שוין אַרום אין בלויען פאַרנאַכטליכען הימעל און צינדען=אונטער די בער מיט זייערע פלאַמען. עס ברענען די בלעטער אויף די בוימער, עס ברענען די רויטע קרוינען איבער די וועלדער. די טהאָלען גיסען זיך אָן מיט פייערדיגע טייכען. הימעל און ערד קושט זיך צונויף אין איין פלאַם פייער. און די פייערען קלינגען איבער דער וועלט. שאַלענד איז זייער קלאַנג, ווי זיי וואָלטען עפּעס אָנגעזאָגט... איינזאַם און שטאַרק שווימען=אַרום די ברענענדע הימלישע קערפּערס איבער דעם אונענדליכען בלויען הימעל=טייך, און דאָרט ווייטער איינע אַליין אין הימעל, שוועבט אין פייערדיגע שלייערען איינגעהילט, דאָס מילכדיגע, דורכזיכטיגע לייב פון די שענסטע הימעל=טאָכטער, און פאַרבענקטע וואָלקענריעזען מיט ברענענדיגע בערד און ברענענדיגע פליגלען שווימען נאָך די הימעל=שענע אין דער איינזאַמער הימלישער אונענדליכקייט אַריין.

און אָנגעטרונקען מיט דעם פייער פון הימעל דרעה איך זיך ווי פון פייער שכור צווישען די בערג אַרום. באַלד פערשווינדט דאָס אַלעס פון מיר, ווי אַ חלום. איך בין אַריינגעקומען אין געדיכטען וואַלד אַריין. עס פאַרשטעלט מיר הימעל און ערד. דאָס געדיכטע געוועב פון מאָך=בעוואַקסענע צווייגען און רויטע בלעטער, און דורך דעם איידעלען געוועב פון די בלעטערדיגע צווייגען זעה איך שטיקער בלויע הימלען, ברענענדיגע וואָלקענס, וואָס לייכטען=אַרום ווי חלומות פון אַ צווייטער וועלט...

טרויעריג איז דער הערבסט אין דער אַלטער היים. מיט בענקשאַפט בלאָזען די אלול=ווינטען. די פאַלענדע בלעטער דערמאָנען אייך אָן אָבגעלעבטע טעג, וואָס פאַלען פון אייערע קאַרגע יאָהרען ווי די בלעטער פון די בוימער. דער הערבסט אין דער אַלטער היים איז אַ סך=הכל, אַ גרוס פון טויט, — דורך דעם וואַרפט ער אָן אַזאַ מרה שחורה, אַזאַ טיעפע שרעק. אַנדערש איז דער רויטער זומער אין אַמעריקא — ער איז דאָס שוואַנען=ליעד פון אַ פול=קרעפטיג יאָהר, אַ געזאַנג פון אָסיף.

עס טראָגט דער ווינד די זאַפט פון טרויבען און רייפע עפּעל, און טרינקט אָן דיינעביינער מיט נייעם מאַרך. רייך זענען די בוימער. זיי האָבען געטראָגען גאָלד... און פאַרשווענדעריש שיטען זיי אָפּ דאָס רייפע גאָלד פון זיך. פאַרשפּרייטען איבער אַלע וועגען, איבער אַלע שטעגען. יעדער בוים שטעהט אַ געשאָכטענער, באָדט זיך אין זיין אייגען בלוט, אין זיין אייגען גאָלד... רייך זענען געוואָרען די פעלדער. דאָס ברויט אין שייער געזאַמעלט. ביז אונטער'ן דאַך שטאַרט אונטער דאָס היי פאַר די בהמות. אין דרויסען גליהט אין דער זון דער גאָלדענער קאָרן, וואָס טריקענט זיך אין שטייגען. האָט די ערד אָנגעטהאָן זיך אין אַ צימרינג קלייד, אויס־געציערט זיך אין גאַנצען מיט רויטע בענדער און רויטע קרעלען. יעדער בוש איז פאַרוואַנדעלט געוואָרען אין אַ ווילדע כריזאַנטעמע, און עס זענען געקומען די בוימער מיט זייערע גאָלדענע צווייגען־צעפּ פאַר־פלאָכטען. עס בלאָזט דער ווינד, און זיי וואַקלען און זיי שימעלען זייערע גאָלדענע צעפּ. און די זון איבער'ן הימעל שטרענגט־אָן איהרע לעצטע כחות. דאָס גאַנצע ביסעל וואַרימקייט, וואָס איז אין איהרע אַלטע גלידער געבליבען, שיקט זי פון איהרע שטראַהלען אַרויס... אָ, זיס און מיט בענקשאַפט פול איז די וואַרימקייט פון די זון אין די לעצטע טעג פון הערבסט, ווי די ליעבע פון אַ רייפער פרוי, וואָס בענקט נאָך לעבען... פריש אויפגעשניטען גיסען זיך די וואַסערען — עס איז יום־טוב איבער דער וועלט, אַ גרויסער, גרויסער יום־טוב. — דער יום־טוב פון הערבסט דער יום־טוב פון רייפקייט. מיר זענען אָנגעקומען צום השלמית...

אָ, נישט טרויעריג איז דער יום־טוב. מיט אַ שאַלענדען געזאַנג שטאַרבט־אָפּ דאָס יאָהר. און הימעל און ערד זינגען מיט אַ פייערדיגען געזאַנג דאָס ליעד פון רייפקייט, דאָס ליעד פון טויט

פון טויט און ווידערגעבורט.

ווי דער געדאַנק, ווי די עראינערונג, ווי די וואָלקענס אין הימעל. מיר שאַפען זיך און מיר פאַרניכטען זיך. געשטאַלטען זיך און מיר לייזען זיך אויף. דורכגעהענדיג זענען די פאָרמען, אייביג די מאַטעריען. אַ סע־קונדע דאָס לעבען, שטענדיג דאָס זיין!

II

דער הערבסט אין דער אַלטער היים

אַ גרוס אייך פון הערבסט.

פון אמת'ן, פון אונזער היימישען הערבסט.

אַכט יאָהר האָב איך איהם נישט געזעהן, אַכט יאָהר האָב איך געלעבט אָהן הערבסט. עס איז נישט דורכגעגאַנגען דורך מיינע ביינער דער הערבסט־ווינד, אין מיין נשמה האָט נישט אויפגעציטערט דער ערנסטער, טרויעריגער, דורכנעהמענדיגער הערבסט־ציטער. איך האָב נישט געפיהלט יענע שרעק, וואָס יאָגען אויף אייך אָן די אלול־טעג, און דורך מיין וועזען איז נישט דורכגעגאַנגען דאָס „מאָראַלישע", וואָס דער שופר בלאָזט אויף אייך. איך האָב געלעבט אָהן הערבסט.

אין אַמעריקא איז נישטאָ קיין הערבסט. אין אַמעריקא האָט איהר דעם „אינדיען־זומער".

נישט קיין דערמאָנען אייך אָן טויט איז אייך דער אינדיען־זומער, ווי דער הערבסט איז. ניין, דער „אינדיען־זומער" איז אַ ליעד, אַ שוואַנען־ליעד פון זומער. עס לעבען זיך אוים די לעצטע זומער־טעג ביי אייך אין אַ פייערדיגער גאָלדענער חופה־קלייד. זיי שטאַרבען ביי אייך נישט, נישט די בוימער, נישט די פעלדער, נישט די וואַסערען — און עס רינצעלט זיך נישט דער הימעל. נאָך אין זיין גאַנצער הערליכער פּראַכט בעקליידעט זיך דער הימעל אין בלוי־ווייסע הימלישע וואָלקענס און ווערט העלער און קלאָרער און הויבט זיך אויף העכער, העכער פון אונזערע קעפּ. דער הימעל ביי אייך אין דער צייט פון „אינדיען־זומער" איז העכער ווי אין אַנדערע צייטען, באַלקענט זיך אוים ווי אַ דורכזיכטיג געוועב; לייכט ווערט ער, ווי עס וואָלט מיט בלויע, תכלת'דיגע און העלע מלאכים־פליגעלדיגע וואָלקענס פאַרוועבט געווען. איהר קענט דורך די שפּאַלטען פון די וואָלקענס זעהן וואָס אויפ'ן הימעל טהוט זיך, און דאָס הימלישע שיינט דורך דורך די דורכזיכטיגע, זיידענע, בלויע וואָלקענס. און די ערד ביי אייך, די לאַנקעס און די וואַסערען אין דער צייט פון דעם „אינדיען־זומער" האָבען זיך נישט וואָס צו שעמען

פאַר'ן הימעל. דורכגע'שרפה'ט אין איהר רייפקייט איז זי געוואָרען, די ערד, איין פּרוכט; נישט נאָר פרוכטען וואַקסען אויף דער ערד, נאָר די גאַנצע ערד איז געוואָרען אין גאַנצען פרוכט-באַקליידעט. מיט אַ העל-גאָלדען צימרינג קלייד ליעגט זי, די ערד, אויסגעצויגען איבער בערגלעך און טהאָלען און טראָגט אויף איהרע ברוסטען און בויך יונגע, יונגע בוימער און בוימלעך. בלוט-רויט זענען די בלעטער פון דעמבע-בוים, און פריש-גרין זענען די נאָדלען אויפ'ן נאָדעל-בוים. און פייערדיג-גאָלד זענען די בלעטער פון קאַשטאַן און נוס-בוים. איהר זעהט כמעט נישט ווען די בלעטער פאַלען. די בלעטער בליהען מיט בלוט, גאָלד און גרינקייט אויף די בוימער, ביז דער ערשטער שנײ קומט-אָן, און, דאַן נאָר, פון ווייסען שניי שטעקען זיי אַרויס זייערע גאָלדענע קעפּלעך. אָ, נישט קיין רעזיגנאַציע איז ביי אייך דער הערבסט, נישט קיין קלאָג-ליעד, און רוימט אייך נישט איין אין אויער פון טויט — עס איז דאָך דאָס העכסטע חתונה-ליעד פון שולמית, די וועלט איז רייף געוואָרען, דאָס האָט די זון אַזוי לאַנג די ערד געוואַרימט, געהיצט מיט איהרע שטראַהלען, אַזוי לאַנג אָנגעטיילט פון איהר הימלישע רייכקייט די אָרימע ערד, ביז זי האָט די ערד רייף געמאַכט און פערטיג געמאַכט צו דער העכסטער שלמות, און שוין נישט קענענדיג ווייטער לעבען, שטאַרבט דער זומער, געהט אויס דער זומער אין דעם העכסטען געשריי, אין דער גרעסטער ענטציקונג, אויפגעריסען זיך דאָס האַרץ, און גאָלד און בלוט רינט פון איהם, פון אַלע זיינע אָדערן, פון אַלע זיינע בוימער און בושעס און צווייגען. ער איז געשטאָרבען אין דער העכסטער ענטציקונג, מיט דעם הערליכסטען ליעד אויף זיינע ליפּען, אין זיין גאָלדענע פּראַכט-קלייד אָנגעטהאָן.

אָ, אַנדערש, גאַנץ אַנדערש איז דער הערבסט אין דער „אַלטער" היים.

נישט קיין שוואַנען-ליעד פון זומער איז ער, נאָר אַן עלענדישער געזאַנג פון „עס טהוט מיר באַנג", אַ חרטה-ליעד און אַ געוויסען-בייסעניש פאַר נישט-בעגאַנגענע זינד...

איך בין שוין געווען אַוועקגעפאָהרען פון פּוילען, אָבער אום צו פיהלען דעם הערבסט אין זיין גאַנצער טרויעריגקייט, צו ווערען אַרומ-גענומען פון דער מרה-שחורה, וואָס ער וואַרפט-אָן, אום אָנצונעהמען

זיך מיט הערבסט־שטימונג און הערבסט־טרויער פון דער אַלטער, אַלטער היים, ; איך מיט פליים נאָך אַמאָל אַריינגעפאָהרען אין פוילען אויף איבער די „ימים נוראים“. די „פורכטבאַרע טעג“ האָב איך איבערגעלעבט אין וואַרשא, אין ווילנא, אין קליינעם שטעדטעל. נאָך אַ מאָל, נאָך אַ מאָל זענען אויפגעשטאַנען די קינדער־יאָהרען פאַר מיינע אויגען; ניין, נישט די קינדער־יאָהרען זענען צוריקגעקומען צו מיר, נאָר איך בין צוריקגע־גאַנגען צו זיי, איך בין צוריק אַריינגעוואַקסען אין זיי.

אין איינעם מיט'ן שופר־בלאָזען פון די קליינע שוהלעכלעך אַרוים איז געקומען אַ הערבסט־ווינד און האָט אַלע בלעטער פון די בוימער אַרונטערגעטרייסעלט.

נעכטען איז נאָך זומער געווען אין פוילען. די פעלדער זענען געווען בעדעקט מיט גרינס, נישט דאָס פרישע, „געמאַכטע“, געפלעגטע גאָרטען־גרינס, נאָר דאָס גראָבע, היימישע, פשוט'ע אוגערקע־גרינס פון אונזערע היימישע פעלדער. נעכטען נאָך זענען אַלע בוימער בעקליידעט געווען מיט בלעטער, און דער הימעל, דער היימישער הימעל, איז קלאָר געווען, געשטאַנען אַנ'אויסגעצויגענער, אַנ'אויסגעוועלגערטער איבער די שטעדט און שטעדטלאַך'ס קעפ, אָהן וואָלקענס בעלייגט. אַזוי ווי אַ פלאַכטע אויסגעצויגען, און אונזערע וואַסערען זענען פריש געווען, און קאַטשקעס האָבען געדרעפּטשעט אין די היימישע בלאָטעס, און די טאָפּאָלען מיט די ליפּען זענען אויפגעפרעסען געוואָרען פון זומער־שטויב. און אַ יונג האָט אָפּגעריסען פון אַ סאַד אונרייפעס אויבסט און געטיילט גרינע באַרנעלעך צו די קינדער. מיט איין וואָרט, עס איז זומער געווען. איז אין אַ שעהנעם פריהמאָרגען אַ איך אויפגעשטאַנען גאַנץ פריה, ווען עס איז נאָך פערנעבעלט געווען, און אַרויסגעשלעפּט דעם אויסגעקראָכענעם שאָפּען־פעלץ פון די שלאָף־באַנק אַרוים. אָנגעטהאָן זיך אָט דעם אויסגעקראָכענעם שאָפּען־פעלץ מיט די וואַטואַווקע אַרוים, פערפּעדערט, אויפגעשטעלט דעם אויסגעקראָכענעם קראַגען איבער די אויערען און גענומען טלית און תפלין אונטער'ן אָרים און איז אַזוי, אָנגעטהאָן אין פעלץ, איבער דעם געסעל דורכגעגאַנגען אין בית־המדרש אַריין דאַווענען.

און שוין. און דאָס האָט ווינטער געמאַכט. אָט דער איך מיט דעם אויסגעקראָכענעם שאָפּען־פעלץ האָט דעם ווינטער אין שטעדטעל אַראָפּ־

געבראַכט. און באַלד האָבען אָנגעהויבען די בלעטער צו פאַלען פון די בוימער, אָבער ווי געפאַלען — איבער די צוויי טעג ראש־השנה, ווען די אידען בלאָזען אין שופר האָבען זיי דורך זייער כשוף'דיגען שופר אַלע ווינטען פון די עק־וועלטען צוזאַמענגערופען און זיי זענען געקומען, די ווינטען, און געמאַכט אַ תל פון אַלע סעדער און גערטנער, פון אַלע בוימער און בושעס. אויף די פייכטע, אויסגעבלייכטע לאָנקעס וואַלגערט זיך נאָך אַרום אַ פּאָר רעשטלעך גרינס פון פערשפּעטיגטע בוריקעס, וועלכע מען האָט פערגעסען פון דער ערד אַרויסצונעהמען. די ווייסע צוקער־בוריקע איז אַרויסגעקראָכען געוואָרען פון דער ערד און געשוואָלען געוואָרען ווי אַ באַנקע. אַ פּאָר פערזעהענע מערען, וועלכע יונגען גראָבען פון דער ערד אַרויס, גוים קומען פון וואַלד אָן מיט די לעצטע ביסעל שוואָמען, וואָס וואַקסען־אויס ווי ווילדע באַשעפענישען, און די שעפּערס, וואָס פּאַשען די שטאָדטישע בהמות, קלייבען צונויף די פערטריקענטע גרעזלעך און צווייגלעך, מאַכען זיך אַ פייער אויפ'ן פעלד. עס רויכערט זיך און דער רויך לייגט זיך איבער די דעכער פון שטעדטעל. עס בראָ־טען זיך אין פייער קאַרטאָפלעס און רעטיכער און חדר־אינגלעך, פריי פון חדר אין די „פורכטבאַרע טעג", לויפען אויפ'ן פעלד אַרויס, צוגערופען פון די היימישע פייערלעך, בראָטען זיי אויך זייערע קאַרטאָפלעס אין פרעמדע פייערען. די וואַסערען ווערען פערנעבעלט, פערהילט אין וואָלקען רויך און עפּעס הויבט־אָן צו בעווייזען זיך איבער די וואַסערען אַזאַ מאָדנע אויסטערליש גרינס, ווי נשמות פון זינדיגע און שדים און „שלעכטע זאַכען" וואָלטען געשטעקט אין גרינס פון די וואַסערען.

דער פריהמאָרגען הויבט זיך אָן מיט אַ גרויען נעבעל. עס נעבעלט און נעבעלט זיך ביז אין מיטען טאָג אַריין. אין מיטען טאָג לייטערט זיך אַ ביסעל דער הימעל אויס און אַ פּאָר גוים קומען מיט פערד און וועגלעך אין שטעדטעל אַריין קרויט און קאַרטאָפעל צו פערקויפען, און נאַפּט און זאַלץ אויפ'ן ווינטער זיך אָנצוגרייטען.

נאָך איין מאָל שיינט די זון און עס ווערט צוריק זומער, דאָס איז ערב יום כפור, כדי אידען זאָלען זיך קאָנען צום לעצטען מאָל אין וואַסער באָדען, טובל זיין זיך פאַר דעם שרעקליכען טאָג. אין ערב יום כפור, איז אַ טראַדיציע, קומט שטענדיג די זון צוריק און שטעהט אַ גאַנצען טאָג אין שטעדטעל, און פאַרנאַכט, ווען מען געהט אין שוהל

אַריין צו כל־נדרי, גערהט זי אונטער מיט אַזאַ רויט פייער, מיט אַזאַ ברענענדיג ליכט (דאָס בעווייזט מען אונז ווי מען ברענט און בראָט די רשעים אין גיהנם), אַז אַ שרעק און אַ פחד נעהמט־אַרום קליין און גרוים.

פּיילמאָל ברענט נאָך די זון צומאָרגענס אויך, יום־כפור, כדי דעם תענית אויף די אידען שווער צו מאַכען. אָבער קוים קומט ערב־סכות, ווען מען דאַרף אין סוכה גערהן קידוש מאַכען, קענט איהר זיכער זיין, וועט שטענדיג רעגענען, און אַז עס הויבט־אָן צו רעגענען, וועט עס אַזוי אָברעגענען די גאַנצע ערשטע טעג סכות און חול־המועד, ביז הושענא־רבה. הושענא־רבה, איז ווייטער אַ טראַדיציע ביי דער זון, אַז זי קומט צוריק אין שטעדטעל אַריין, כדי מען זאָל זיך דעם אייגענעם שאָטען קענען זעהן און זיכער זיין, אַז מען וועט דאָס יאָהר אויסלעבען. און דאַמאָלס, ווען עס איז שוין נישטאָ קיין זכר פון זומער, ווען אַלע בלעטער זענען שוין אַראָפּגעפאַלען, ווען דער הימעל איז פערנעבעלט און ס'רעגענט אָפט און מען געהט שוין אָנגעטהאָן אין דעם אויסגעקראָכענעם שאָפּען־פעלץ — אָט דאַמאָלס נעהמען אידען רייצען זיך מיט די גוים און טראָגען אין די שוהלען לולבים מיט אתרוגים.

אָ, וויעדער אַמאָל האָב איך זיי געזעהן, די אַלטע, פערקרימטע אידען, האַלטענדיג אין די הענד גרינע לולבים, אָבגעשניטען אין די וואַרימע לענדער, געבראַכט פון די וואַרימע לענדער, פון וועלכע זיי אַליין קומען, און גרינע אתרוגים, געהאַלטען אין זילבערנע און גלעזערנע צוקער־פּושקעס, געהען איבער די גאַסען פון שטעדטעל אין שוהל אַריין. גרינע לולבים אָבגעשניטען פון די צווייגען און געבראַכט פון די ווייטע, ווייטע אָריענטאַלישע לענדער, פון וועלכע זיי קומען אַליין אַרויס, די אידען מיט די גרינע צווייגען פון זייער היימאט. און עס האָט זיך מיר געדאַכט, זעהענדיג דעם גרינעם, איידעלען צווייג פון די זומער־לענדער, פערוואָגעלט דאָ אין די קאַלטע, נאַסע און פייכטע סלאַווישע פעלדער, אַז דער איד, ווי דאָס בלאַט פון זיין היימאַטס־בוים, בענקט צוריק נאָך דער זון, פון אָריענט...

און ווען עס איז געקומען שמחת־תורה אין דער פריה, האָט אַ וויסער פראָסט זיך אויסגעצויגען איבער די דעכער פון שטעדטעל און אידען האָבען אָנגעהויבען צו קרעכצען.

און פון דאַמאָלס אָן איז ווינטער געוואָרען.

דאָס איז דער הערבסט אין דער אַלטער היים.

מיר זענען קינדער פון הערבסט, און מיר דאַרפען דעם הערבסט. אפשר אונזערע קינדער, אויפגעצויגען אין דעם „אינדיען־זומער“, וועלען נישט מעהר בעדאַרפען האָבען דעם הערבסט. דער „אינדיען־זומער“ וועט זיי פערטרעטען דעם הערבסט; זיי וועלען זיך אויסלעבען אין יענעם פייער־געזאַנג פון די לעצטע טעג פון זומער.

אונזער געמיט איז אָבער הערבסט'דיג, און מיר בעדאַרפען, אז איבער אונזערע ביינער זאָל דורכבלאָזען דער הערבסט־ווינד, אז אונזערע געמיטהער זאָל אַרומנעהמען א הערבסט־ציטער. דורך דעם, וואָס איך האָב וויעדער, אין 8 יאָהר, דערפיהלט די הערבסט־שטימונג פון מיין אַלטער היים, ווען איך האָב וויעדער געהערט דאָס חרטה־געזאַנג, וואָס זינגט אַראָב פון אונזערע היימישע פעלדער אין די הערבסט־טעג — איז א הייליגער ציטער דורכגעגאַנגען דורך מיין גאַנצען וועזען. א חרטה־געפיהל האָט מיך אַרומגענומען. איך בין געאיידעלט געוואָרען און בעסער געוואָרען דורך דעם היימישען געזאַנג פון אונזער אייגען הערבסט־ליעד.

.1922

די שטימע פון מיין לייב

(ליעד אין פראָזא)

אָפטמאָל הער איך אַ שטימע רופט אין מיר. אפשר האָט איהר אויך באַמערקט טיילמאָל, ווי עס רופט אייך ווער ביים נאָמען. איהר קוקט זיך אַרום און איהר זעהט קיינעם נישט. נור מיט מיר טרעפט עס זיך נישט זעהר אָפט, ווען ווער רופט מיך ביים נאָמען, נישט פון דרויסען, נור אינעווייניג, אין מיר. איך קען נישט זאָגען, אַז די שטימע איז מיר באַקאַנט. נור פרעמד איז זי מיר אויך נישט. עס איז אַזוי ווי איך וואָלט זי גוט געוועזן געקענט פאַר לאַנגע, לאַנגע יאָהרען, אין צייטען, אפשר, וועלכע זענען נישט געוועזן אין מיין יעצטיגען לעבען. וואָרום ווען איך הער די שטימע, איז נישט די באַזונדערקייט דאָס רופען מיך פון אַ אונגעזעהענער, וואָס באַוועגט מיך, נאָר דוקא אָט דער אייגענאַרטיגער טאָן פון דער שטימע, די ווייכע שאַטירונג פון דער שטימע, וועלכע קומט מיר פאָר אַזוי אייגען, אַזוי זיך אַליין, וואָס האָט מיט קיין זאַך נישט צו טהאָן, וואָס אין מיר.

גאָרנישט זאָגט זי, נור זי רופט ביים נאָמען, און פאַרשווייגט. אַזוי שווייגט זי אַמאָל אַ יאָהר, אַמאָל צוויי, ביז זי גוט ווידער אַ רוף: „שלום". איך קוק זיך אַרום. ווי עס וואָלט ווער געוועזן הינטער מיר. איך זעה אָבער קיינעם נישט. איך דערמאָן זיך, אַז דאָס רופט דער אונבאַקאַנטער אין מיר. איך וויל איהם צוריק רופען, איך וויל הערען עפּעס פון איהם. איך וויל רעדען, צו הערען, און ער איז שוין נישטאָ.

אָפט האָב איך געקלערט וועגען דעם. ווער קען דאָס זיין, וואָס רופט מיך? און וואָס וויל ער? וואָס מיינט ער? איז ווי געוועהנליך

האָב איך זיך פאַרענטפערט מיט דעם, אויף וועלכען מען לעגט אַן אַלע אונפערשטענדליכע זאַכען — אויף דער נשמה. עס איז די שטימע פון דער נשמה, — האָב איך זיך געזאָגט און בין רוהיג געוואָרען.

אַמאָל אָבער, ווען איך האָב זיך פערטראַכט אין דער זאַך, האָב איך זיך דערטראַכט, אַז די שטימע פון מיין נשמה איז עס נישט. די שטימע פון מיין נשמה הער איך אַ גאַנצען טאָג, יעדע מינוט פון מיין לעבען. זי זאָגט מיר אָן יעדען וואונש, וואָס איך וויל, יעדע טהאַט, וואָס איך טהו, יעדען באַגעהר, וואָס איך האָב. די נשמה איז דאָך דאָס חיות, מיין זיין. זי איז דאָך מיין טראַכטען. ווען איך וועל שטאַרבען, וועט זי אויפהערען צו זיין — וועט זי פאַרשווינדען ווערען אויף אייביג. ניין, די שטימע איז נישט די שטימע פון מיין נשמה.

דאַן האָב איך ווידער געקלערט, אַז עס איז אפשר די שטימע פון מיין אַמאָליגער עקזיסטענץ, פון אַנ'אַנדער וועלט און אַנ'אַנדער גלגול, וועלכער שלומערט אין מיר, — האָט מיך אָבער געוואונדערט, וואָס זי רופט מיך ביי מיין היינטיגען נאָמען, און גאָר נישט מעהר, נור דעם נאָמען „שלום“. אין דעם וואָרט „שלום“ וויל זי דאָך אַלץ זאָגען, אַלץ. ווער איז זי?

עס איז אַמאָל געווען אין אַ פאַרנאַכט, אין אַ פרעמדער שטאָדט, אין אַ פרעמדען צימער. איך בין לאַנג געווען אַוועק פון מיין היים. געמוישט געהאַט פלעצער און ערטער, וואו געטאָגט, נישט גענעכטיגט. און איך האָב זיך געפיהלט ווי איך האָב זיך פערלאָרען און איך זוך זיך איבער דער וועלט... איך בין אַריינגעקומען אין אַ פרעמדער שטאָדט, פאַרפאָהרען אין אַ האָטעל. דער דיענער האָט מיך אַריינגעפיהרט אין אַ צימער אַריין. שוין דער דיענער אַליין איז מיר פאַרגעקומען עפּעס אַזוי זאָנדערבאַר, ווי איך וואָלט איהם געווען גוט געקענט, נישט פון זעהן איהם מיט די אויגען, נור דורך עפּעס אַנדערש. ער האָט מיך אַריינגעפיהרט אין מיין צימער. אין צימער האָט געהערשט אַ טונקעל־קייט פון פאַרנאַכט. בלוי־באַשלאָגענע מעבעל, און איך בין זיצען געבליבען אויף אַ שטול. קיין ליכט נישט געמאַכט. מיער געווען, האָט זיך מיר נישט געגלוסט זיך אויפצוהויבען פון ווייכען, אָנגענעהמען פאָטער־שטול, און איך בין געבליבען זיצען. און דאַן האָט פּאַסירט מיט מיר אַ מערקווירדיגע זאַך: איך האָב זיך אַליין געזעהן!

וויפיעל מאָל איך האָב שוין נישט געזעהן מיין פּנים אין שפּיעגעל, קען איך נישט מיין פּנים. אַז איך זאָל װעלען צומאַכען מײנע אויגען און זיך אַליין זעהן, קען איך מיר באַין־אופן נישט פאָרשטעלען ווי איך זעה אויס. און דאָ מיט אַמאָל האָב איך זיך אַליין דערזעהן.

איך האָב זיך געזעהן געגענאיבער מיר, זיצענדיג אין מיין בעקוועמען לעדער־שטול, אין דער היים. פאַר מיר לויכט זיך די לאָמפּ אין דער ווייסער כינעזישער וואַזע, מיט דער יאַפּאַנעזישער שיין, און איך האַלט אַ בוך און בין פאַרטיעפט אין לייענען. צוערשט האָב איך נור געזעהן מיין קערפּער, מיין גרויען סוועטער, מיינע הויזען, מיינע קאַמאַשען, נור באַלד האָב איך זיך אויסגעדרעהט פון דער לאָמפּ, געלאָזט ליגען דאָס בוך אויף די קני און זיך אַליין אָנגעקוקט.

איך האָב געזעהן מיין פּנים. צום ערשטען מאָל אין מיין לעבען האָב איך געזעהן מיין פּנים. גוט געזעהן מיט נאַקעטע אויגען, נישט אין שפּיגעל, נור אין בלוט און פלייש. און אַ וואונדערליכע זאַך: עס איז מיר פאָרגעקומען נישט ווי איך זעה זיך אַליין, נור אַזוי ווי איך זעה אַ גוטען, נישט קיין גאַנץ נאָהענטען באַקאַנטען, וועלכען מען קען פון זעהן. די קליידער מיינע, וואָס איך האָב געטראָגען, זיינען מיר פאָרגעקומען מעהר מיין, מעהר „זיך", ווי „איך אַליין". אָט זיינען מיינע געשמרייפטע דייטשע הויזען, וועלכע האָבען אָפּגעדיענט ביי מיר ניקאָלאַי'ס יאָהרען און זיי האָבען אין זיך אַלע קנייטשען פון די געלענקען פון מיינע פיס. און אָט איז מיין גרויער סוועטער, וועלכער איז אויסגעקנייטשט געוואָרען אין אַלע מיינע בעוועגונגען און ער האָט שוין אַלע מיינע מינעס און העוויות. נור דאָס פּנים איז מיר פאָרגעקומען, ווי געזאָגט, באַקאַנט, נור נישט „מיין". עס איז מיר געווען, ווי איך זעה אַ פרעמדען מענשען אין מיין אייגען געשטאַלט.

דורך דעם קען מאַקע זיין, פאַרוואָס איך בין נישט דערשראָקען געוואָרען און אויך נישט פאַרוואונדערט געוואָרען. איך האָב געזעהן עפּעס וואָס אַזעלכעס, צו וואָס איך בין געוואוינט. איך האָב פאַרגעסען, אַז איך זעה זיך. איך האָב געמיינט, אַז איך זעה אַ באַקאַנטען, וועלכען איך בין געוואוינט אַזוי צו זעהן. איך בין ווייטער געזעסען רוהיג אין מיין בעקוועמען שטול און בעטראַכט זיך. עס איז מיר געווען זעהר אינטערעסאַנט. צום ערשטען מאָל האָב איך זיך אַליין געזעהן.

נור פלוצלונג בין איך אויפגעציטערט געוואָרען. איך האָב געהערט ווי איך רוף מיך ביים נאָמען. און עס איז ווידער נישט געווען דאָס רופען, וואָס דער „איך", וואָס איז געזעסען אין מיר, האָט מיך גערופען, נור דער טאָן פון דער שטימע, וועלכער האָט יעצט געקלונגען פונקט ווי מיינער.

— ביזט דו איך? — האָב איך דאָס געשטאָלט געפרעגט.

— יאָ, דאָס בין איך, — האָט מיר מיין „איך" אָפּגעענטפערט.

— און פאַרוואָס רופסטו מיך?

— ווייל דו הערסט דיך נישט, — ענטפערט מיר מיין איך: — דיין גאַנץ לעבען הערסטו דיך צו צו פרעמדע שטימען אין דיר, און אויסער דיר, נור זעהר, זעהר זעלטען, אַמאָל אין אַ יאָהר, אַמאָל אין צוויי יאָהר — צו דיין אייגענע שטימע. אַזוי ביזטו דיין לעבען לאַנג פאַרטויבט אין פרעמדע שטימען.

און אַ וואונדערליכע זאַך: דער טאָן, אין וועלכען ער האָט גע־רעדט צו מיר, האָט מיך מעהר אויפגעציטערט, ווי דער עצם פאַקט אַליין, ווייל דער טאָן פון זיין שטימע איז געווען אין גאַנצען מיין אייגענער טאָן. און איהם האָב איך דאָך אַזוי גוט געקענט.

— און פאַרוואָס קומסטו מיר פאָר אַזוי פרעמד, ווי דו וואָלסט געווען גאָר אַן'אַנדער מענש, נישט איך? — פרעג איך דעם, וואָס זיצט אַנטקעגען מיר.

— ווייל צום ווענינסטען, קענסטו זיך. פיעלע קענסטו, מיט פיעלע האָסטו פאַרקעהרט, נור צום ווענינסטען מיט דיר אַליין. פיעלע פּנים'ער קענסטו, אַמווענינסטענס דיינס. דורך דעם קום איך דיר פאָר אַזוי פרעמד און אונבעקאַנט.

— ווער ביזטו? — פרעג איך איהם.

— דאָס בין איך דאָך דו.

— און ווער בין איך? — פרעג איך איהם.

— דו ביזט אַ פרעמדער — ווייזט ער אויף מיר מיט'ן פינגער.

און איך דערקען אין פינגער מיין אייגענעם פינגער, מיט דעם צייכען פון שנים, וואָס איז אין איהם, וואָס איך האָב מיר געטהון וועה, ווען איך בין אַ קינד געווען. און די שטימע איז מיין אייגענע.

— ווילסטו זעהן, דאָס איך בין דו, און דו ביזט אַ פרעמדער?

נאַ, דו זעהסט די האַנד ? (און ער נעהמט און שאַרט זיך אַרויף דעם אַרבעל, מיין סוועטער-אַרבעל, און ווייזט מיר מיין נאַקעטע האַנד) — קענסט די האַנד ? דו קענסט אַנדערע הענד, פיעלע הענד קענסטו. פיעלע הענד האָסטו ליעב געהאַט, דו קענסט זיי פון אויסווענינ. די ווייכע, דיקע פינגער, וואָס זענען תמיד קיהל און וואָס זענען אַזוי געפּיהלפּול, אַז עס דאַכט זיך, אַז די נשמה זיצט אויף די שפּיץ פינגער. אָבער קענסטו דיינע אייגענע פינגער, מיט די געגרינזעלטע הויט אויף זיי, וואָס ווערען יעדען טאָג מעהר געגרינזעלט ? קענסטו די האַנד ? דו קענסט הענד מיט בלויע, איידעלע אָדערען. קענסטו די האַנד מיט פּאַכענדיגען, לעבעדיגען אָטעם, וואָס איז אין דעם דופק ? — ווייזט ער מיר מיין אייגענע האַנד. — קענסטו די ברוסט ? קענסטו דיין אייגען ליעב ? און ער געהט און קנע-פּעלט אויף דאָס העמד, מיין אייגען העמד, און ווייזט מיר מיין אייגען ליעב. דו קענסט בריסטען, וואָס זענען געל, קרום, ווי אַלטע העלפאַנדביין, אָדער אַזעלכע, וועלכע האָבען דעם אָפּגעברענטען טונקעלען קאָליר, ווי אייל-בלעטער. קענסטו די ברוסט, די איינפאַכע, האַרטע, ביינערדיגע ברוסט, מיט דעם טיעפען בריסטען-ביין און מיט האָר בעוואַקסען ? קענסטו דיין אָרעם, דיין פּלייצע, דיין קערפּער ?

— איך קען זיך נישט, נור איך וויים, ווער איך בין, — שריי איך אויס.

— ווער ביזטו ?

— דאָס בין איך, איך, איך ! — קלאַפּ איך זיך אין מיין ברוסט.

— ניין, דאָס איז נישט דו ! דו ביזט דו אַזוי לאַנג, ווי דו לעבסט, ווי דו אָטעמסט, ווי דו קענסט פיהלען. דו ביזט אַ פרעמדער, וואָס דו האָסט זיך בעזעצט אין מיין קערפּער, אויף אַ ווייל. דו שלעפּסט איהם אַרום אַזוי לאַנג ווי דו לעבסט. גיסט איהם פערגעניגענס, ווייל דו האָסט פערגעניגענס. פּייניגסט איהם, ווען דו ווילסט איהם פּייניגען. ער איז אונטערוואָרפען אונטער דיין ווילען, האָסט איהם אָנגעשפּאַנט אין דיין געדאַנק. אָבער דאָס ביזטו נישט דו. ביזט נור אַנ'אויסגעבאָרגטער אין קערפּער, דורך די קורצע צייט פון דיין קלענליכער עקזיסטענץ. דו ביזט אַ פאָרם, וואָס איך האָב אָנגענומען אין דיין געשטאַלט. באַלד וועט קומען אַ צייט און דו וועסט דיך אויסאָטעמען, וועסט מיך פערראַטען. וועסט ערגעץ-וואו, אין אונגעזעהענע וועלטען, פערשווינדען, אפשר פערוואַנ-

דעלט ווערען אין א געדאנק, אין אנ'עראינערונג, וואס וועט באלד פער־
ווישט ווערען אזוי ווי דו — א שאטען נאך דיין לעבען. אבער איך וועל
זיין נאך דיין זיין, ביז צום לעצטען ביין, וואס וועט פוילען אין די
פייכטע ערד און דער לעצטער ווארעם וועט איהם טאטשען — און דאן
דערנאך — ביז צו אלע אייביגקייטען...

— — — — — — — — — —

ער איז פערשוואונדען. איך בין איבערגעבליבען אליין זיצען אין
דער טונקעלהייט. איך ווייס נישט, ווי לאנג איך בין אזוי געזעסען, נור
ווען איך האב זיך אויפגעכאפט, האב איך זיך געפונען זיצענדיג אין
מיין שטול און האלטענדיג פעסט מיט ליעבע געשמידט מיינע הענר
ארום מיין נאקעט לייב. פון דאן אן ווייס איך די שטימע, וואס רופט
מיך אין זיך:

— עס איז די שטימע פון מיין לייב.

דער בלינדער וועכטער

(אַ מעשה׳לע)

פּאַר אַ טויער פון אַ פּאַלאַץ איז געשטאַנען אַ וועכטער און געהיט, אַז קיינער זאָל נישט איבערטרעטען די שוועל פון פּאַלאַץ.

קיינער האָט אייגענטליך נישט געוואוסט גאַנץ בעשטימט, וואָס עס געפינט זיך אין פּאַלאַץ און וואָס דער וועכטער היט, ווייל קיינער האָט קיינמאָל נישט זיין שווערע טהיר אויפגעעפענט. דורך דעם זענען אַרומגעגאַנגען ביי די מענשען פערשידענע לעגענדעס און מעשיות וועגען דעם פּאַלאַץ. טייל האָבען געזאָגט, אַז אין פּאַלאַץ געפינען זיך בעהאַלטענע אוצרות פון רייכקייט. דאָס אייביגע עשירות, וואָס בעשטעהט אין אַזאַ אַרט שטויב, מיט וועלכען אַלע חדרים און אַלע קעלערען און געהיימע פערבאָרגענישען פון פּאַלאַץ זענען אָנגעפילט. און קוים בעזיצט ווער אַ זעמדעלע פון דעם שטויב, ווערט ער פערוואַנדעלט אין אַ שטענדיג פליסענדעס גאָלד, וואָס ענדיגט זיך קיינמאָל נישט. אַנדערע ווידער האָבען געזאָגט, אַז נישט דער סוד פון עשירות איז דאָס, וואָס דער פּאַלאַץ בעהאַלט אין זיינע חדרים, און נישט די טהירען פון רייכקייט היט דער וועכטער, נאָר אין פּאַלאַץ וואוינט די ליעבע, און עס היט דער וועכטער דעם קוואַל פון ליעבע. אַ שענע פרויענצימער געפינט זיך אין פּאַלאַץ, וואָס אויף איהרע ליפּען האַלט זיך אויף דער זאַפט פון ליעבע, און קוים קושט זי ווען מיט איהרע ליפּען, ענטדעקט זיך פּאַר יענעם דאָס געהיימניס פון ליעבע, און דער אייביגער קוואַל פון ליעבע ווערט קיינמאָל נישט אויסגעשעפּט פון יענעם גליקליכענס ליפּען. און ווען נאָר דער גליקליכער ריהרט אָן מיט זיינע ליפּען, אויף וועלכע עס האָט

געקושט די געטין פון ליעבע, אַזוי גיט ער איבער דעם סוד פון ליעבע דעם צווייטען. ווידער גאָר אַנדערע האָבען געזאָגט, אַז נישט די געטין פון ליעבע וואוינט אין דעם פּאַלאַץ און נישט דעם קוואַל פון ליעבע היט דער וועכטער, נאָר דעם קוואַל פון אײביגער יוגענד. אין פּאַלאַץ, האָבען זיי געזאָגט, געפינט זיך אַ וואונדערבאַרער קוואַל פון קריסטאָלען וואַסער, און דער גליקליכער, וואָס טוקט זיך אונטער אין דעם וואונדערבאַרען קוואַל, ווערט בענייט צוריק מיט אַנ'אײביג-דויערנדער יוגענד; זיין בלוט יאָגט זיך אין זיינע אָדערען, ווי עס וואָלט תמיד געווען געיאָגט פון פריהלינגס-ווינדטען; אין זיינע ביינער בעוועגט זיך דער פרישסטער מאַרך; קיינמאָל ווערט זיין הויט נישט געריגצעלט און זיין פאַרב ענדערט זיך קיינמאָל נישט, שטענדיג זענען זיינע אויגען יונג און אויף זיינע ליפּען הויכט שטענדיג דער טהוי פון פריהלינג. נאָר די עלטערע און קלוגערע לייט האָבען געזאָגט, אַז נישט קיין רייכקייט און נישט קיין ליעבע און אויך נישט קיין יוגענד איז דאָס, וואָס האַלט זיך אויף אין פּאַלאַץ. און נישט די גליקען פון די מענשען (ווי טייער זיי זאָלען נישט זיין) איז דאָס, וואָס דער וועכטער היט, נאָר אין פּאַלאַץ וואוינט דער גאָט פון חכמה. אַנ'איינזאַמער גאָט זיצט דאָרט אויף אַ טראָהן אין אַ בעהאַלטענעם חדר פון פּאַלאַץ. אַ גרויסער וואונדערבאַרער יובעל זיצט אין דעם שטערן פון דעם איינזאַמען גאָט. און יענער גליקליכער, אויף וועלכען עס פאַלט אַ שטראַהל פון אָט דעם וואונדערבאַרען בלישטשענדיגען יובעל פון גאָטס שטערן אַראָב, דעם ווערען זיינע אויגען געעפענט און ער זעהט די בעהאַלטענע וועגען פון דער וועלט. פאַר איהם עפענען זיך אויף די פערבאָרגענע טויערען פון הימעל און פון דער ערד. עס ענטפּלעקט זיך פאַר איהם דאָס אײביגע רעטזעל פון אונזער זיין — דער סוד פון דער וועלט, פון הימעל און ערד, פון מענש און גאָט.

און יעדער פריהמאָרגען האָבען זיך געפעדערט די מענשען — די, וואָס האָבען געזוכט רייכקייט, און די, וועלכע האָבען געבענקט נאָך ליעבע, די, וואָס האָבען געוואָלט יוגענד, און סיי די, וואָס האָבען געשטרעבט נאָך דעם וויסען פון דער וועלט, און האָבען זיך ווי הונגעריגע הינט מיט דורשטיגע צונגען און אַרויסגעזעצטע אויגען אַרומגעדרעהט אַרום די ווענד פון פּאַלאַץ, דערגאַנגען ביז זיינע טויערען, דערשמעקט מיט די נעזער... נאָר קוים האָבען זיי דערזעהן דעם וועכטער פאַר דער

טהיר פון פּאַלאַץ, אַזוי זענען זיי מיט שרעק אָבגעטרעטען, און מיט אימה און פּחד צוריקגעוואָרפען געוואָרען פון טהיר פון פּאַלאַץ.

עס איז נישט געווען די מעכטיגע פיגור פון וועכטער, זיינע ברייטע, שטאַרקע, שווערע הענד, וואָס זענען שטאַרקער געווען פאַר יעדען מענשענס הענד; אויך נישט זיין שאַרפע, בלישצענדע שווערד, וואָס האָט אַזאַ פורכט אַריינגעיאָגט אין די מענשען און פאַר וועלכען מען איז אַזוי אָבגעטראָטען. — עס איז געווען דער בליק פון זיינע גרויסע, גראָהע אויגען, וואָס האָט זיך אַרויסגעריסען פון אונטער זיינע געדיכטע, שווערע, געלע ברעמען, וואָס האָט אַזאַ שרעק אָנגעוואָרפען און פאַר וועלכען מען איז אַזוי פערציטערט געוואָרען. דער בליק, וואָס האָט זיך אַרויסגעריסען פון דעם וועכטערס אויגען, איז געווען אַ געשריי, וואָס האָט געמאַכט צעגעהן יעדענס האַרץ, אונטערגעשניטען די פיס און דערציטערט געמאַכט יעדען טראָפּען בלוט פון מענשען, וואָס האָט געוואַגט צוצוקומען אין דעם שטח פון זיין בליק. דער בליק פון וועכטער האָט ווי מיט אַ פייערדיגער רוט אַוועקגעטריבען די הונגעריגע מענשען פון טהיר פון פּאַלאַץ.

אָבער די מענשען זענען הונגעריג געווען: טייל נאָך רייכטום, טייל נאָך ליעבע, אַנדערע נאָך יוגענד און גאָר אַנדערע נאָך וויסען, און זיי האָבען זיך אַלץ געדרעהט אַרום די הויכע מויערען פון פּאַלאַץ מיט אויסגעשטרעקטע צינגער, מיט אַרויסגעזעצטע אויגען, און געשמעקט, געשמעקט מיט די נעזער, וואו צו געפינען אַ שפּאַלט, אַ לאָך, אַן עפנונג, דורך וועלכע זיי זאָלען זיך קאָנען אַריינקריגען אין פּאַלאַץ. נאָר שטום און טויט זענען געשטאַנען די גליטשיגע ווענד פון הויכען פּאַלאַץ; ביי די שווערע טהירען איז געשטאַנען דער מעכטיגער וועכטער, וואָס האָט אַלעמען צוריקגעטריבען מיט זיין פייערדיגען בליק.

דורות זענען אויפגעשטאַנען און דורות זענען אַוועקגעגאַנגען. פאָטערס האָבען איבערגעגעבען צו קינדער, און אַזוי איז עס איבערגעגאַנגען פון איין דור צום אַנדערען וועגען די בעהאַלטענע אוצרות פון פּאַלאַץ, וועגען זיין אייביגער ליעבע, וועגען זיין וואונדערבאַרען קוואַל פון יוגענד און וועגען דעם איינזאַמען גאָט פון וויסען. ווי אַ פליסענדער קוואַל, וואָס שפּריצט פון דער ערד מיט זיסען וואַסער. אַזוי האָט די האָפנונג אויף דעם פּאַלאַץ אָנגעקוועלט מיט גלויבען און מיט דורות און

דורות. פאָטערס זענען געשטאָרבען מיט דער האָפנונג, אַז זייערע קינדער וועלען געפינען דעם ריכטיגען וועג צום פּאַלאַץ, און קינדער זענען אויפגעצויגען געוואָרען מיט דעם שטרעבען. דער וועג צום פּאַלאַץ איז געווען דער וועג, אויף וועלכען די מענשען זענען געגאַנגען, און דער שליסעל צום פּאַלאַץ איז געווען דאָס וואונש־פייערל, וואָס האָט זיי גע'כשופ'ט אין דעם וועג.

אמאָל האָט זיך אַ קינד געשפּילט מיט אַ באָל פאַר'ן טהיר פונ'ם פּאַלאַץ. דער באָל איז אַרויסגעפאַלען פון קינדס הענד און האָט זיך אַדורכגעקייקעלט דורך די גרויסע פיס פונ'ם וועכטער צו דער טהיר פון פּאַלאַץ. דאָס קינד האָט געזוכט זיין באָל און איז נאָכגעגאַנגען נאָכ'ן באָל. דאָס קינד האָט נישט בעמערקט דעם שטרענגען, בריהענדיגען בליק פון וועכטער, און אפשר האָט ער יאָ בעמערקט, נאָר ער האָט נישט געוואוסט, וואָס דער בליק מיינט, האָט ער זיך נישט געשראָקען. וואָרום וואָס שטרענגער דער בליק פון וועכטער איז געווען, אַלץ מעהר האָט דאָס קינד געלאַכט. מיט אַנגסטען און שרעק האָבען די הונגעריגע מענשען, וואָס האָבען שטענדיג בעלאַגערט די טהירען פון פּאַלאַץ, צוגעקוקט, וואָס דער וועכטער וועט טהון צום קינד, און מיט האַרץ־קלאַפּען און ציטערנדע הענד ערוואַרטעט דעם שרעקליכען סוף פון דעם אונשולדיגען קינד. אָבער ווי ערציטערט און ערשטוינט זענען זיי געוואָרען, ווען זיי האָבען דערזעהן, ווי דאָס קינד, שפּילענדיג זיך, קריכט אַדורך צווישען די פיס פון וועכטער נאָך זיין באָל, און דער גרויזאַמער וועכטער בעמערקט עס נישט. שטום־טויט שטעהט ער ווי פריהער, נאָר זיין בליק איז אָנגעשטרענגט און ער שיקט איהם אויס וויימער פאַר זיך ווי שטענדיג. ס'זעהט נישט דער וועכטער, ווי דאָס קינד שלייכט זיך אַדורך דורך זיינע פיס, ווי דאָס קינד עפענט אויף די שווערע אייזערנע טהיר פון פּאַלאַץ, און פאַר נייגעריגקייט וואַרפט ער אַ בליק אַריין אין די שווערע פינסטערניש פון פּאַלאַץ.

נאָכ'ן קינד האָט אַ צווייטער געוואַגט. עס איז נישט געווען פון די, וואָס גלוסטען נאָך רייכקייט, אויך נישט פון די, וואָס בענקען נאָך יוגענד, און געוויס נישט פון די, וואָס שטרעבען נאָך וויסען, וואָס האָבען געוואַגט פאַרבייצוגעהן דעם וועכטער צו דער טהיר פון פּאַלאַץ נאָכ'ן קינד, נאָר דאָס איז געווען אַ יונגערמאַן מיט אַ לאַנגען אויסגעצעהרטען

פּנים, מיט פּער׳הלש׳טע, שוואַרצע אויגען און וועמענס האַרץ עס איז יונגערהייד פערבלוטיגט געוואָרען. און ער איז געגאַנגען די וואַנד פון זיין האַרץ היילען מיט די אייביגע קוואַלען פון ליעבע, וואָס געפינט זיך אין פּאַלאַץ. דאָס איז געווען דער יונגערמאַן, וואָס האָט זיך איינגע־שטעלט אויסצוהאַלטען דעם בליק פונ׳ם וועכטער און צוצוקומען צו דער טהיר פון פּאַלאַץ. ווידער האָבען די הונגעריגע צושויער אָבגעוואָרט מיט אַ פערכאַפּטען אָטעם דעם סוף פון יונגעמאַן. אָבער ווי פערשטיינערט, פערוואונדערט זענען זיי געוואָרען, בעמערקענדיג ווי דער יונגערמאַן שלייכט זיך אַדורך דעם וועכטער, און דער וועכטער דערזעהט איהם נישט.

מיט שטראַהלענדע אויגען און קלאַפּענדע הערצער האָט איינער דעם אַנדערן אָנגעקוקט, און אַ געמורמעל איז דורכגעגאַנגען:

— דער וועכטער, דער וועכטער איז בלינד!

און באַלד האָט זיך ביי אַנדערע ערוועקט דער מוט אַדורכצושליי־כען זיך דורך דעם וועכטער און אַריינ׳גנב׳ענען זיך דורך דעם שווערען טויער אין פּאַלאַץ. און דערזעהענדיג ווי איינער נאָכ׳ן אַנדערן שלייכט זיך אַדורך דורך דעם וועכטער אין פּאַלאַץ אַריין און ער בעמערקט זיי נישט, — איז אַ שטימע געגאַנגען אין אָרימען, הונגעריגען פאָלק אַריין, און עס האָט זיך געהערט פון אויער צו אויער:

— דער וועכטער, דער וועכטער איז בלינד!

און עס זענען אָנגעקומען די אַלע הונגעריגע און דורשטיגע, די, וואָס אַ שטיקעל ברויט איז זייער גליק, און סיי די, וואָס האָבען פער־וואונדעטע הערצער און בענקען נאָך ליעבע, און סיי די, וואָס זענען אַלט געוואָרען אָהן פרייד און געגרינצעלט געוואָרען אָהן יוגענד און ווילען בעגייען זייערע טעג, און סיי די, וואָס ווילען בעלויכטען זייער וועג, כדי צו זעהן ווי קורץ און ענג ער איז, — און זיי האָבען געזאָגט איינער צום אַנדערן:

— בהנם איז אונזער שרעק געווען. מיר האָבען נישט געוואוסט, אַז אַ בלינדער וועכטער היט דעם פּאַלאַץ.

און אַלע האָבען זיי זיך דורך דעם וועכטער אַדורכגעשלייכט, אויפגעעפענט די שווערע טויערען פון פּאַלאַץ און זענען אין פּאַלאַץ אַריין.

— — — — — — — — — —

טייל פון זיי האָבען זיך לאַנג געזאַמט אין פּאַלאַץ, אַנדערע האָבען זיך אויפגעהאַלטען דאָרט נאָר אַ קורצע ווײלע. נאָר אַלע זענען אַרויסגעקומען פון פּאַלאַץ מיט אַ גרויס געוויין און זיי האָבען געזאָגט:

„וועה צו אונז: אַ בלינדער וועכטער האָט געהיט אַ לעדיגען פּאַלאַץ!“

גאטס ברויט

(אַ לעגענדע)

אין אַ שטאָדט האָבען געוואוינט צוויי בעקערס. איינער אַ רייכער, און איינער אַ אָרימער. דער רייכער איז געווען, ווי געוועהנליך, אַ שעהנער בעל הבית, אַ חסיד, אַן אָנגעזעהענער מענש. דער אָרימער איז געווען אַ פּשוטער איד, אַ גראָבער יונג. דער רייכער האָט געבאַקען זיין ברויט פאַר רייכע. די שענסטע חלות, די באַ'טעמ'סטע אייל=באַשמירטע קוכענס און גרויסע אָנגעזעהענע קוילעטשעס אויף ימים טובים. דער אָרימער האָט געבאַקען זיין ברויט פאַר אָרימע ליים, פאַר בעלי=מלאכות, פאַר דאָרפס=געהער און אָרימע פויערים. דעם רייכען איז דערפאַר קיינמאָל נישט אויסגעקומען צו טאָן אַ מצוה מיט זיין ברויט. ער האָט גאָר נישט געוואוסט, אַז עס זענען דאָ אַזעלכע, וואָס נויטיגען זיך אין ברויט, אַז עס קומט זיי שווער אָן זייער ביסען. די רייכע בעל הביתטעס, פאַר וועמען ער האָט צוגעשטעלט זיין געבעקס, האָבען איהם אַנטקעגען געטראָגען זיין לוין פונקט צו דער צייט, צו דער שעה, צו דער מינוט. קיינמאָל זענען זיי איהם נישט שולדיג געבליבען, און עס איז איהם קיינמאָל נישט אויסגעקומען אַ מענשען אַ טובה צו טהאָן. פאַרקעהרט, וויעדער, דעם אָרימען איז אויסגעקומען אָפטמאָל צוצוזעהן, ווי מענשען פלאָגען זיך פאַר זייער טעגליכען ברויט. אָפטמאָל איז איהם אויסגעקומען צו זעהן, ווי אַ אָרימע אידענע אָדער אַ אָרימער פויער פון דאָרף איז אַריינגעקומען אין זיין געוועלבעל, גענומען די חלה אָדער דאָס ברויטעל אין דער האַנד אַריין, באַקוקט עס פון אַלע זייטען, און נאָך דעם ווי זיי האָבען באַקוקט זייער חיונה פון אַלע זייטען, האָבען זיי אויסגעגראַבעלט די לעצטע

גראָשענס פון זייערע קעשענעס, און נישט געקענט באַצאָהלען דערפאַר, ווייל עס האָט זיי אויסגעפעהלט צום מקח, האָט דער איד, דער בעקער, רחמנות געהאַט אויפ'ן אָרימאַן און צוגעבאָרגט צו דער חלה, אָדער צום ברויט, אַמאָל אַ גראָשען, אַמאָל צוויי.

זעלבסטפערשטענדליך האָט דער רייכער בעקער געבאַקען זיין געבעקס אויף אַלע רייכע חתונות און אויף אַלע רייכע ברית'ן, און ווי עס איז נאָר געווען עפּעס אַ שמחה ביי אַ אָנגעזעהענעם בעל הבית, האָט מען באַשטעלט דאָס געבעקס ביים רייכען בעקער. זיין ברויט איז שטענדיג געווען דאָס ברויט פונם רייכען, אויס דעם פיינסטען דין געמאָלענעם זעמעל־מעהל, מיט אייער און מיט אייל, און מיט דעם פיינסטען מאָהן באַשיט. זיין ברויט האָט געשיינט ווי די רייכע זון. פאַרקעהרט, דעם אָרימען בעקער איז קיינמאָל נישט אויסגעקומען צו באַקען אַ וויים שטיקעל ברויט אָדער אַ חלה אויס איידעלען דין געמאָלטען וויים מעהל. שטענדיג איז זיין ברויט געווען גראָב און שוואַרץ, געמישט אויס קאָרן־מעהל מיט ראַזעוואַנע און קאַשע, ווי עס איז דאָס ברויט פון אָרימאַן, און קיינמאָל איז איהם נישט אויסגעקומען צו באַקען אַ שטיקעל איידעל געבעקס, אַ ווייסע חלה אָדער אַ געקרייזעלטען קוילעטש, און מיט דער צייט האָט ער אויך פאַרגעסען צו באַקען וויים ברויט, נור שוואַרץ ברויט פאַר'ן אָרימאַן.

אַמאָל איז אַראָפּגעקומען אין שטאָדט אַריין אַ גרויסער רבי, אַ בעל שם טוב, וואָס זיין נאָמען האָט געקלונגען איבער דער גאַנצער וועלט, און חסידים פון דער גאַנצער געגענד זענען געפאָהרען צו איהם. דער רבי איז איינגעשטאַנען, ווי געוועהנליך, ביי דעם גרעסטען גביר פון שטאָדט, אין דער שעהנסטער שטוב. פאַר דעם גביר, ביי וועמען דער גרויסער רבי איז איינגעשטאַנען, האָט, ווי פאַר אַלע גבירים, געבאַקען חלות דער רייכער בעקער, און אַז עס איז געקומען שבת האָט מען באַשטעלט פון גביר ביים רייכען בעקער צוועלף פאַר חלות פאַר'ן רבי'נס טיש.

די גאַנצע שטאָדט האָט גערעדט וועגען די צוועלף פאַר חלות, איבער וועלכע דער רבי וועט המוציא מאַכען און טיש פיהרען. און דער רייכער בעקער האָט אויסגעזוכט דאָס פיינסטע איידעלע מעהל, און געבאַקען אויס זיי די חלות מיט גרויס קונסט, אַריינגעלייגט אין זיי אַלע המצאות

וואָס ער האָט נאָר געוואוסט אין פּלעצמען די חלות, אַזוי, אַז די גאַנצע שטאָדט איז געקומען זעהן די חלות פאַר גרויס חידוש.

דער אָרימער בעקער האָט אויך געוואָלט מזכה זיין דעם רבי'ן מיט צוועלף פאַר חלות. קיינמאָל איז איהם נישט אויסגעקומען צו באַקען חלות פאַר אַ רייכען טיש, נאָר זיין ברויט איז שטענדיג געווען פאַר'ן אָרימאַן, האָט ער זיך מתקנא געווען אָן רייכען בעקער און האָט אויסגעקליבען פון זיין מעהל דאָס בעסטע און איידעלסטע, וואָס ער האָט געהאַט, און אָפּגע־באַקען צוועלף פאַר חלות, דערמאָנט זיך פון זיין יוגענד די פערשידענע חכמות פון בעקעריי, וואָס ער האָט זיך געלערנט, ווען ער איז געווען ביי אַ בעקער אויף דער לעהר, האָט ער זיי געפלאָכטען מיט גרויס ליעבע און ערגעבענהייט, איבערגעשמירט זיי מיט ווייסעל פון איי, און באַשאָטען זיי מיט מאָהן, און געטראָגען זיי מיט גרויס שמחה צום נגיד'ס הויז, און געבעטען די גבאים פון רבי'ן, אַז זיי זאָלען זיינע חלות אויך אַרויפ־ברענגען אויפ'ן רבי'נס טיש, כדי דער רבי זאָל איבער זיי המוציא מאַכען.

ביי דעם נגיד אין דער קיך, וואו דער אָרימער בעקער איז געשטאַנען מיט זיינע חלות, האָט מען אויס דעם בעקער געלאַכט. „ער ברענגט אויך פאַר'ן רבי'ן זיינע חלות?“ האָט מען געזאָגט צו איהם מיט שפּאָט. ערשטענס, זענען זיינע חלות, ווי וויט דער בעקער האָט זיך נישט געמיהט, דאָך געווען אָרימער אין פאַרגלייך מיט די חלות פון רייכען בעקער, ווייל דער אָרימער האָט שטענדיג געבאַקען דאָס ברויט פון אָרימאַן, האָט ער שוין געהאַט פאַרגעסען ווי אַזוי צו באַקען ברויט פאַר'ן רייכען, און דאָס צווייטע האָט מען געוואוסט, אַז דער אָרימער בעקער איז אַ יונג אָן עם הארץ, אַ גראָבער מענש, וואָס באַקט נאָר ברויט פאַר אָרימע לייט און פּויערים. און ווי אַזוי קען מען זיינע חלות אַרויפברענגען אויפ'ן רבי'נס טיש?

איז דער אָרימער בעקער אַהיים געגאַנגען פאַרשעמט, מיט אַ צו־בראָכען הארץ, דערפאַר וואָס מען האָט נישט געוואָלט זיינע חלות צונעהמען פאַר'ן רבי'נס טיש.

האָט דער אָרימער בעקער געטראַכט און געטראַכט, און געזאָגט צו זיך: אַז דער רייכער בעקער באַקט חלות פאַר'ן רבי'ן, וועל איך באַקען חלות פאַר גאָט.

אַ גראָבער יונג איז ער געווען, דער אָרימער בעקער, ווי געזאָגט,

האָט ער געמיינט, אַז גאָט בעדאַרף אויך צוועלף פּאָר חלות צו זיין טיש, דעם שבת אַפּצוריכטען — איז ער אַהיים געגאַנגען און האָט אויסגעזוכט דאָס איידעלסטע מעהל, וואָס ער האָט געהאַט אין זיין מולטער, און געבאַקען דערפון צוועלף פּאָר חלות, מיט גרויס ליעבע און כונה. אַלע שענע קונצען פון פלעכטען די חלות האָט ער אין זיי אַריינגעלעגט — און גע־וואַכט איבער זיי ביים באַקען, אַז זיי זאָלען נישט זיין צו רוי און נישט צופיעל פערברענט, נאָר פונקט אַזוי ווי זיי זענען גוט צו עסען. דערנאָך, אַז ער האָט זיי געהאַט אָפּגעבאַקען, האָט ער גענומען די צוועלף פּאָר חלות אונטערן בוזים און איז געגאַנגען אין שוהל־געסעל אַריין. ארומגעקוקט זיך אויב קיינער זעהט נישט, האָט ער זיך אין שוהל אַריינ־גע'גנב'עט, צוגעגאַנגען צום ארון קודש, אויפגעעפענט די פּירלער, און אַריינגעלעגט ביי די ספרי תורות די צוועלף פּאָר חלות, און האָט אַזוי געזאָגט:

— גאָט, גאָט, איך האָב געבאַקען פאַר דיר צוועלף חלות, פּאַר שבת אויף דיין טיש. איך בעט דיך, נעהם זיי צו, און פאַרשעם מיך נישט.

און צוגעמאַכט דעם ארון קודש איז ער אַוועקגעגאַנגען.

אין דער שטאָדט האָט זיך אויך געפונען אַ שניידער, זעהר אַ פרומער איד, נאָר אַ גרויסער אָרימאַן. דאָס גאַנצע לעבען האָט דער שניידער געאַרבייט מיט זיינע צעהן פינגער אויף זיין שטיקעל ברויט. אַ גאַנצע וואָך איז ער אָפּגעקומען מיט גאָרנישט, און אַלצדינג, וואָס ער האָט פערדיענט האָט ער בעהאַלטען אויף שבת. אַ גאַנצע וואָך האָט ער גע־לעבט ווי אַן אָרימאַן, קוים איין מאָל אין טאָג געגעסען אַ ביסעל קליסקעלעך אָדער אַ שטיקעל ברויט, נאָר די נשמה צו דערהאַלטען. נאָר ווען עס איז געקומען פרייטאָג, איז די שניידערין אַרויסגעגאַנגען אויפ'ן מאַרק און האָט איינגעקויפט די בעסטע פיש, דאָס שענסטע שטיקעל פלייש און באַשטעלט זיך ביים בעקער די שענסטע פּאָר חלות. ליכט האָבן זיך אין איהר הענגלייכטער געברענט גרויסע, און אַזוי פיעל ווי ביי אַ נגיד. אַלע האָבען זיך פאַרוואונדערט, פון וואַנען דער שניידער האָט געלד אַזאַ רייכען שבת זיך אָנצוגרייטען, און אַ ביסעל פאַראיבעל געהאַט, וואָס אַן אָרימאַן מאַכט זיך אַזאַ וואוילטאָג און גיט זיך אַזוי פיעל נאָך, ווייל נישט איינמאָל האָט די שניידערקע, די אָרימע, איינגעקויפט פון פיש־מאַרק דעם

שענסטען העכט, נאָר קיינער האָט נישט געוואוסט, אַז דאָס טהוט דער איד, כּדי מקיים צו זיין די מצוה פון שבת, וואָס ער האָט זי געהאַט אָנגענומען פאַר זיין מצוה. וואָרום ער האָט זיך געזאָגט, אַלע מצוות קען איך נישט מקיים זיין, וועל איך אָבהיטען איין מצוה — די מצוה פון שבת. און אַ גאַנצע וואָך האָט ער נאָר אָבגעשפּאָרט, נישט גע-געסען נישט געלעבט, נאָר אַלצדינג, וואָס ער האָט פערדיענט האָט ער בעהאַלטען אויף שבת. אז דער שניידער איז געקומען אויף דער עלטער, האָבען אים אָנגעהויבען די הענד צו ציטערען און זיינע אויגען זענען טונקעלער געוואָרען, און ער האָט שוין נישט געקענט פערדיענען קיין געלד פון זיין שניידעריי אָנצוגרייטען זיך אויף זיין שבת, אַזוי ווי זיין געוואוינהייט איז געווען. האָט ער אַלצדינג אויספערקויפט, וואָס ער האָט נאָר אין זיין שטיבעל גע-האַט — אַבי דעם שבת אָבצוהיטען. וואָרום איין זאַך האָט ער געהאַט אָבגעמאַכט מיט זיך, דער שניידער: נישט אָנצוקומען צו קיין מענשען נאָך הילף און פון קיינעם גאָר נישט צו בעטען, נאָר סיידען ביי גאָט. אַז ער איז שוין גאָר אַלט געוואָרען, און די אוי-גען זענען ביי איהם שוין אין גאַנצען אויסגעלאָשען געוואָרען און די הענד זענען שוואַך געוואָרען, אַז ער האָט שוין גאָר נישט געקענט פערדיענען און ער האָט שוין געהאַט אַלצדינג פון שטוב אויס-פערקויפט, און נישט געהאַט קיין זאַך מעהר צו פערקויפען, אַפילו חלות זיך איינצושאַפען אויף שבת, איז ער געגאַנגען אין דער שטיל אין שוהל-געסעל, און אַרומגעקוקט זיך אויב קיינער זעהט נישט, האָט ער זיך אַריינגע׳גנב׳עט אין שוהל אַריין, איז צוגעגאַנגען צום ארון קודש, אויפגעעפענט די טירלעך, און האָט צו גאָט אַזוי געזאָגט:

— דו ווייסט וואויל, ליעבער גאָט, אַז כּל זמן איך האָב געקענט אַרבייטען, האָב איך אַלצדינג אָבגעשפּאָרט אויף שבת. היינט בין איך אַלט געוואָרען, מיינע אויגען זענען אויסגעלאָשען און מיינע פינגער ציטערען, און איך קען נישט מעהר פערדיענען, און צו קיין מענשען וויל איך נישט אָנקומען, דורך דעם בעט איך דיך: אַ גאַנצע וואָך וועלען מיר שוין דורכקומען מיט וואָס מען וועט קענען — אָבער אויף שבת וויל איך כאָטש חלות האָבען.

און אַזוי ווי ער האָט אָבגערעדט זיין געבעט, גיט ער אַ קוק און דערזעהט צוועלף חלות, פרישע, ערשט נאָר וואָס פון אויווען אַרויסגעקומען, מיט מאָן און אייל בעשמירט, ליגען אין ארון קודש אין אַ ווינקעל ביי די ספרי תורות.

האָט ער דאָך פערשטאַנען, אַז די חלות זענען פאַר איהם. האָט ער זיי בעהאַלטען אין בוזים, און איז אַהיים געלאָפען מיט גרויס שמחה — און האָט די שניידערין געוויזען די צוועלף פאָר חלות, וואָס גאָט האָט איהם אויף שבת צוגעשיקט.

און אַזוי פיהרט זיך דאָרט אין שטאָדט. יעדען פרייטאָג באַקט דער אָרימער בעקער אָב צוועלף פאָר חלות פאַר גאָט און טראָגט זיי אין שוהל אַריין, און לעגט זיי פאַר גאָט אין ארון קודש אַריין, און דערנאָך קומט דאָס אָרימע שניידערל און קריעגט פון גאָט די חלות אויף שבת.

אַזוי לאַנג ווי דער שניידער האָט געלעבט, האָט איהם גאָט צוגעשיקט חלות יעדען פרייטאָג אויף שבת. נאָך זיין טויט איז געקומען אַן אַנדער אָרימאַן און האָט צוגענומען גאָטס ברויט.

און אַזוי לאַנג ווי דער אָרימער בעקער האָט געלעבט אין שטאָדט און געבאַקען זיינע חלות פאַר גאָט, איז געקומען איבער דער שטאָדט גאָטס ברכה, אַלע האָבען געהאַט פרנסה, אָהן חרפות. קיינמאָל האָט מען נישט געהערט, אַז אַ קימפעטאָרין זאָל שווער צו קינד געהן אין דער שטאָדט, מגפות און שרפות האָבען די שטאָדט געמידען, און קליינע קינדער געדייען דאָרט און ציהען זיך אויף צו תורה וחופה ומעשים טובים.

אין דער שטאָדט זאָגט מען, עס איז דערפאַר, וואָס דער רייכער בעקער באַקט צוועלף פאָר חלות אויף יעדען שבת פאַר דעם רבי'ן און דער רבי מאַכט המוציא איבער זיי.

אין שוואַרצוואַלד

(ערצעהלונג)

דעם זומער האָב איך געוואוינט אין שוואַרצוואַלד, וואו דער דאָקטאָר האָט מיך פערשיקט אין אַ שטילן אָבגעלעגענעם אָרט, אויס־צורוהען מיינע צורודערטע נערוועז, וועלכע זענען דורך די געשעהע־נישען פון די לעצטע יאָהרען זעהר אָנגעשטרענגט געוואָרען. דעם אָברוה האָב איך גוט פערדיענט און בעדאַרפט גאָר זעהר. פאַר אַ פּאָר יאָהר האָב איך נישט געהאַט קיין בעריהרונג מיט דער נאַטור. געוואוינט אין אַ גרויסער רעשנ׳דיגער שטאָדט, און האָב איך זיך אַרויסגעכאַפּט אויף אַ טאָג אָדער צוויי, האָב איך מיט מיר מיטגעבראַכט דעם רעש פון דער שטאָדט אויפ׳ן פעלד אַרויס.

מיר האָט געפעהלט אַ לאַנגע בעהעפטונג מיט דער נאַטור. דאָס לעבען אין דער גרויסער שטאָדט, מיין פּראָפעסיע, די געשעהענישען פון די לעצטע יאָהרען האָבען אַזוי מיינע נערווען אָנגעשטרענגט, אַז איך האָב נישט געזעהן ווי איך האָב איינציגווייז אַלע מיינע פריינד פער־וואַנדעלט אין פיינד. איינגערעדט זיך פערשידענע קרענק און געהאַט דורך די שלאָפלאָזע נעכט פאַנטאַסטיש־שרעקענדע אילוזיעס, וואָס האָ־בען געשטייגערט מיינע אויפרעגונגען ביז צו משוגעת.

— נישט אַרבייטען, ווענוג לעזען, פיעל שפּאַצירען, און אָנשטאָט מיט שענע דאַמען, האָט׳ס יחידות מיט דער נאַטור — האָט מיר מיין פריינד, דער דאָקטאָר, אָנגעזאָגט.

און איך האָב פּינקטליך אויסגעפיהרט זיין געבאָט. געוואוינט האָב איך אין אַ פערלעגען דאָרף, וואָס ווענוג טוריסטען קומען דאָרט אַהין.

דער אָרט איז געלעגען אין אַ אור-אַלטער געגענד, אָבגעוואָרפען פון אַ וועג, צווישען שוואַרצוואַלדישע פויערשע הייזער, אין אַ טאָל, און אַרומגערינגעלט מיט גרין באָדעל-וואַלדיגע בערג. געאַרבייט האָב איך גאָרנישט, געלעזען האָב איך לאַנגווייליגע ראָמאַנען, און דער עיקר האָב איך פיעל שפּאַצירט. געקויפט זיך אַ פּאָר שטאַרקע, געלע שיך מיט ספּאָרט-זאָקען, גענומען, ווי מיינע פריינד, די דייטשען, אַ „רוק-זאַק" אויף די פּלייצעס, געקויפט אַ שטאַרקען אונגאַרישען שטעקען מיט אַ שטאָלענעם שפּיץ און געלאָזט זיך אין וועג אַריין. יעדן טאָג האָב איך אויסגעזוכט אַנ'אַנדער פּלאַץ אין דער אומגעגענד. איך בין געקראָכען אויף בערג, געניעדערט אין טהאָלען, געוואַנדעלט דורך איינזאַמע וועגען אין וואַלד, דערשראָקען דורך מיינע טריט יונגע האָזען און סאַרנעס, געבאָדען זיך אין קאַלטע פליסיגע טייכלעך, וואָס זענען געקומען פון קוואַלען-וואַסערן, וואָס האָבען דורכגעשליפען זיך וועגען דורך וועלדער, איבער שטיינערנע בערג, און איך האָב זיך אָנגעהויבען צו פיהלען פיעל פרישער און געזונדער, בין נאָך יעדער רייזע זיס מיד געוואָרען, געגעסען מיט אַפּעטיט און געשלאָפען ביינאַכט פעסט אָהן חלומות.

איך האָב געהערט פון אַנ'אָרט, וואָס אַלע האָבען געריהמט, אַז עס זאָל זעהר שעהן און אינטערעסאַנט זיין. מען האָט דאָס גערופען „קלויסטער-רואינע", און עס איז געלעגען אַ טאָג רייזע פון אונזער דאָרף, אין אַ טהאָל, צו וועלכען עס איז געווען שווער צוצוקומען, ווייל מען מוז קריכען איבער הויכע וואַלדיגע בערג, אַ ניין הונדערט מעטער איבער דער אויבערפלעכע פון ים, ביז מען קומט דאָרט אַהין. קיין פאָהר-וועג האָט דאָרט נישט אַהינגעפיהרט. מען האָט נאָר געקאָנט אַהינקומען צופוס, אַ שטיק וועגס, איבער דעם אַזוי גערופענעם „העהען-וועג", דאָס איז דער אַלטער וועג, אויף וועלכען מען איז פאַרצייטנס געגאַנגען און געריטען. און זייט עס זענען געבויט געוואָרען די באַהנען איז דער וועג פערגעסען און פערוואַקסען געוואָרען און ווערט נאָר בענוצט פון פוס-וואַנדער. דערנאָך פיהרט אַ שמאָלער שטעג דורך אַ געדיכטען וואַלד, איבער ווילדע שטיינער-בערג. דער וועג איז זעהר שווערליך און אַליין צו גיין איז געפעהרליך. איך האָב זיך אָבער אונטערגענומען צו מאַכען די רייזע, ערשטענס,

צוליב די בעריהמטע וואַסערפאַלען, וואָס געפינען זיך ביי דער „קלויס-טער-רואינע”, און צווייטענס, צוליב די פיעל לעגענדען, וואָס געהען אום וועגען דער רואינע. אויף דעם אָרט, וואו עס שטעהט די „קלויס-טער-רואינע”, האָט אַמאָל געזאָלט שטעהן, ווי עס דערצעהלט די לע-גענדע, אַ טעמפעל פאַר דער ווענוס, וואָס די רוימער האָבען אויפ-געשטעלט פאַר זייערע לעגיאָנען, וואָס זיי האָבען געהאַט שטעהן ביי די געגענדען פון רהיין, אָבצויאָגען די ווילדע גערמאַנען, וואָס האָ-בען זיך פון זייערע פינסטערע וועלדער געלאָזט אויף רוים. דערנאָך איז דער טעמפעל איינגעזונקען און פערגעסען געוואָרען, נור דורך דער צייט פון די קרייץ-צוגען, ווען פיעל ריטער האָבען זיך געלאָזט איבער די וועלדער ציהען קיין ירושלים צו בעפרייען יעזוס'עס קבר פון די הענד פון די אומגלויביגע — האָט דאָרט אויף דעם אָרט, וואו עס איז געשטאַנען דער ווענוס-טעמפעל, געזאָלט שרעקען מיט שדים. פיעל ריטער זענען פערבלאָנדזשעט געוואָרען, אַראָבגעפיהרט געוואָרען פון וועג און פערפיהרט אין זומפען, אין לבנה-בעלויכטענע ווילדע וואַסערפאַלען, פון אַ שענע פרוי, וואָס האָט געוואוינט אין וואַלד. אויף דעם אָרט, וואו עס איז געשטאַנען דער ווענוס-טעמפעל, האָט מען פיעל משוגענע ריטער געפונען. מען האָט דאָרט געזוכט און צווישען ווילדע צווייגען און בלעטער געפונען ליגען אַ סטאַטוע פון דער ווענוס. די סטאַטוע האָט מען צושמעטערט און אויף דעם אָרט האָט מען אַ קלויסטער אויפגעשטעלט פאַר דעם געקרייצטען גאָט. דער קלויסטער האָט זיך אָבער אויך נישט לאַנג געהאַלטען. באַלד איז ער דורך אַ אונבעוואוסטע סיבה צושטערט געוואָרען, און ס'איז נור איבערגעבליבען אַ רואינע, וועלכע שטעהט נאָך ביז היינטיגען טאָג.

היינט געפינט זיך דאָרט אַ פערגעסען דאָרף מיט אַ פויערשען האָטעל, וואָס אַ דייטש האָט אויפגעשטעלט פאַר די צו-וואַנדעלדיגע טוריסטען, וועלכע בעזוכען דעם אָרט.

אויסגעקליבען זיך אַהין צו געהן האָב איך זיך דווקא אין אַ רעגענדיגען טאָג. פון מיין קינדהייט אָן האָב איך זיך נישט בע-האַלטען פאַר'ן רעגען, פערקעהרט, איך האָב איהם אויפגעזוכט דאָרט, וואו עס האָט זיך נאָר געלאָזט און די געוואָהנהייט איז מיר געבלי-

בען נאָך ביז היינט. מיר דאַכט זיך, אַז אין רעגען פיהלט דער מענש אַ אונמיטעלבאַרע פעראייניגונג מיט דער נאַטור. דער רעגען, וועלכער פעראייניגט די ערד מיט'ן הימעל מעהר ווי די זון; דער רעגען, וואָס דעקט אויף דאָס ריכטיגע פנים פון דער ערד, וואָס גיט צוריק די גרינס פון די לאָנקעס זייער קאָליר, וואַשט אויך אָפּ פון מענשענ'ס קאָפּ, פון מענשענ'ס לייב דעם שטויב פון דער שטאָדט, און ער ערוועקט אין מענשענ'ס געמיט דאָס נאַטירלעכע געפיהל צו דער ערד, פון וועלכער ער קומט. דער מענש פיהלט זיך אונטער'ן רעגען צוגעוואקסען צו דער ערד, ווי אַ געהענדיגער בוים...

ווען איך בין אַרויס פון טהאָל אין וועלכען עס איז געלעגען דאָס דאָרף, וואו איך האָב געוואוינט — איז די גאַנצע וועלט געווען איינגעהילט אין וואָלקענס, וואָס זענען אַראָבגעפאַלען פון די אַרומיגע בערג. די וואָלקענס זענען געלעגען געדיכט איבער די שפּיציגע נאָדעל-וועלדער, נאָר דאָ און דאָרט האָט זיך אַנטפּלעקט פון אַ צוריסענעם וואָלקען אַ שפּיץ פון אַ גרינעם באַרג, פון וועלכען עס איז אַרויסגעגאַנגען אַ פּאַרע, און עס האָט זיך געדויכערט פון איהם, ווי עס וואָלט אין איהם אַ פייער געברענט. דער וועג איז געווען פייכט און דאָס פליסענדיג וואַסער אין טייך, וואָס לייכט ביים וועג, איז געווען איבערפולט און געדוישט מיט מעהר פרישקייט ווי תמיד. אויף דעם פייכטען וועג האָבען זיך געשלייכט נאַסע ווערים, שוואַרצע בלישצענדיגע שלענגלעך, יאַשצערקעס און אַנדערע שלייכענדיגע בעשעפענישען, וואָס זענען אַרויסגעקראָכען פון זייערע בעהעלטעניי-שען. נישט ווילענדיג איז מיר געקומען אויפ'ן זינען, וואָס איך האָב געלעזען איבער בודהאַ. בודהאַ איז קיינמאָל נישט געגאַנגען מיט זיין מענגע מאָנאַכען, וואָס האָבען איהם שטענדיג בעגלייט איבער'ן וועג, נאָך אַ רעגען, כּדי זיי זאָלען נישט צוטרעטען די ווערימלעך, וואָס קריכען אַרויס אויף די וועגען, מיט זייערע טריט. און טאָמער איז איהם יאָ אַמאָל אויסגעקומען צו געהן איבער'ן וועג אין אַ רעגען, האָבען זיך געפונען אַ טייל פון זיינע מאָנאַכען, וועלכע זענען פאָראויס-געגאַנגען און אויפגעקליבען יעדעס ווערימעל, יעדעס בלימעל, יעדעס צווייגעל, און פּאַרטראָגען עס אין אַ זייט, כּדי די מענשען זאָלען זיי נישט צוטרעטען מיט זייערע טריט. אונוויסענדיג האָב איך געהיט

מיינע טריט, ווי בודהאַ, אַז איך זאָל נישט צוטרעטען די קריכענדע ווערים, מיינע מיט-בעשעפּענישען...

מיין וועג האָט געפיהרט באַרג אַרויף. איך האָב געדאַרפט שטייגען אַ דריי-פיער הונדערט מעטער אין דער הויך איבער אַ וואַלדיגען וועג. וואָס העכער איך בין געקומען אויפ'ן באַרג, אַלץ קלערער איז עס געוואָרען. באַלד האָט דער רעגען אינגאַנצען אויפגעהערט. דער הימעל האָט זיך אָנגעהויבען אויסצוקלערען, די פאַרבען פון דער נאַטור, דאָס בלוי פון הימעל, די גרינקייט פון דעם פעלד און די טונקעלהייט פון די וועלדער — זענען געוואָרען קלערער, פרישער, ריינער, און די גאַנצע וועלט איז געווען ווי אויסגעצוואָגען און אָבגעוואַשען און אויסגעקוקט מעהר בעהאַרציגט. די פייכטע בוימער און די פייכטע וואָרצלען פון די אויסגעהאַקטע בוימער האָבען זיך געטרונקען אין דעם קלאָרען הימעל, און פון זיי זענען אַרויסגעגאַנגען דינע וואָלקענדלעך רויך. איך האָב זיך אומגעקוקט אין טהאָל, פון וועלכען איך בין אַרויפגעקומען, און האָב געזעהן, אַז דער גאַנצער טהאָל איז נאָך פול געווען מיט וואָלקענס; די וואָלקענס האָבען זיך יעצט געהויבען פון טהאָל, און עס איז געווען, ווי זיי וואָלטען זיך געוואָלט הויבען אין דער הויך און צוריקגעהן אין די הימלען אַרויף, פון וואַנען זיי זענען געקומען. אָבער זיי האָבען נישט געקענט. די וואָלקענס האָבען אויסגעזעהן ווי געפאַלענע הימעל-טעכטער, ביי וועלכע עס זענען די פליגעל אַרונטערגעשלאָגען געוואָרען. זיי האָבען זיך געהויבען און צוריקגעפאַלען אין די טהאָלען אַריין, און זיי זענען צוריסען געוואָרען אויפ'ן וועג צווישען די בוימער פון די וועלדער, אין וועלכע זיי זענען אַריינגעפאַלען...

די שטאָלצע הימלישע טעכטער זענען געווען אָבגעריסען פון הימעל, אויף די גרינע ווייכע לאָנקעס אין טהאָל אַראָפּ האָבען זיי נישט געקענט קומען און צום הימעל האָבען זיי זיך נישט געקענט אַרויפהויבען. זיי האָבען זיך געוויקעלט מיט זייערע לייכטע דורכזיכטיגע לייבער אַרום די האַרטע ברעגען פון די בערג, די שטעכעדיגהויכע נאָדעל-וועלדער, וועלכע זענען געוואַקסען משופּע אַראָב די בערג, האָבען צוריסען זייערע שלייערס, דורכגעלעכערט זייערע לייבער און זיי, די ווייבליכע וואָלקענס, האָבען מיט זייער האַרץ און

ברוסט געהאַלזט די שטעכעדיגע בערג... אָבער עס איז זיי דערפאַר געלונגען ווייכער צו מאַכען די האַרטקייט פון די בערג, געמאַכט זיי עלאַסטיש, און עס האָט זיך געדאַכט, אַז די בערג מיט די וועלדער, וועלכע ס׳וואַקסען אויף זיי, שווימען אין נעבעלדיגע ימים... וואָס מעהר איך בין געגאַנגען, אַלץ מעהר האָט דער וועג מיך פערפיהרט אין אַ געדיכטען, ווילדען וואַלד אַריין. דער פוס-וועג איז געווען בע-וואַקסען און מען האָט איהם נישט אָנגעזעהן. איך האָב געמוזט אַליין זוכען אַ וועג דורך די פייכטע געדיכטע מאַסען, וואָס מען האָט גע-טרעטען אויף זיי ווי אויף איינגעזאַפּטע שוואָמען. די געגענד איז יעצט ווילדער געוואָרען און אומהיימליכער. אויף די ראַנדען פון אַ אָבבויגענדיגען טיפען אָבגרונד, אין וועלכענס טיפעניש עס האָט געפּלאָסען אַ טייך איבער ווילדע שטיינער-פּלאַטען, זענען געוואַקסען בוימער מיט די וואָרצלען אַרויסגעדרעהט פון דרויסען. די בוימער האָבען אויך געהאַט פערשידענע ווילדע געשטאַלטען. טייל זענען גע-ווען געקריפּעלט, אַנדערע האָבען געטראָגען הויקערס, ביי אַנדערע זענען די צווייגען געווען אַזוי פערדרעהט, אַז זיי האָבען אויסגעזע-העט ווי פערוואַקסענע לעבעדיגע חיות און מענשען... ווילדע, גרויסע שטיינער-פּאַלען האָבען זיך געהויבען איבער די פּנים׳ער פון די בערג און פון צווישען די שפּאַלטען פון די שטיינער זענען בוימער אויס-געוואַקסען. וואָס העכער עס הויבט זיך דער באַרג, אַלץ טיפער ניע-דערט אַראָב דער אָבגרונד ביי דער זייט פון וועג, אַזוי, אַז דאָס רוישען פון וואַסער פון דער טיעף פון אָבגרונד הערט זיך שוואַכער. איבער שוואָמעדיגע מאָך-וועגען קריכען פערשידענע אויסטערלישע, מיט הערנער בעוואַקסענע שלימאַקעס. כאָטש דער הימעל איז קלאָ-רער, אָבער דער וואַלד איז פייכט. און מיין קלייד איז פייכט. איך הער דאָס קלאַפּען פון מיין האַרץ, שטייגענדיג אין דער הויך. מיין טעמפּעראַטור מוז אויך זיין אַ שטייגענדיגע, נור איך פיהל נישט. איך פיהל זיך לייכט, שכור׳לעך אַביסעל. אין קאָפּ קומען פערשידענע גע-דאַנקען. איך רעד זיך איין, אַז די ווילד-פאָרמדיגע בוימער זענען פערהאַלטצטע בריות, און די ווילדע שטיינער זענען פערשטיינערטע פּאַרצייטיגע חיות. גאַרנישט האָט זיך געענדערט אין דעם וואַלד פאַר דורות און דורות. אַזוי האָט אויסגעזעהן דער וואַלד, ווען דער אור-

מענש האָט איהם בעוואוינט, אַזוי האָט ער אויסגעזעהן דער וואַלד, ווען דער אור-מענש איז צום ערשטען מאָל אַרויסגעקראָכען פון אונטער אַ פייכטען וואָרצעל, ווי דער שלימאַק און ווי די יאַשצערקע.

דענקענדיג אַזוי האָב איך נישט געזעהן, ווי איך בין אָבגעגאַנגען אין וואַלד אַ שעה דריי-פיר. דער הימעל האָט זיך שוין אין גאַנצען אויסגעלייטערט און די זון, וועלכע האָט זיך יעצט אַרויסגעאַרבייט פון די וואָלקענס, איז פונקט אַרויסגעקומען אונטערצוגעהן. זי האָט זיך אָנגעצונדען מיט איין מאָל אין אַ גאָלדענעם באָל, וואָס איך האָב נאָר געזעהן דורך די שפּאַלטען פון די צווייגען. אָט דורך די שפּאַלטען פון די צווייגען האָבען זיך אַריינגעגאָסען די שטראַהלען פון דער זון און אויסגעזעהן ווי זונען-הערנער, ווי מען פלעגט עס אויסמאָלען אַרום די קעפּ פון היילגע אויף די קריסטליכע בילדער. איך האָב אָבער יעצט געקלערט מעהר וועגען דער לבנה ווי פון דער זון. איך האָב איינגעזעהן, אַז איך האָב זיך פערשפּעטיגט און עס וועט מיר אויסקומען צו געהן אַ שטיק אין דער נאַכט אַריין. כ'בין נייגעריג געווען צו וויסען, אויב דער הימעל וועט האָבען די נאַכט אַ לבנה-לאַמטערן...

יעדענפאַלס האָב איך זיך אונטערגעאיילט אָנצוקומען אויף דעם אָרט, איידער די נאַכט פאַלט צו. איך בין שוין יעצט די גאַנצע צייט געגאַנגען אין דער הויך, איבער אַ גוטען אויסגעטראָטענעם וועג, אויף וועלכען מען פלעגט פאַרצייטענס פאָהרען מיט פּאָסט-וואָגענס. מיט'ן אָוועגד-צו, איידער די נאַכט איז נאָך צוגעפאַלען, בין איך אָנגעקומען צו אַ וועג-ווייזער, וואָס האָט מיר אָנגעוויזען, אַז דער פּלאַץ, וואָס איך זוך, געפינט זיך אונטען אין טהאָל. איך האָב זיך אַראָפּגעלאָזט אין טהאָל. באַלד אָבער איז פינסטער געוואָרען. איך ווייס נישט צי די לבנה האָט יאָ געשיינט אויפ'ן הימעל צי נישט. יעדענפאַלס האָבען די געדיכטע בוימער אַזוי פערשטעלט דעם הימעל, אַז מען האָט קיין ליכט נישט געזעהען. מיין אויג איז אין דער טונקעלהייט געוואָרען ביסלעכווייז צוגעוואָהנט צו זעהן דעם וועג. איך האָב אָבער נישט געוואוסט, אויב איך געפין זיך אויפ'ן ריכטיגען וועג, ווייל עס האָט אָנגעהויבען וואָס אַ מאָל מעהר טונקעלער צו ווערען. אין דעם האָב איך דערהערט פון טהאָל אויפגעהן אַ דין זילבערנעם קלינגען

פון אַ קלויסטער-גלאָק, און איך בין נאָכגעגאַנגען נאָך דעם קלאַנג אין טהאָל אַראָפּ. אַז איך בין אַראָבגעקומען אין טהאָל אַראָפּ האָט זיך אויסגעלאָזט, אַז עס איז נאָך טאָג געווען. עס איז געווען איינער פון יענע רעגענדיגע טעג ווען מען מיינט, אַז עס איז שוין אָבענד. מיט אַמאָל בעווייזט זיך די זון ערגעץ-וואו אין אַ ווייטערדיגען האָריזאָנט, וואָס מיר זעהען שוין נישט, נאָר מיר קריגען אַהער דאָס ליכט פון דאָרט. דער טהאָל, זייענדיג פריי פון די בוימער, האָט געהאַט איבער זיך אַ גרויסען שטיק פרייען הימעל, פריי פון וואָלקענס, און אַ בלאַסע לבנה האָט זיך אָנגעהויבען אויסצושניידען אין הימעל, קומענדיג אַרויסצוּרייטען אויפ'ן רוקען פון וואַלד-באַרג.

דער קלינגענדער גלאָק פון קלויסטער האָט גערופען צו אָבענדגעבעט, נאָר אין טהאָל האָט מען קיין הויז נישט געזעהן, קיין מענש, און וואָס נאָך מעהר וואונדערליך, מען האָט קיין קלויסטער נישט אָנגעזעהן. פרייע פעלדיגע קליינע בערגלעך האָבען זיך געהויבען אונטער אַ ברייטען און אַ לאַנגען טהאָל. דאָס היי, וואָס איז געלעגען, געשניטען אויף די בערגלעך פון טהאָל, האָט נאָכ'ן רעגען געשמעקט מיט אַנ'אָטעם פערכאַפּענדען פערפומעדיגען גערוך. עס האָבען זיך געהערט די גלעקלעך אויף די העלזער פון די קיה, וואָס זענען איצט אַראָבגעקומען פון די וואַלדיגע בערגלעך. אויפ'ן וועג האָט מען קיין מענש נישט געזעהן און עס איז נישט געווען וועמען צו פרעגען וואו עס איז דאָ אַ הויז אַריינצוגעהן. נאָכגעהענדיג אָבער נאָך דעם זילבערנעם קלאַנג פון די קירכען-גלאָקען, האָב איך מיט אַ מאָל דערזעהן אָבגערוקט פון וועג אין אַ טהאָלכעל, פערשטעלט צווישען הויכע, שלאַנקע טענען-בוימער, וואָס האָבען אויסגעזעהן ווי טאָפּאָלען, אַ הוילע וואַנד פון אַ רואינע, וואו דורך די הויכע גאָטישע בויגען-פענסטער האָט דורכגעשיינט דאָס ליכט פון פערגאַנגענעם טאָג אויסגעמישט צוזאַמען מיט דעם בלאַסען ליכט פון דער אויפגעהענדער לבנה. איך בין אַראָפּ פון וועג אין טהאָלכעל אַריין און אַ לאַנגער שמאָלער שטעג, מיט צוויי שורות באַזעצטע קאַשטאַן-בוימער, האָט מיך צוגעפיהרט צו דער רואינע פון קלויסטער. די רואינע איז בעשטאַנען פון גאָטישע קירכען-וואַנד, אונטערגעשטיצט מיט בויגענס. צו איין וואַנד איז געווען צוגעבויט אַ הילצערנע קאַפּעלע, פון וועמענס

קליינעם טורעם עס האָט זיך אַלץ געהערט דאָס קלינגען פון גלאָק. די טהיר פון דער קאַפּעלע איז געשטאַנען אָפען, און איך בין אַהין אַריין נאָכפרעגען זיך אויף אַ הויז, וואו איך זאָל קענען איבערנעכ-טיגען די נאַכט.

אין דער קאַפּעלע איז קיינער נישט געווען. דאָס רויטע ליכט, וואָס האָט געברענט פאַר די הייליגע בילדער, האָט אַביסעל באַלויכ-טען די פינסטערקייט און איך האָב דערזעהן אַ צווייטע אָפענע טהיר, וואָס האָט געפירט צום טורעמ'ל, פון וואַנען עס האָט זיך געהערט דאָס קלינגען. פערשטהענדיג, אַז אויבען, אויפ'ן טורעמ'ל, וועל איך וועמען עס איז געפינען. האָב איך קיין סך נישט געקלערט און בין אַרויפגעקראָכען אויף די פערדרעהטע לאַבירינט-טרעפּלעך צו די גלאָקען.

פערוועבט אין אַ טונקעל-שיין, וואָס האָט אַריינגעשטראָמט דורך די אָפענע ראָמאַנטיש-אויסגעשניטענע פענסטערלעך פון טורעמ'ל, פון טאָג און לבנה-ליכט, איז געשטאַנען אַ גאָלד-האָריגע שלאַנקע פיגור און האָט געצויגען מיט די שטריק, ביי וועלכע עס זענען געווען אָנגעבונדען די פיסלעך פון די גלאָקען. זי האָט מיך נישט בעמערקט אַרויפקומען און אַז איך האָב זי ערשראָקען מיט מיין „גוט-אַבענד", האָט זי זיך פערוואונדערט אומגעקוקט, באַלד אָבער איינלאַדענדיג געשמייכעלט צו מיר.

— קען מען ביי אייך אין דאָרף איבערנעכטיגען?

— געוויס, שאָקעלט זי מיט'ן קאָפּ.

זי האָט מיר געקוקט אין פנים אַריין און געשמייכעלט.

עס איז געווען אַ כאַראַקטעריסטישער רהיינישער טיפּ פון אַ בלאָנד מיידעל. יעדעס מאָל, ווען איך זעה דעם טיפּ דאַכט זיך מיר, אַז אַזוי האָט געמוזט אויסזעהן די „בלאָנדע בעסטיע" אָדער די „לאָרעליי". בראָנזענע רויטע האָר, הויך און שלאַנק אין געשטאַלט און דער קאָליר פון לייב איז הערליך ווייס, בעשאָטען מיט פיצ-צימרינט זומער-פלעקלעך. דער טיפּ איז זעהר פאַרשפּרייט צווישען די רהיינישע מיידלעך און עס דאַכט זיך, אַז זיי האָבן אין זיך איינגע-זאַפּט פון די הייסע זונען-שטראַהלען, וואָס מאַכן רייף די ווייַנטרויבען אויף די בערג ביי די ברעגען פון רהיין. מיר האָט אָבער געשלאָגען

גלייך אין די אויגען די אומנאַטירליכע העלקייט פון איהר הויט, אַ געוויסע קאַלטקייט און שטרענגקייט אין דעם האַלטען פון איהר שלאַנקער, שענער פיגור. נאָר דאָס בלייכע לייכען-לייב, אַרויסשיינענדיג פון דער קרוין ברענענדיגע האָר, האָט געהאַט זעהר פיעל ליידענשאַפטליכען ריטם. דאָס מיידעל האָט מיך אָנגעקוקט פריינדליך און האָט זיך אָנגערופען:

— ווען זי וועלען וואַרטען, וועל איך זי פיהרען אין דאָרף אַריין.

— מיט פערגניגען.

— נאָך וואָס קלינגען זי, עס קומען דאָך נישט קיין בעטענדע? — פרעג איך.

— דאָס מוז זיין. עס איז פאַר דער ווענוס וועגען.

איך האָב צוערשט נישט פערשטאַנען וואָס די ווענוס האָט צו טהון מיט דער קירכע, נאָר דערמאָנענדיק זיך וועגען די לעגענדע, וואָס איך האָב געלעזען, אַז דער קלויסטער שטעהט אויף דעם גרונד פון אַ ווענוס-טעמפעל, איז מיר רעכט געוואָרען.

— פערפיהרט די ווענוס נאָך? — פרעג איך דעם מיידעל מיט שפּאָט.

— נאָך פון צייט צו צייט! — ענטפערט דאָס מיידעל מיט אַן ערנסטען שמייכעל.

— מוז מען זיך היטען? — זאָג איך אין געלעכטער.

— דאָס זאָלען זי אויך, — ענטפערט דאָס מיידעל אויך אין דעם זעלבען טאָן.

דאָס ציהען די שטריק פון גלאָק איז דעם מיידעל אָנגעקומען מיט אָנגעשטרענגקייט, אייגבויגענדיג איהר שענע הויכע פיגור אונטער דער לאַסט פון שטריק. נישט איבערקלערענדיג האָב איך געפרעגט ווי אויף קאַטאָוועס:

— זאָל איך איהנען העלפען, פרייליין?

— אַז זי ווילען אַזוי פריינדליך זיין, האָט זי געזאָגט, און האָט מיר איבערגעגעבען די שטריק פון גלאָק.

נישט איבערקלערענדיג, ווי אין שפּאַט, האָב איך גענומען די שטריק פון גלאָק און געקלונגען.

— איך מוז די קיה נאָך צוזאַמענטרייבען, ווען זיי זענען פערטיג, קומען זי אַראָפּ — זאָגט דאָס מיידעל, און געהט אַראָפּ פון די טרעפּען.

צוערשט האָב איך גאָרנישט געטראַכט וועגען דעם וואָס איך טהו, אַלעס איז מיר פאָרגעקומען אַזוי נאַטירליך. נאָר איבערבלייבענ־דיג אַליין מיט די שטריק פון די קלויסטער־גלאָקען אין דער האַנד, איז מיר פאָרגעקומען מיין לאַגע נישט נאָר אַ קאָמישע, נאָר אויך אַ געפעהרליכע. ווען עס קומט פּלוצלונג אַריין איינער פון די פויערים פון דאָרף און געפינט מיך מיט מיין שעהנע יודישע נאָז און סעמי־טישע אויגען, שטעהענדיג און האַלטענדיג די שטריק פון קלויסטער־גלאָק, וואָלט ער מיך אָנגענומען פאַר אַ טייוועל, וואָס איז אַראָפּ־געקומען אויף גאָט׳ס ערד, און איך בין אַ קאַנדידאַט כאַטש פער־ברענט צו ווערען אויף אַ פייער־שטויס. אויפצוהערען צו קלינגען האָב איך אויך מורא געהאַט, טאָמער בעדאַרף מען נאָך און די גוים וועלען ערשט דערויף אויפמערקזאַם ווערען. און דאָ פאַלט די נאַכט צו, און איך בין אין קלויסטער אַליין אין אַזאַ אונגעוועהנליכער לאַגע, און דאָס מיידעל בעווייזט זיך נישט. ענדליך נאָך אַ לאַנגע ווײלע האָב איך „דעם שפּאַס גענוג געהאַט״, אַוועקגעוואָרפען די שטריק פון די גלאָקען און בין פלינק ווי אַ גנב אַראָב און אַרויס־געלאָזט זיך אין דרויסען.

יעצט איז שוין גאַנץ נאַכט געווען, נאָר עס איז מעהר ליכטיגער געווען ווי פריהער, ווייל דאָס ליכט פון דער לבנה האָט פיעל לוי־טערער און העלער געשיינט.

איך האָב געטראָפען מיין רויטע „לאָרעליי״ אָנקומענדיג מיט די קיה פון בערגעל אַרונטער און זי רופט מיר צו פון דער ווייטענס:

— נו, האָבען זי נישט קיין אַנגסט געהאַט?

— פאַרוואָס? — פרעג איך.

— פאַר דער ווענוס!

— איך בעדויער. איך האָב קיין ווענוס נישט געזעהן אויסער זי, פריילין.

— היטען זי זיך. די ווענוס „שפּוקט״ (פערפיהרט) אויף דעם אָרט.

— איך וואָלט געוואָלט, אַז זי זאָל מיך אויך פערפיהרען,—ווייז איך איהר אויף דער לבנה.

— אין די לבנה-נעכט איז עס זעהר געפעהרליך, זי בעווייזט זיך מעהרסטענס אין די לבנה-נעכט.

— איך בין בערייט אויף איבערלעבענישען.

— זי וועלען נישט אַזוי רעדען, ווען זי וועלען זיך טרעפען מיט איהר אויג אויף אויג.

אַזוי שפּאַסענדיג זענען מיר צוגעקומען צום דאָרף. עס איז אייגענטליך נישט קיין דאָרף, אין גאַנצען בעשטעהט עס פון איין פויערישעס „ווירטהס-הויז", וואָס געפינט זיך אין אַן'אַלטער געביידע, וואָס האָט אַמאָל געהערט צום קלויסטער, און האָט פיעל שטאַלען, וועלכע זענען איבערגעבליבען פון אַלטע גוטע צייטען. אין דער ווירטהשאַפט האָבען זיך געפונען אייניגע פוס-טוריסטען; דער ווירטה, אַן'אַלטער גוטמוטיגער פויער מיט אַ פּאָר רויטע באַקען פון ווײן טרינקען, האָט מיך געפיהרט אין מיין קליינעם גאָר ריינעם צימער. איך האָב זיך אָבגעוואַשען און אַראָב אין דער ווירטהשאַפט עסען.

איך האָב זיך נאָך דעם לאַנגען שפּאַציר לחלוטין נישט גע-פיהלט מיעד, פערקעהרט, פריש, מונטער און הונגעריג און זיך פּאָרגע-נומען גוט צו עסען.

אין דער ווירטהשאַפט האָב איך געפונען דעם ווירטה מיט זיין משפחה און די פּאָר געסט, וואָס זענען געווען אַלע צוזאַמען ביי איין טיש און געגעסען; איך האָב געקריגען אַ שטעל ביים טיש. דער אופן ווי מען האָט דערלאַנגט דאָס עסען און דאָס עסען אַליין איז געווען אַ ביסעל צו פּרימיטיוו פאַר מיין גרויסשטאָדטישען געשמאַק, נאָר איך האָב נישט געקוקט. איך בין הונגעריג געווען און דאָס עסען האָט מיר געשמעקט און איך האָב געגעסען מיט אַפּעטיט. געהייסען מיר דערלאַנגען אַ גוטע פלאַש רהיין,-וויין, מיט וועלכע דער ווירטה האָט זיך געריהמט, אַז עס איז פו בעסטען פון זיין קעלער. ביים טיש איז אויך געזעסען דאָס רויטע מיידעל, וואָס האָט מיך געבראַכט אין דאָרף אַריין. איך האָב נישט געוואוסט צי זי איז אַ טאָכטער פון ווירטה צי אַ פרעמדע. זי איז געזעסען מיט די משפחה צוזאַמען ביים טיש. ערשט יעצט ביים ליכט פון לאָמפּ האָב

איך זי געקענט גוט זעהען. זי האָט פערמאָגט צוויי געדיכטע רויטע צעפּ, וועלכע האָבּן זיך אַראָבּגעוואָרפען אויף איהר פולען רונדיגען קאָרק, אַ שענעם הויכען האַלז, פון אַ וואונדערבאַרען ווייסען קאָליר, אויף וועלכען עס איז שטאַרק געזעסען איהר קאָפּ, אַ קליינער שטערן, אַ גלייכע ציטערדיגע נאָז און פּיעלע זומער-שפּרענקלעך צושאָטן אַרום איהרע בלויע גרויסע אויגען-ראַהמען. נאָר וואָס ס'איז אַם מייסטען געווען אָנצוזעהן אין איהר איז די ווייסקייט פון איהר קערפּער. דער קאָליר פון איהר קערפּער, וואו עס האָט זיך נאָר אַרויסגעוויזען, צי ביי איהר הויכען לאַנגען האַלז און דעם גריבעל פון איהר האַלז, צי פון איהר ברוסט-ברעט און פּלייצעס. וואָס האָבען זיך אַרויסגע-זעהן פון איהר אויסגעשניטען פּויעריש געבלימעלט קלייד, צי איהרע באַקעטע פולע הענד — איז געווען פון אַ בלענדענדער ווייסקייט,— אַ קאַלטע ווייסקייט, כמעט אַ ווייסקייט פון אַ בר-מינן. זי האָט געקוקט אויף מיר פון צייט צו צייט, נאָר דאָ ביים טיש איז איהר בליק נישט געווען שעלמיש לאַכעדיג ווי אויף דעם וועג; אַ טויטע ערנסט-קייט איז געלעגען אין איהר בליק. אַ פערשטיינערטע ערנסטקייט און אַ שווייגענדע; די שווייגענדיגקייט האָט זיך געהערט פון איהר גאַנצעס וועזען. אַם מייסטען ווען זי האָט זיך אויפגעהויבען פון טיש עפּעס צו דערלאַנגען איז אין איהר שטאָלצער הויכער פיגור געלעגען אַזאַ מאַיעסטעטישע שווייגענדיגקייט, ווי מען געפינט נאָר אויף די פרויען-בילדער פון די גרויסע אַלטע דייטשע מאַלער.

נאָכ'ן עסן זענען זיך די פּאָר געסט, וואָס זענען דאָ געווען, צוגאַנגען יעדער אין זיין צימער. איך בין איבערגעבליבען ביים טיש ביי אַן פלאַש רהיין-וויין, וועלכער האָט מיך אַריינגעבראַכט אין אַ גוטע שטימונג. איך האָב איינגעלאַדען דעם ווירטה אויף אַ טרונק, וועלכען ער האָט גערן אָנגענומען. דער ווירטה איז געווען אַ רעדעווי-דיגער און אַ גוטמוטיגער אַלטיטשקער, און האָט מיר באַלד דער-צעהלט וועגען זיין גאַנצען יחוס, אַז זיי בעוואוינען דאָ דאָס הויז ציט הונדערטער און הונדערטער יאָהרען, פון פאָטער צום זוהן. איך האָב בעשטעלט נאָך אַ פלאַש. דאָס רויטע פרייליין האָט אונז דערלאַנגט די פלאַש מיט אַזאַ שטאָלצקייט, אַז איך האָב נישט גע-קענט אָנזעטיגען מיין בליק אין איהר שטאָלצען ריטמישען גאַנג.

דערלאַנגענדיג דעם ווײַן אויפ'ן טיש האָט זי עס, ווי עס האָט מיר אויסגעוויזען, אָדער ווי איך האָב זיך אײַנגערעדט — דערלאַנגט דורך מײַנע פּלייצעס און עס איז מיר אויסגעקומען צו הערען און צו פילען איהר אָטהעם. פון איהר אָטהעם האָט זיך געטראָגען אַזאַ געזונדער אויפפרישענדער ריח, ווי פון געשניטען גראָז, און דער ווינד פון איהר אָטהעם האָט מיך אויפגעפרישט, ווי ער וואָלט אין מיר אַ שטראָם ענערגיע אַרײַנגעגאָסען... איך האָב אויך געפיהלט, אָדער עס האָט זיך מיר געדוכט אַזוי, ווי אַן'אויגענבליק, די בעריהרונג פון איהר שטאַרקען קערפּער; איך בין מונטער געוואָרען און אײַנגעלאַדען דעם אַלטען צו טרינקען.

דער אַלטיטשקער מיט זײַנע ציטערדיגע הענד, מיט זײַן קינדישען אײַנגעקנייטשטען פּנים, מיט זײַנע בלויע אויגען, וואָס זענען שוואַך געזעסען אין זײַנע דינע ציטערדיגע אויגען-ראַהמען, אַז עס האָט זיך געדאַכט, אַז זיי פאַלען יעדע מינוט אַרויס, האָט זיך דערפרעהט מיט דעם ווײַן און מיט מיר, וואָס ער האָט געפונען מיט וועמען צו פּלוידערן. און ער האָט זיך ווידער גענומען מיר דערצעהלען ווי אַלט דאָס אָרט איז, און פון זײַנע „אַהנען", וואָס אַ טייל פון זיי זענען געהאָנגען אויף די ווענד. אָבער איך האָב שוין יעצט נאָכגעקוקט, וואָס מײַן רויטע „לאָרעליי" טהוט, און זעהענדיג ווי זי שלייכט זיך אַרויס פון דער טהיר אין דרויסען אַרויס, האָט עס נישט לאַנג גענומען און איך האָב איבערגעלאָזט דעם אַלטען בײַ דער פלאַש ווײַן און בין אַרויס נאָך דער רויטער.

אין דרויסען איז געשטאַנען אַ וואונדערבאַרע נאַכט. די אָבגעשניטענע בערגלעך זענען געווען בעגאָסען אין גאַנצען מיט דעם זילבערדיגען לבנה-ליכט. די הויכע שוואַרצע נאָדעל-בוימער פון די אַרומיגע בערגעדיקע וועלדער האָבען זיך געבאָדען אין גאַנצען אין לבנה-ליכט, און די טענען-בוימער, וואָס זענען געשטאַנען אַרום דער חורבה פון קלויסטער, האָבען מיט אַ מאָל אַזוי מיסטיש און פרעמד אויסגעזעהן, אַז מען האָט זיך געשראָקען פאַר זיי. פון אומעטום האָט זיך געטראָגען דער ריח פון געשניטענעם היי. אויף די בערגלעך, האָט זיך מיר געדאַכט, אַז עס הויערען שעפסען, בעגאָסען מיט לבנה-ליכט. באַלד האָב איך אויך ענטדעקט מײַן שעהנע רויטע. זי איז געשטאַנען מיט

אירע נאַקעטע ווייסע הענד פערלייגט אַרום איהר האַלז און מיטן פנים געווענדעט צום הימעל, צו די ווייס-בלאַע וואָלקענס, וואָס האָבען מיט זייערע פליגעל געוואַשען די לבנה.

— פריילין! — רוף איך.

זי האָט זיך דערשראָקען אומגעקוקט, ווי אויפגעוועקט, און זיך אָנגערופען:

— איהר זענט עס?

— זי בעוואונדערען אויך די לבנה? זי האָבען זי דאָך א גאַנץ יאָהר.

— איך ליעב זעהר די לבנה-נעכט, — האָט זי געענטפערט קורץ און איז פערשוויגען, ווייטער קוקענדיג אין הימעל אריין, ווי די וואָלקען-טייכען וואַשען די לבנה. אין דעם לבנה-ליכט האָט די ווייסקייט פון אירע נאַקעטע הענד און האַלז אָנגענומען נאָך מעהר אַנ׳אוננאַטירליכען און אַנ׳אונמענשליכען שיין, עס האָט אויסגעזעהן ווי איהרע הענד, האַלז און פנים זענען נישט געשניטען אויס מענשען-פלייש, נאָר זענען שטיינער, ווי געגאָסען אויס זילבער-מעטאַל. און דערביי האָט זיך די רויטקייט פון איהרע האָר געענדערט אין דעם לבנה-ליכט און זיי האָבען געקראָגען ווי א בלאַליכע פאַרב.

— פריילין, זי זענען שעהן! — האָב איך זיך אָנגערופען נאַריש.

זי האָט מיך אָנגעקוקט און געשמייכעלט, נאָר דער שמייכעל איז נישט געווען ווי פריהער — א וואַרימער, שעלמישער, נאָר א קאַלטער און שווייגענדיגער.

— האָבען זי שוין געזעהן די וואַסערפאַלען? — פרעגט זי מיך.

— ניין, איך בין ערשט אָנגעקומען.

— דאָס מוזען זי אונבעדינגט זעהן אין לבנה-ליכט. זיי זענען נישט ווייט פון דאַנען.

— ווילען זי מיך נישט פיהרען צו די וואַסערפאַלען? איך בין א פרעמדער — האָב איך געזאָגט, — ווי בעליידיגט.

קיין וואָרט נישט אויסגערעדט האָט זי מיך געפיהרט צו די וואַסערפאַלען.

די וואַסערפאַלען זענען נישט געווען ווייט — אַ טריט הונדערט פון ווירטה'ס הויז. פאַר מיר האָט זיך אויפגעדעקט אַ פאַר'כשוף'טער ווינקעל. אויף דער וואָהר האָב איך נאָך נישט אַזעלכעס געזעהן. אַרומגערינגעלט מיט מיסטישע שוואַרצע הויכע טענען-בוימער, איז גע-לעגען איינגעפאַסט אַ וויגענדיגער זילבערנער סטאַוו. זיין וואַסער איז געווען אַזוי קלאָר און דורכזיכטיג, אַז מען האָט דערזעהן די אָב-שפּיגלונג פון דער לבנה, וואָס האָט דערגרייכט ביז צו דעם גרונד פון סטאַוו. איבער די קאַלטע, קלאָרע וועלען איז געווען פערוואָרפען אַ זייל פון פינקעלדיגע זילבערנע לבנה-שטראַהלען, וועלכער האָט זיך געבראָכען אין דעם גאַס פון די וועלען. פון ערגעץ-וואו האָט זיך געטראָגען אַן'אונפריינדליכעס רוישען פון וואַסער.

— וואָס איז דאָס רוישען? — פרעג איך דאָס פרייליין.

— דאָס איז דאָס רוישען פון די וואַסערפאַלען.

— וואו זענען זיי?

— אָט דאָ, ביים אויסגאַנג פון סטאַוו.

זי האָט מיך אַרונטערגעפיהרט אונטער דער וואַנד פון שוואַרצע טענען-בוימער, מיט וועלכע עס איז געווען פערשטעלט דער סטאַוו, און איך האָב געזעהן ווי ווייט דאָס אויג האָט נור געקאָנט דערגריי-כען, אַ טיפען, אונהיימליכען אָבגרונד, ווילדע הויכע שטיינערנע ווענד האָבען זיך אויפגעהויבען פון ביידע זייטען אָבגרונד, וואָס זייענדיג בעגאָסען אין זילבערנעם לבנה-ליכט, האָט מען בעשיינפערליך געקאָנט איינזעהן אויף זיי די שוואַרצע פלעקען פון די בוימער, וואָס זענען אַרויסגעוואַקסען פון זייערע שפּאַלטען. אויפ'ן באָדען פון אָבגרונד האָט זיך געצויגען, ווי אַ געדרעהטער שלענגליכער שאַל, אַ וואַסער-פאַל, וועלכער האָט אין דער נאַכט ביי דעם לבנה-ליכט געמאַכט דעם איינדרוק פון צוגאָסענעם זילבער. פון אונטען האָט זיך געהערט דאָס אונהיימליכע רוישען פון דעם וואַסער פאַל אויף די שטיינער.

— דאָ באָדט זיך ווענוס אין די לבנה-נעכט—זאָגט דאָס פרייליין.

— איז זי שעהן? — פרעג איך אין גוטען שפּאַס.

— זי קענען זיך אַליין איבערציייגען, ווען זי האָבען קיין אַנגסט נישט, — זאָגט דאָס פרייליין אויך אין גוטען שפּאַס.

— ווען? — פרעג איך.

— היינט ביינאַכט. אין אַזאַ לבנה-נאַכט בעווייזט זי זיך געוועהנליך.

— אין וועלכע צייט?

— נו, פערשטעהט, זיך, ווען אַלעס שלאָפט, געגען מיטען נאַכט,— ענטפערט זי אָב, און קוקט מיר ווידער שעלמיש אין די אויגען.

די ערנסטקייט פון איהר בליק, וואָס איך האָב פריהער בעמערקט, איז יעצט ווידער איינגאַנצען פערשוואונדען, פערקעהרט, אין איהר שעלמישען בליק איז געלעגען אַנ׳איינלאַדונג און אַ צווייִדייטיגער וואונק. איך האָב נישט געוואוסט, צי זי מיינט עס ערנסט, צי אויף שפּאַס, צי זי מיינט די ווענוס אָדער גאָר עפּעס אַנדערש.

— פריילין, — זאָג איך מיט האַרצקלאַפּונג.

— וואָס? — זאָגט זי מיט גוטען געבייזער.

— זי זינד וואונדערבאַר שעהן, פיעל, פיעל שענער אַלס די ווענוס — זאָג איך מיט האַרצקלאַפּונג, און וויל זי אָננעהמען ביי די הענד.

— אָבער מאַכען זי דאָך נישט קיין שפּאַס, דרעהט זי זיך געשיקט אַרויס פון מיר.

— ווירקליך, פריילין, זי זינד, זי זינד...— שטאַמעל איך מיט האַרצקלאַפּונג.

— וואָס בין איך? — שטעקט זי מיר איהר פּנים צו צו מיינעם, און איך פיהל נאָך אַמאָל יענעם געזונדען, שמעקענדיגען אָטהעם, וואָס טראָגט זיך פון איהר און וואָס פאַר׳כשופ׳ט אַלע מיינע חושים.

— איך ליעבע זי, פריילין! — שריי איך אַרויס, און וויל זי ווידער אָנכאַפּען ביי דער האַנד.

— אָבער זייען זי דאָך נישט פעררי‌קט, די לייטע שלאָפען נאָך נישט, — זאָגט זי ווידער, אַרויסמאַכענדיג זיך שעלמיש פון מיינע הענד און געהט אַוועק.

— פריילין! — רוף איך איהר נאָך.

— שפּעטער, געגען מיטען נאַכט, קאָמען זי אַרויס. זי וועלען זעהן די ווענוס באַדען. „געל"?

אין גאַנץ זיד-דייטשלאַנד ווערט בענוצט דאָס וואָרט „געל", וואָס האָט די זעלבע בעדייטונג, וואָס אונזער „ס׳וואָהר". אָבער דאָס

וואָרט האָט אין זיך אַזאַ צויבער-קראַפט, אַז מען הערט דאָס וואָרט „געל״, איז שווער אָבצוזאָגען דעם אָנבאָט, ביי וועלכען עס ווערט שטענדיג צום לעצט צוגעלעגט. אין איהר מויל מיט דעם שעלמיש צווידייטיגען וואונק האָט דאָס וואָרט „געל״ געקלונגען ווי עפּעס אַנ׳-אָבגעמאַכטע זאַך. נאָך דעם וואָרט, וואָס איז מיט אַזוי פיעל פּיפּיג-קייט אַרויסגעגאַנגען פון איהר מויל, האָט זיך מיר געדוכט, אַז איך האָב מיט איהר שוין געהאַט אָבגעמאַכט אַ ראַנדעוואו, און מיט אַ ציטערדיג האַרץ האָב איך געפרעגט שטאַמלענדיג:

— און וואו באַדעט די ווענוס?

— אָבער, זעלבסטפערשטענדליך אין באַד, — האָט זי מיר פּליס-טערענד אָבגעענטפערט.

— געגען מיט-נאַכט?

— געגען מיט-נאַכט — שאָקעלט זי צו מיט׳ן קאָפּ. — אָבער נעהמען זי זיך אין אַכט, עס איז געפעהרליך, — סטראַשעט זי מיר נאָך פון דערוויטענס מיט׳ן פינגער.

— האבען זי קיין אַנגסט, פריילין. איך בין אַ גוטער שווי-מער, — ענטפער איך איהר אויך אָב שעלמיש.

די נאַכט איז געוועזן אַ וואַרימע, און איך דאַרף נישט דער-צעהלען, אַז איך בין געלעגן אויף מיין געלעגער אַנ׳אָנגעטהוענער מיט אַ קלאַפּעדיג האַרץ און פערכאַפּטען אָטעם און געוואַרט אונגע-דולדיג ביז מיין זייגער וועט ווייזען די מיט-נאַכט. קוים איז געוואָרן פּאַר צוועלף, האָב איך זיך שטיל, אויף די שפּיץ נעגעל, אַרויסגע-שלייכט פון מיין צימער און איינגעהערט זיך אויב אַלעס שלאָפט שוין, און אַרויס אויף דער גאַס. דאָס ווירטהס-הויז איז געלעגען איינ-געדרימעלט אין דער שטילקייט פון דער נאַכט, נאָר די דעכער און די שוואַרצע שויבען פון די הייזער זענען בעגאָסען געוועזן מיט לבנה-ליכט. אַרום איז געוועזן שטיל, אַז איך האָב געהערט מיינע טריט און דאָס קלאַפּען פון מיין האַרץ. די לבנה איז יעצט געשטאַנען יבער׳ן הימעל, פּונקט אין מיטען טהאַל, און האָט בעגאָסען יעדעס ווינקעל מיט אַזאַ ליכט, אַז מען האָט געזעהן די טראָפּען טהוי אויף די גרעזלעך בלישטשען ווי טייערע שטיינדלעך. איך בין אַריין אין דער שוואַרצער אַלעע פון די טענען-בוימער און בין אָנגעקומען צום

סטאַוו. דאָרט איז נאָך קיינער נישט געווען, נאָר די לבנה אַליין אויפ'ן וואַסער. איך בין צוריקגעגאַנגען און געוואָלט צוגעהן צום הויז זי אָבוואַרטען ווען זי וועט אַרויסקומען. איך האָב אָבער אויך נישט געוואָלט צוגעהן נאָהענט צום הויז, אַז איך זאָל נישט אויפ-וועקען די הינט, ווען זיי וועלען דערהערען מיינע טריט. איך בין דערווייל אַוועק אויפ'ן וועג און נאָך אַ לאַנגע ווייל ווידער צוגע-גאַנגען צום סטאַוו, דענקענדיג, אַז איך וועל זי דאָרט אָבוואַרטען ביים סטאַוו. אָבער ווי פערוואונדערט בין איך געוואָרען, אַז צוקומענדיג צום סטאַוו האָב איך שוין געהערט אַ גיסען אין די וועלען. איך האָב זיך פערוואונדערט, ווי אַזוי איז זי אַנגעקומען צום סטאַוו, אַז איך האָב זי נישט געזעהן אַרויסגעהענדיג פון הויז. נאָר פאַר פיעל אויפרעגונג און ערוואַרטונג האָב איך לאַנג נישט געקלערט וועגען דעם און האַסטיג צוגעגאַנגען. צוקומענדיג צום סטאַוו, האָב איך זי שוין געטראָפען אין וואַסער באָדענדיג זיך. זי איז געשטאַנען אין די וועלען ביז צו איהר בויך, איהר ווייסער נאַקעטער קערפּער איז איינגעגלאַנצט געווען אין דעם לבנה-ליכט אונבעשרייבליך און ווי אויסגע-גאָסען פון זילבער. דורך די קלאָרע וועלען האָב איך געזעהן אַרויס-לייכטען דעם אונטערשטען טייל פון איהר קערפּער, וואָס האָט גע-לויכטען אין די וועלען ווי דאָס לייב פון אַ סירענאַ. איהרע צוויי לאַנגע גאָלדענע צעפּ זענען איצט איינגעגלאַנצט בלאָהע געווען; איהר פּנים בלייך, און ווען נישט איהרע לעבעדיגע גרויסע אויגען, וואָס האָבען געקוקט אויף מיר מיט איהר בעקאַנטען בליק, וואָלט איך זיך ווירקליך דערשראָקען און געדענקט, אַז עס איז אַנ'ערשיינונג. נאָר, ערשטענס, איז איהר פיגור מיר אַזוי בעקאַנט געווען, און איהרע אויגען און איהר מויל אַזוי לעבעדיג, ווי זי וואָלט ערשט גערעדט מיט מיר.

— פריילין, פריילין, — רוף איך מיט אַ ציטערדיגע שטימע.

זי האָט זיך נישט אָבגערופען.

איך האָב געדענקט, אַז זי שעהמט זיך צו רעדען, אַז ביי איהר שלאָגט דאָס האַרץ אויך אַזוי ווי ביי מיר, דורך דעם רופט זי זיך נישט אָב.

וואַסער האָט שטענדיג געהאַט אַ צוציהונגס-קראַפט פאַר מיר·

אַז איך זעה אַ קלאָרען קוואַל, קאָן איך נישט גלייכגילטיג דורכגעהן, און עס גלוסט זיך מיר מיין קערפּער אין איהם איינצוטונקען. — נישט קלערענדיג קיין סך, האָב איך אַראָבגעוואָרפען פון זיך די קליידער, און אין אַ מינוט אַרום האָב איך שוין געגעבען אַ פלוך אַריין אין סטאַוו, לאָזענדיג זיך שווימען אונטער׳ן וואַסער צו איהר. מיין ליב איז געווען אין וואַסער אַזוי לייכט, אַז עס האָט זיך גע־טראָגען ווי אַ שפּענדעל, און אָט בין איך שוין ביי איהר און אָט שטרעק איך שוין אויס אַ האַנד און וויל אָנכאַפּען איהרע רונדיגע צאַפּעלדיגע הענד, וואָס האָבען געציטערט פאַר פרישקייט. און מיט אַמאָל האָט מיך אַ שטראָם געגעבען אַ כאַפּ און אַ טראָג אַוועק מיט אַ אונבעגרייפליכע גבורה. דער שטראָם האָט מיך ווי הונדערטער טייוולאָנים געטראָגען ווי אַ שפּענדעל, אַראָב, אַראָב; אין קאָפּ איז מיר קלאָר געוואָרען, אַז עפּעס וואָס געשעהט מיט מיר, און איך מוז זאַמלען מיין גאַנצע גבורה און זיך נישט לאָזען טראָגען פון שטראָם, אָבער איך בין געווען שוואַך. איך האָב דערזעהן אַ שוואַרצען פלעק פון אַ טענען-בוים ביים ראַנד פון וואַסער. און מיין גאַנצער געדאַנק, מיין ענערגיע און מיינע כוחות זענען געווען אָנגעווענדעט צו דעם שוואַרצען פלעק — דער פלעק קאָן מיך רעטען; און אַ וואונדער, כאָטש וויסענדיג, אַז עפּעס געשעהט מיט מיר אַ אונגאַטירליכע זאַך, דאָך אין אַנגסט פאַר מיין לעבען, האָב איך נישט געהאַט קיין שרעק פאַר דער אונגאַטירליכקייט. דער שרעק פון טויט האָט אַלעס איבער־געוואויגען און פעריאָגט אַלע אַנדערע שרעקען, און דאָס האָט מיך געראַטעוועט: באַלד האָב איך דערגרייכט צום טענען-בוים, אָן וועלכען איך האָב זיך אַרומגעכאַפּט מיט אַלע מיינע כוחות.

אָנהאַלטענדיג זיך אָן טענען-בוים, האָב איך זיך איינגעקוקט; זי איז נאָך געווען אין וואַסער ווי פריהער, און עס האָט זיך מיר אַלץ נאָך געדאַכט, אַז זי איז עס דאָס מיידעל פון דער ווירטהשאַפט, און כ׳האָב אָנגעהויבען שטאַרק צו שרייען:

— פריילין, פריילין, פריילין!

די האָט נישט אָבגעענטפערט און זיך נישט בעוועגט.

איהר שטילקייט און איהר אומבעוועגליכקייט האָט מיך ווידער־צומישט און איך האָב געפיהלט, אַז איך ווער שוואַך און לאַז־אָב

דעם טענען-בוים. נאָר אַראָבבויגענדיג זיך אונטער דעם טענען-בוים האָב איך געזעהן דעם זילבערנעם פאַס גיסענדיג זיך אונטען אין אונטערגרונד. און די שרעק האָט ווידער ניכטערער געמאַכט מייז געדאַנק און געגעבען מיר כוחות אַרויסצוקריכען פון וואַסער.

ווי אַזוי איך בין צוריק אַהיים געקומען אין מיין צימער אַריין, ווייס איך נישט, נאָר צומאָרגענס בין איך פריה אַוועק פון דעם אָרט, נישט וועלענדיג אַפילו וויסען, אויב די געשטאַלט, וואָס האָט זיך נעכטען געבאָדען אין סטאַוו, איז געוועזען דאָס דאָרפס-מיידעל, אָדער ווירקליך די ווענוס.

איבער די פאַרצייטיגסטע אידישע שטעדט אין דייטשלאַנד

(רייזע־בילדער)

מיינץ און אָפּענהיים

אין מיינץ איז כמעט גאָר נישט געבליבען פון דעם אַלטען־וואָס זאָל אייך דערמאָנען, אַז אָט אין די מויערען האָבען אידען געוואוינט העכער טויזענד יאָהר. דאָס איז די טראַגעדיע אונזערע.

אונזערע עלטערען זענען געקומען קיין מיינץ צוזאַמען פּילייכט מיט די רוימער. שפּורען פון אידען ווייזען זיך נאָך פון פאַר קריסטוס צייטען, אין די רהיין־געגענדען.

שוין אין פערטען יאָהרהונדערט האָט די וואָרמס׳ער קהלה געבליהט, און די לעגענדע דערצעהלט אַפילו, אַז „נאָך דעם ערשטען חורבן האָבען זיך די אידען בעזעצט אין וואָרמס. און ווען עזרא איז פון בבל קיין ירושלים געקומען און דאָס נייע בית־המקדש געשטעלט, האָט ער אויך געשיקט בריף צו די אידען פון וואָרמס, אַז זיי זאָלען קומען עולה רגל זיין קיין ירושלים, נאָר אַזוי ווי עס איז זעהר ווייט געווען פון דייטשלאַנד קיין ירושלים, האָבען איהם די וואָרמס׳ער אידען אָבגעענטפערט, אַז ווען ער, עזרא, וואוינט אין גרויס־ירושלים, זיצען זיי אין קליין־ירושלים און זיי האָבען זייער אייגענעם בית־המקדש, זייער שוהל, און בעדאַרפען נישט געהן קיין ירושלים. צוליעב דעם האָט זיי גאָט געשטראָפט און געשיקט אויף זיי די קרייץ־צוגן...״

יעדענפאַלס איז בעוואוסט, אַז צייט העכער טויזענד יאָהר האָבען די אידען געוואוינט אין מיינץ, געהאַט גרויסע ישיבות, זייער איינפלוס אויף דעם אַלוועלטליכען יודענטהום איז אַזוי גרויס געווען

און אפשר פיעל גרעסער, ווי פון די ישיבות אין יבנה, אין פומבדיתא, וואו דער תלמוד איז געגרינדעט געוואָרען. פון דאַנען האָבען זיך די אידען פערשפּרייט איבער גאַנץ דייטשלאַנד און עס איז מעהר ווי זיכער, אַז מיר אַלע, די אידען פון די סלאַווישע לענדער, קומען אויך אַרויס פון אָט די אידען פון מיינץ — און דאָך איז אין מיינץ נישט געבליעבען קיין שפּור פון יענעם גרויסען לעבען, קיין איין בנין, קיין איין צייכען, וואָס זאָל אייך דערצעהלען פון יענער גרויסער צייט.

די אַלטע אידישע שוהל פון דער מיינץ'ער קהלה איז אָבגעברענט געוואָרען אויס נקמה-געפיהל צו די גוים פון אַ געשמד'טען אידען. מורא האָבענדיג, אַז די קריסטען זאָלען נישט מאַכען פון דער שוהל קיין קירכע, האָט אַ געשמד'טער איד, וועלכען דאָס געוויסען האָט געפּייניגט, זי אונטערגעצונדען און אַליין געוואָרפען זיך אין די פלאַמען און פערברענט געוואָרען מיט איהר. אויך די שוהלען, וואָס זענען געשטעלט געוואָרען נאָך די קרייץ-צוגען, זענען אַלע פערברענט אָדער פערניכטעט געוואָרען אין פערשיעדענע פּאָגראָמען און אידען-פערפאָלגונגען, וואָס די מיינצער קהלה האָט דורכגעלעבט דורך איהרע לאַנגע יאָהרען!

אין דער צייט פון „שוואַרצען טויט" זענען די אידען פון מיינץ כמעט אַלע אונטערגעגאַנגען און אַלע זייערע שוהלען זענען פערברענט און פערניכטעט געוואָרען. אַפילו זייערע בית-עלמין'ס האָבען קיין בעסערען מזל נישט געהאַט. אַזוי ווי מען האָט נאָר די אידען אַרויסגעטריבען פון דער שטאָדט, האָבען די קריסטען צושלעפּט די שטיינער פון בית-עולם און זיי איינגעמויערט אין זייערע הייזער. מיינצער אַלטע הייזער זענען פול מיט אידישע מצבות. אין מיינצער „גערמאַנישען מוזעאום" געפינען זיך אידישע מצבות, וואָס זענען אַלט ביין הונדערט, טויזענד יאָהר, וואָס מען האָט געפונען ביים אַראָפּרייסען פון אַלטע הייזער. יעצט ערשט, ווען די דייטשען האָבען געמוזט צוברעכען די פעסטונגען פון מיינץ ביים טייך רהיין, נאָך דעם ווערסאַילער טראַקטאַט, האָט מען געפונען זעהר פיעל אַלטע אידישע מצבות, פון זיבען, אַכט, ניין הונדערט יאָהר, איינגעמויערט אין די פעסטונגען. אָפטמאָל טרעפט זיך, אַז דורך אַ צופאַל געפינט מען אַן

אַלט לאַטייניש ספר, וואָס איז געבונדען אין מיינץ, איז אין זיינע טאָוולען איינגעקלעפּט אַן אַלטער העברעאישער מאַנוסקריפּט.

דער אַלטער בית-עולם איז אינגאַנצען פערשאָטען. עס געפינט זיך אויף איהם אַ נייער בית-עולם, און אויף דעם נייעם בית-עולם געפינט זיך שוין ווידער אַ נייער בית-עולם.

נישט אַזוי לייכט איז עס די אידען אין מיטעלאַלטער אָנגעקומען צו קריגען אַן ערלויבניש אויף אַ בית-עולם.

די עלטסטע מצבה אויפ'ן נייעם בית-עולם איז אַלט צוויי הונדערט יאָהר, נאָר אונטער די מצבות פון נייעם בית-עולם געפינען זיך קברים, וואָס מוזען זיין עלטער העכער פון טויזענד יאָהר. די עלטסטע שוהל, וואָס געפינט זיך היינט אין מיינץ, איז אַלט אַכטציג יאָהר, אָבער זי שטעהט אויף אַ פאַסאַדע פון נאָרמאַנישע שטיינער, וואָס מוז זיין אַלט אַכט — ניין הונדערט יאָהר. אַזוי געפינט זיך נישט אין מיינץ קיין צייכען, וואָס זאָל אייך דערמאָנען אָן יענע אַלטע גרויסע צייט, אַ חוץ דער העברעאישער מאַנוסקריפּט, וואָס איז געשריבען געוואָרען אין צייט פון די ערשטע קרייץ-צוגן וועגען די רדיפות אויף די אידען אין מיינץ, וואָס געפינט זיך אין דער אידישער קהלה.

דאָס וואָס אין אַזאַ אַלטע אידישע שטאָדט ווי מיינץ געפינט זיך נישט קיין איין בנין, קיין איין צייכען, קיין איין דענקמאָל פון אידישע אַלטערטהימליכע צייטען, איז עס דער דייטליכסטער רעדענדיגער צייכען פון פערשוואונדענעם אידישען לעבען. אַ טויזענד יאָהר אידיש לעבען — אָבגעווישט פון דער ערד'ס פנים.

האָבען די קריסטען צושטערט יעדען צייכען פון אידען אין שטיין און האָלץ, אָבער דעם אידען האָבען זיי נישט געקענט אויסראָטען. די קהלה פון מיינץ צעהלט אין היינטיגען טאָג ביז אַ צעהן טויזענד אידישע נפשות פון די אַלטע מיינצ'ער אידען און נאָך מעהר פון אונזערע אידען, געוועזענע רוסישע סאָלדאַטען, קריעגס-געפאַנגענע, אָדער אידישע אַרבייטער, וואָס די דייטשען האָבען אין די יאָהרען פון קריעג געשיקט אין די קוילען-גריבער אַרבייטען. זיי רייסען זיך אַרויס פון די קוילען-גריבער און קומען אין די שטעט אַריין. אין די זעלבע „סינאַגאָגען-גאַס”, וואו עס שטעהען די רעשטען פון אַן אַלטע

שוהל — וואוינען גאַליציאַנער, אונגאַרישע און אויך רוסישע אידען, וועלכע האָבען אַ אייגענע שוהל, אַ מקוה מיט אַלע זיבען זאַכען, ווי אין דער היים, און פיהלען זיך דאָ אַזוי ווי זיי וואָלטען צוריק־געקומען אין דער אַלטער, אַלטער היים...

דער וועג פון מיינץ קיין וואָרמס פיהרט איבער גאָלדען־רייכע שימערענדיגע וויין־בערג איבער דער גאַנצער לענג פון רהיין. דאָ אויף די פעלדער זענען געבוירען געוואָרען די לעגענדעס פון געזאַנג „ניבעלינגען", וועלכע איהר הערט אין וואַגנער'ס געזאַנגען, אין די קאַלטע ווינטער־נעכט. דאָ אויף די פעלדער, האָט געוואוינט זיעגפריעד, דער פיעל־געליעבטער.

איך בין נישט געפאָהרען מיט דער באַהן; בעטרעטען האָב איך געוואָלט דעם באָדען פון יעדען שטעדטעל און דאָרף פון דעם שטיק לאַנד, אין וועלכען נישט נאָר די העלדען פון די „ניבעלינגען" האָבען געוואוינט, נאָר אויך די העלדען פון מיין אייגענער געשיכטע, די פאָטערס פון אונזערע היימישע אידען.

מיין וועג ליעגט פערביי דעם מיינצ'ער אַלטען דאָם (קלויסטער).

אַ טרוקענער, רייפער, לעצטער הערבסט־טאָג. די זון שטעהט איבער די שפּיצען פון דעם מיינצ'ער דאָם. אין דעם דאָזיגען אַלטען דאָם האָבען זיך אויסבעהאַלטען די אידען פון די פּאָגראָמען פון די ערשטע קרייץ־צוגן. איך געה אַריין אין דאָם, לאָז זיך אַריינפיהרען אין דעם קאַמער, וואו עס האַלטען זיך אויף די אוצרות פון דאָם. דאָ, אין דעם קאַמער, האָט זיך בעהאַלטען ר' קלונימוס מיט די פרנסים פון מיינץ, ווען די קרייץ־צוגן זענען אין שטאָדט אַריינגעקומען, און דאָ האָבען זיי זיך איינע די אַנדערע אויסגע'שחט'ן.

אָ, שטום זענען די דיקע פיער־עקעדיגע שטיינער־מויערען. פיעל מעהר ווי גאָלד און זילבער, צלמים און טהייערע זיידענס־געוועבטע און מיט גאָלדענע פעדים־געהאַפטע קירכען־קליידער בעהאַלטען אין זיך די שטיינערנע מויערען פון דאָם.

די אין די מויערען איינגעזאַפּטע און שוין לאַנג פערטריקענטע בלוטפלעקען פון די אידישע הייליגע, וואָס האָבען זיך אויסגע'שחט'ן אויף קידוש השם. ווער קען זאָגען וועלכעס איז מעהר הייליג, צי יענע בלוט, וואָס רינט פון קריסטוס'עס וואונדען אויסגעשניצט אויפ'ן

האַלץ-קרייץ, וואָס הענגט אויבען אין דעם דאָם, בעציערט מיט בריליאַנטען און טייערע שטיינער, צו וועלכען די פרומע קריסטען קניען, צי דאָס אונגעזעהענע, שוין פון לאַנג אין שטויב און מויער איינגעזאַפּטע, בלוט פון די אידישע קדושים, וואָס האָבען זיך אויס-געשחט'ן איינע די אַנדערע און נישט געוואָלט זייער אמונה איבער-טוישען —

וואָס איז דאָ אין דעם טיפען בעהאַלטענעם קעלער פון גרויסען דאָם? נאָר לאָמיר דערצעהלען כסדר:

אַז איך בין אַריינגעקומען אין דעם אַלטען „דאָם" האָבען מיך באַגעגענט צוויי גלחים. איך האָב זיי געבעטען, אַז זיי זאָלען אַזוי פריינדליך זיין און מיר ווייזען די „סאַקרעסטאַ", וואו עס האַלטען זיך אויף די אוצרות פון דער קירכע.

— די אוצרות פון דער קירכע? — וואונדערען זיי זיך, — וויר האַבען מעהר קיינע שעטצע.

— נישט די שעטצע וויל איך זעהן — ענטער איך זיי אָפּ, — נור אין דער „סאַקרעסטאַ" האָבען זיך די אידען געפּליכטעט פון די קריסטען אין דער צייט פון די ערשטע קרייץ-צוגן, און איך וויל די ווענט אָנקוקען.

— אַלזאָ, — ענטפערען מיר אָב די גלחים, - אַמאָל האָבען זיך די אידען געפליכטעט פאַר די קריסטען, היינט מוזען זיך די קריסטען פליכטען פאַר די אידען.

— ווי אַזוי מיינען זי דאָס? — פרעג איך די גלחים.

— גאַנץ איינפאַך, די אידען רעגיערען די וועלט, און זיי האָבען דייטשלאַנד פערניכטעט. וואַר עס נישט דער יעקב שיף אין אַמעריקא, דער געזאָגט האָט: „דייטשלאַנד דירפטע נישט דעם קריעג געווינען"?

— זינד דען די פראַנצאָזען יודען? — פרעג איך איהם.

— אויך די פראַנצאָזען זינד יודען.

(עס האָט זיך טאַקע אַרויסגעוויזען, אַז דער גלח האָט געבעך רעכט געהאַט: דער פראַנצויזישער קאָמענדאַנט פון דער אַרמעע, וואָס אָקופּירט די רהיין-געגענד איז אַ איד).

געזעהן, אַז איך קען גאָר נישט קעגען דעם גלח מאַכען, רוף איך זיך אָן: נו, יאָ, אויך דער הערר גאָט איז אַ יודע.

— ווי אַזוי דען? — פרעגט ער מיך.

— דער פאָטער און דער זוהן, — לעג איך איהם צו.

— אַזוי מיינען זי. — און דער גלח האָט שוין געשוויגען און געפיהרט מיך די „סאַקרעסטאַ" ווייזען.

געפיהרט מיך איבער טונקעלע קאָרידאָרען, שוואַרצע פאַרצייטענדיגע בראָנזענע טיהרען האָבען זיך אויפגעעפענט, אַריינגעבראַכט מיך אין דושנע פערמאַכטע קעלערען, וואו עס איז גאָרנישט געווען צו זעהן, נור שווערע שטומע שטיינערדיגע ווענט און געוועלבטע באַלקענס, און איבער דער פאָדלאָגע האָבען זיך אַרומגעוואַלגערט אייזערנע קייטען און עפּעס אַזעלכע כּלים, ווי די מאַרטערן-געוועהר פון דער צייט פון דער אינקוויזיציע.

מיר איז געוואָרען אַביסעל אונהיימליך, און מיט אַן אמת, נאָך דעם געשפּרעך, וואָס איך האָב געהאַט מיט דעם גלח — האָב איך מורא געקראָגען.

— האָפענטליך לאָזען זי מיך נישט היער! — זאָג איך צו דעם גלח, זעהענדיג ווי ער פערמאַכט הינטער מיר די שווערע בראָנזענע טיהר פון קעלער, וואָרום אַרום מיר זענען געווען שווערע טרונעס.

— האבען זי קיין אַנגסט נישט. היער רוהען נור גוטע קריסטען.

— גאָט זיי דאַנקען, — ענטפער איך איהם אָב און איך אייל זיך ווי אַמשנעלסטען אַרויסצוגעהן פון קעלער, אין וועלכען אידען האָבען זיך בעהאַלטען פאַר די קרייץ-צוגן און פון וועלכען עס איז איצט געבליבען נישט מעהר נור די פיערעקענדיגע שטיינערנע ווענט. פליינק לויף איך אַרויס פון דאָם און דער אויטאָ פיהרט מיך מיט אימפּעט פון די אַלטע הייזער-גאַסען אין פרייען פעלד אַרויס און באַלד שימרירען די וואַסערען פון רהיין.

— גאָט, וואָס פאַר אַ רייכע פעלדער! — ניין, דאָס זענען נישט קיין פעלדער — גאָלדענער ווייַן פינקעלט זיך אין דער זון

אויף קליינע בערגלעך, העכער, וואָס אַמאָל העכער ציהען זיך אויס די בייטען פון די רייפע וויינטרויבען.

גין-גאָלד זעגען די בלעטער און גין-גאָלד איז דער וויין, וואָס בעהאַלט זיך צווישען די בלעטער. אויסגעשטעלט רייהענווייז, אַזוי ווי די אויסגעמושטירטע סאָלדאַטען, שטעהען זיי רייהע נאָך רייהע די בייטען וויין-פעלדער, קריכען וואָס אַמאָל העכער און בעדעקען די גאַנצע אויבערפלעכע פון בערג און טהאָלען. און אונטען, ביי אונזערע פיס, פינקעלט, זיך אין זילבער-שיין די אויבערפלאַך פון רהיין.

דער וויין איז רייף און עס קריכען אַרום צווישען די בייטען ווינשטאָקען פויערים און פויערטעס און קלייבען אויף די הענגלעך וויינטרויבען, וואַרפען זיי אין קויבערס. איבערן וועג שטעהען גרויסע טינען, טראָגען זיי צו די קערב וויינטרויבען צו די טינען און קוועטשען אויס דעם וויין גלייך דאָ אויפ׳ן וועג, אין פעלד, אין די גרויסע טינען אריין. און נישט נאָר אין פעלד אַליין איז דער וויין רייף געוואָרען, נאָר אויך אין דער לופט. עס דאַכט זיך, אַז די לופט איז פול מיט וויין-שטאַרקייט. עס גיסט זיך דער וויין אַראָב פון די משופּע׳דיקע פעלדער אין רהיין אַריין און די וואַסערען פון רהיין זענען פול מיט ווייסען, שטאַרקען רהיין-וויין. די לופט און די ווינטען זענען אָנגע׳שכור׳ט פון וויין און דער וואַנדערער איבער די פעלדער ווערט אויך געטריבען פון וויין. איך מאַך צו מיינע אויגען און זעה געשטאַלטען: אָט שיינט אויף פאַר מיר דער וואונדערבאַרער געהיימניספולער גאָרטען פון רויזען, פון וועלכען די דייטשע לעגענדע דערצעהלט, אַז ער בליהט ערגעץ אויפ׳ן בערג פון רהיין צווישען די וויין-גערטנער, און נאָר די אויסערוועהלטע, די וואָס ווייסען דעם געהיימען געשפרעך, קענען אין דעם גאָרטען פון רויזען אַריינקומען. דאָרט, אין דעם רויזען-גאָרטען, וואוינען די וואונדערבאַרע טעכטער פון רהיין-פאָטער, און עס בליהט אין איהם דער וואונדער-ווינשטאָק, וועלכער, ווען מען געניסט פון זיינע טרויבען, טרינקט מען פון דעם אייביגען יוגענד- און ליעבעס-קוואַל.

און אַט קומט איבער די וועלען פון רהיין צו שווימען אַווייסע, ווייסע שוואַן און שווימט נישט אויף דער שוואַן דער שוואַנען-ריטער?! און רייט נישט, ביים רהיין-בערג, זיגפריעד, און האַלט זיין ראָזע-מינדע ביי דער האַנד?!

הערט, — דאַכט זיך איך נישט צו פערנעהמען דאָס געזאַנג פון די לאָרעליי, וואָס שווימט פון די וואַסערען אַהער?!

אָבער אין מיטען ווערען מיינע חלומות צושטערט — איך זעה איבער די וועלען פון רהיין אַנ'איינזאַמען אָרון שווימען, אַנ'אָרון פון אַ הייליגען רבי, וואָס שווימט אין זיין שטאָדט אַריין צו קבר אבות צו קומען, אָדער אַנ'איינזאַמע ספר תורה, וואָס אַ געפאַנגענער רבי האָט פון דער פעסטונג אַרויסגעשיקט איבער די וועלען פון רהיין קיין וואָרמס צו דער אידישער קהלה.

און איבערן וועג געהט אַ אידעל, אַ אידעל אין אַ רויטע מיצע מיט אַ געלען פלעק פון הינטען, האַלט אַ זעקעל אויפ'ן פלייצע און אַ שטעקען אין דער האַנד.

— פון וואַנען געהט איהר, איד?

— דאָס געה איך פון דאָרף אָפּענהיים אַוועק. דאָס אָרט איז פול מיט רעשעות. וועל איך אין די סלאַווישע לענדער געהן, אי"ה דאָרט זיך צו בעזעצען. מען זאָגט, עס איז דאָרט אַ מקום פרנסה, און די שררים גיבען רשות אַ שוהל צו בויען און אַ בית הקברות איינצוריכטען. וויל איך דאָרט מיין שטאַם פערפלאַנצען.

און טאַקע באַלד וועקען מיך די רעדער אויף דעם שטיינער-ברוק אויף; איך קוק זיך אַרום — קליינע, קליינע שטיינענרע הייז-לעך מיט רויטע ציגעל-דעכער, בלויע לאָדענס, קומען מיר אַזוי בע-קאַנט פאָר. בין איך דאָ נישט אַמאָל געווען? האָב איך דאָ אַמאָל נישט געלעבט? איך זעה אין אַ הייזעל, אונטערן פענסטער, איינגע-מויערט איז אַ שטיין מיט העבראַאישע ווערטער. איך קריך אַרויס פון וואָגען, קוק זיך אַרום וואו בין איך — איך געפין זיך אין שטעדטעל אָפּענהיים.

די גוים פון אָפּענהיים צושלעפּען די שטיינער פון אַלטען בית-עולם און בענוצען זיי אויף ווינקעל-שטיינער צו זייערע הייזער. איך לעז איבער דעם מצבה-שטיין: „האשה מרת אסתר בת נדיבים".

ווער ווייס ווּעמענס שטאָם׳ס מוטער פון אַ הײנטיגע פּערוויינטע אידישע משפּחה איז איינגעמויערט אין די ווענט פונ׳ם קליינעם הייזעל אין אָפּענהיים?

איך האַלט זיך אָב אין שטעדטלעך, קריך אין די געסלעך אַרום. דאָ האָבען אַמאָל געוואוינט די אַלע שטאָם-פּאָטערס פון די אָפּענהיי־מערס. אין וועלכען שטעדטעל געפינט זיך נישט קיין אָפּענהיימער? געוועהנליך איז אַזאַ איד, וואָס הייסט אָפּענהיימער, שוין אַ היינט־מאָדישער: טראָגט קאָמאָשען, נישט קיין שטיוועל, און אַ ווייס-געפּרעסט קראַגענדעל און רעדט איידעל, מיט דייטשע ווערטער געמישט. האַנ־דלען האַנדעלט אַזאַ איד, וואָס הייסט אָפּענהיימער, מיט ווין אָדער מיט אַנדערע איידעלע מסחרים, איז אַ מפונק, געהט אָנגעטהון פריה־מאָרגענס אין אַ זיידענעם שלאָף-ראָק, טראָגט אַ קאַפּעל מיט אַ טראָלד אויפ׳ן קאָפּ, און טרינקט קאַפּע מיט פּוטער-קוכען יעדען שבת אין דער פריה. אָפּענהיימער איז געוועהנליך דער נגיד פון שטעדטעל. אַ גרויסער בעל יחוס, יעדענפאַלס אַ שענער נאָמען פאַר אַ שידוך. אַט די, אַלע „אָפּענהיימערס״ קומען אַרויס פון דעם שטעדטעל אָפּענהיים, און, אַז איך האָב זיך אַרומגעדרעהט צווישען די געסלעך פון אָפּענ־היים, האָב איך געזוכט דעם גייסט פון ערשטען „אָפּענהיימער״-דער טאַטע פון אַלע „אָפּענהיימערס״. און איך האָב איהם געפונען.

אַזוי ווי איך שטעה אַזוי און קוק זיך צו צו די קליינע הייזקעלעך, קריכט אַרויס פון אַ קליינע טהיר אַ קליין, קליין אידעל, אָנגעטהון אין אַ סאַמעטענעם פּיער-עקיגען קאַפּעל מיט אַ טראָלד אויפ׳ן קאָפּ, אין אַ סאַמעטענעם שלאָף-ראָק און רויטע שטעק-לאַטשען, האט געהאַט אַ ווייס-זילבערען קורץ-געשוירען בערדעל, וואָס איז געווען זעהר ריין אויסגעקעמט, האָהר אין האָהר, האָט געהאַלטען אין דער האַנד אַ זילבערען טאַבאַק-פּושקעלע, און מיט די צוויי פינגער אַ שמעק טאַבאַק געטהון. פרעגט ער מיך מיט אַנ׳איידעלע שטימע, און אַנ׳-איידעלען בליק פון זיינע בלאַסע אויגען, וואָס זענען געווען איינגע־פאַסט אין זיידענע ברעמען.

— וועמען זוכען זי?

— הערען אָפּענהיימער — ענטפער איך.

— דאָס בין איך, — זאָגט דאָס דייטשע אידעל, — הערר אָפּענ־היימער, אויס אָפּענהיים.

איך בין שטעהן געבליבען אַ פּערציטערטער און אַ דערשראָקענער, עס האָט זיך מיר געדאַכט, אַז דער גייסט פון אַלע „אָפּענ־היימער" האָט זיך אויפגעהויבען פון קבר און איז ערשיענען פאַר מיר. פאַר פאַרוואונדערונג האָב איך גאָרנישט געקאָנט ריידען.

— זוכען זי פּיעלייכט ווײן צו קויפען, דעם איידעלסטען רהיין־ווײן? — אַ ציטער האָט מיר אָנגעכאַפּט, איך בין אַריינגעשפּרונגען אין דעם אויטאָמאָביל און געשריגען צום שאָפער: — שנעלער, פאָרוועטס, נאָך וואָרמס.

ביים טייך רהייז

אויף די וועלען פון רהיין טראָגט זיך אַנ׳איינזאַמער אָרון. עס הויבען זיך די וועלען, שטורמען און שטורמען זיך און וואַקסען אויס אין הויכע וואַסער-בערג. באַלד פאַלען די בערג, וואַרפען זיך און גראָבען זיך אַריין אין טיעפע טהאָלען. דאָס בלאָזט אויף דער ווינט דאָס וואַסער פון רהיין, אָבער דעם ארון מיידען די וועלען מיט רעספּעקט אויס. זיי בויגען די קעפּ און וואַרפען זיך ווי אונטערטעניגע הינט, די וועלען פון רהיין, און טראָגען מיט אונטערטעניגקייט אויף זייער קאַרג דעם געהיימניספולען אָרון. קיינער ווייסט נישט וואָס אין אָרון געפינט זיך. ערשטוינט שטעהען די פישערס אין זייערע שיפלעך און זעהען צו ווי עס טראָגען די שטורעמדיגע וועלען מיט אונטערטעניגקייט אַ הייליגען בר-מינן׳ס קאַסטען. די נייגעריגקייט רופט אַרויס די ווייבער און די קינדער פון די ניעדעריגע הייזלעך, וואָס שטעהען אויפ׳ן ברעג. עס וועקען זיך אויף די וויין-קלייבערס פון די גליהענדע וויין-גערטנער, וואָס וואַקסען אויף די בערג, ביי די ברעגען פון רהיין, און קוקען מיט פערוואונדערונג און שרעק אויפ׳ן הייליגען קאַסטען. וועמענס הייליגע רעשטען רוהען אין דעם אָרון, וועלכען די וועלען טראָגען אַזוי אונטערטעניג? בחנם שווימען-צו פישער און שיפער און ווילען אַרויסנעמען דעם קאַסטען — קיינער קען צו איהם נישט צוקומען. עס פּאַטשען צוריק די וועלען און ווי ביסענדע הינט לאָזען זיי קיינעם נישט צו צו איהם.

פון קעלן איז ער אַרויסגעשוואומען, דער קאַסטען, און געבלי-

בען איז ער שטעהן ביים ברעג פון שטאָדט מאגענצא (מיינץ). ס'קו-
מען אַרויס דער בישאָף און גלחים, באַגלייט מיט הייליגע פעהנער
און קירכען-געזאַנג, דעם הייליגען וואָס רוהט אין אָרון צו עמפּפאַנ-
גען, פון וואַסער אַרויסצושיפען, אין דעם הייליגען דאָם פון מיינץ
אויפצוגעהמען אַלס רעליקווע פאַר קומענדיגע דורות אויסצושטעלען.
אָבער קיינער קען צום אָרון נישט צוקומען. אויפגעהויבען האָבען
זיך די וועלען און אַרומגעשטעלט זיך אַ וואַנד אַרום אָרון. אין מיינץ
ביים ברעג בלייבט ער דאָך שטעהן – דאָ איז ער אָנגעקומען, דאָ
זוכט ער עפּעס און דאָ וויל ער בלייבען. דענסמאָל קומען אויך
אַרויס צום ברעג פון טייך די פאַרשעמטע אידישע קהלה פון מיינץ.
און עס דערקענען די אַלטע אידען פון מיינץ דעם הייליגען רבי
מר אהרן, וועלכער איז אַוועק פון מיינץ קיין קעלן אַ רב צו ווערען
און איז, נאָכ'ן טויט, אין זיין אָרון צו זיין פאָטער-שטאָדט געקומען
צושווימען, דאָרט צו קבר ישראל ביי זיינע עלטערען צו קומען.

און ווי אַנדערש דען זאָלען אידען קומען אַהיים אין זייערע
פאָטער-שטעדט צו קבר אָבות צו קומען?

אַז מיט גזלנים איז פול דער וועג. און ווער עס וועט דעם
איד טרעפען, וועט ער איהם הרג'ענען איידער ער וועט נאָך דער-
לעבען אַהיים צו קומען צו שטאַרבען. מוזען זיי זיך דאָך מיט די
וואַסערען פון רהיין בענוצען. און נישט בלויז הייליגע ארונות מיט
אַלטע רבנים קומען אויף די וועלען פון רהיין צו שווימען. אין דער
אַלטער שוהל, אין וואָרמס, ווייסט מען אויך נאָך ביז היינט, אַז אין
אָרון קודש שטעהט אַ ספר-תורה, אויף הירשען-פעלעכלעך געשריבען,
וואָס איז אָנגעקומען אין דער שטאָדט צו שווימען אויף די וועלען
פון רהיין. דאָס האָט דער רבי ר' מאיר פון ראָטהענבערג, דער
מהר"ם, וואָס איז געזעסען אין טורמע געפאַנגען זיין גאַנצעס לע-
בען, – דאָס האָט ער אין טורמע די ספר-תורה געשריבען און צו
די אידען אין וואָרמס געשיקט דורך די וועלען פון רהיין.

אַ הייליגער טייך איז דער רהיין, נישט נאָר בלויז פאַר די
דייטשען, נאָר אויך פאַר אונז אידען. פול איז דער ברעג פון רהיין
מיט אידישע לעגענדעס. נישט נור בלויז איז דער רהיין פול מיט
די לעגענדעס פון די דייטשען, נישט נאָר בלויז די ליעדער פון ני-

בעלינגען זענען געזונגען געוואָרען אויף די ברעגען פון דעם טייך — נאָר אויך די אידישע פיוטים, דער „ונתנה תוקף”, זענען געזונגען געוואָרען ביי די ברעגען פון דעם טייך. נישט נאָר האָבען ביי די ברעגען געוואוינט די זיעגפרידס, די לאָרעלייס, די שוואַנען-העלדען, די טאַנהייזערס און די אַלע אַנדערע העלדען פון וואַגנער'ס בערימטע אָפּעראַס — נאָר אויף די זעלבע ברעגען האָבען זיך אויך בעזעצט די אידישע הייליגע, די רבי יהודה החסיד'ס, די רבנו גרשם'ס, די רש"י'ס, די רבי מאיר'ס פון ראָטהענבערג און אַלע אַנדערע מרנים. נאָר עס האָט זיך נאָך נישט געפונען קיין אידישער וואַגנער, וואָס זאָל בעזינגען די אידישע לעגענדעס פון טייך רהיין, ווי עס האָט זיך געפונען דער דייטשער וואַגנער. וואָרום קיין טייך אין דער וועלט איז נישט אַזוי אָנגעזאַפּט מיט אידישע לעגענדעס ווי דער רהיין. און קיין וואַסער אין דער וועלט איז נישט געוואָרען אַזוי אויסגעמישט מיט אידיש בלוט ווי די וואַסערען פון טייך רהיין. אויף זיינע ברעגען זענען געבוירען געוואָרען די היינטיגע אידען. אַפּטמאָל דאַכט זיך אונז, לעזענדיג די אידישע געשיכטע, אַז נישט מיר שטאַמען פון די אידען, וואָס האָבען אַמאָל געלעבט אין ארץ-ישראל, נאָר מיר, די היינטיגע אידען, וואָס מיר רופען אָן „אשכנזים”, דייטשע אידען, זענען אייניקלעך פון די ערשטע אשכנזים, וואָס האָבען זיך, מיט טויזענד יאָהר צוריק, בעזעצט אין די דריי עלטסטע אידישע שטעדט. מיינץ, וואָרמס, און ספּייער, אויפ'ן ברעג פון טייך רהיין. די פאַמיליען-נעמען, וואָס מיר טראָגען היינט, שטאַמען פון אָט די שטעדט, פון די דערפער וואָס זענען אַרום די שטעדט. די שאַפּיראָס פון ספּייער, די מינצעס פון מיינץ, די אָפּענהיימערס — פון דאָרף אָפּענהיים, וואָס איז אויפ'ן וועג צווישען מיינץ און וואָרמס, די מאַנהיימס, די גוגענהיימס — איבערהויפּט אַלע „היימס”, וואָס שטאַמען פון די אָרטשאַפטען, וואָס ענדיגען זיך מיט „היימס” — וועלכע געפינען זיך צעוואָרפען אויפן טייך רהיין.

גייסטיג האָבען מיר ביז איצט מעהר געלעבט מיטן רהיין, איידער מיט'ן ירדן. אונזערע עלטערען האָבען געלעבט לויט די געזעצען און מנהגים, וואָס זענען געשאַפען געוואָרען אויף די ברעגען פון טייך רהיין, איידער מיט די געזעצען וואָס זענען געשאַפען געוואָרען

ביים טייך ירדן, אונזערע סדורים זענען פול מיט תפילות און אונזער דיקער מחזור — אט די אלע יוצרות, וואס מען זאגט אין די ימים טובים, און די אלע קינות, וואס מיר קלאגען — זענען געשריבען געווארען, געדיכטעט און געקלאגט געווארען אויף די ברעגען פון רהיין. דארט, אין א קליין שטעדטעל, אין ווארמס, געפינט זיך נאך ביז היינטיגען טאג, אין א קליינער שוהל, די איינגעמויערטע שטוהל, אויף וועלכער רש״י איז געזעסען און אויסגעטייטשט פאר אונז די תורה — דעם חומש, דעם תנ״ך, די גמרות — אין וועמענס גייסט מיר לעבען ביז׳ן היינטיגען טאג. רש״י מיט תוספות, אויף וועלכע מיר האבען זיך אלע די קעפ געשפיצט און זענען דורך דעם אזעלכע גרויסע חכמים געווארען, זענען געשאפען געווארען אין די ישיבות פון מיינץ און ווארמס. דארט האבען געוואוינט די „מר׳ס״, די „קלונימוס׳עס״.

ווען נישט מיינץ, וואלטען מיר אפשר נאך ביז היינט יעדער איד געמעגט התונה האבען מיט צוויי ווייבער, אזוי ווי עס טהוען דאס די אידען פון וויסטען תימן.

דארט, אין דעם קליינעם שטעדטעל מיינץ, האט געוואוינט א איד, ביים נאמען ר׳ גרשון. אט דער ר׳ גרשון האט אונז פערוועהרט חתונה צו האבען מיט צוויי ווייבער. מיר רופען דאס „חרם דרבינו גרשם״ — און צוליעב איהם קומט דאס ארויס דער גאנצער אומגליק, און די אלע היינטיגע טראגעדיעס פון די „פערשוואונדענע מענער״.

אט דאס אידעל, ר׳ גרשון, האט אויף אונז געלעגט זיין שטעמפעל און אונז געמאכט פאר „אייראפעער״.

ווען נישט ער, וואלטען מיר נאך ביז׳ן היינטיגען טאג פיעלייכט געווען „אזיאטען״, אדער ווי איהר רופט עס, „אינדיאנער״, און מיר וואלטען געהאט צו צוויי ווייבער.

ר׳ גרשון איז געווען א ראש הישיבה אין מיינץ, מיט א יאהר טויזענד צוריק. ווער פון די היינטיגע אפיקורסים ווערט דאס נישט דערציטערט פון דעם „ונתנה תוקף״? און געהט ער נישט אין שוהל אריין, כאפט ער זיך כאטש אריין ראש השנה און יום-כפור צו הערען דעם „ונתנה תוקף״. און איז ער פון אונזערע לייט, וואס „טאר

נישט" געהן אין קיין שוהל — געהט ער אין קעסלערס טעאַטער הערען אַ בעריהמטען אָפּעראַ-זינגער זאָגען דעם „ונתנה תוקף". אָט דער שרעקליכער „ונתנה תוקף" איז פּערפאַסט געוואָרען טאַקע אין דער שטאָדט מיינץ. ר' אמנון, דער רב פון מיינץ, האָט זיך געלאָזט צורעדען פון בישאָף פון מיינץ, אַז ער זאָל זיך שמד'ען. ר' אמנון האָט באַלד נישט אָבגעשלאָגען דעם בישאָף, נאָר ער האָט איהם צוגעזאָגט, אַז ער וועט זיך איבערלעגען. באַלד אָבער האָט איהם דאָס חרטה-געפיהל אַזוי געפּייניגט, אַז ער איז געפעהרליך קראַנק געוואָרען, און אפשר האָט ער זיך דאָס לעבען גענומען, ווי נישט איינער האָט עס געטהון אין מיינץ.

פאַר'ן טויט האָט ר' אמנון זיך געהייסען טראָגען אין זיין טויטען-בעט אין שוהל אַריין. און דאָרט האָט ער אויסגעוויינט פאַר גאָט דעם „ונתנה תוקף".

נאָר צום בעריהמטעסטען זענען די שטעדט ביים טייך פון רהיין מיט זייער גרויסען „קידוש השם" אין דער צייט פון די ערשטע קרייץ-צוגן. די געשיכטע, נישט נאָר די אַלוועלטליכע, נאָר אַפילו די אידישע, וואָס איז פול מיט בלוט פון מאַרטירער און זעלבסט-אָפּפערער פאַר זייער אמונה, ווייסט נישט פון קיין ביישפּיעל פון דעם, וואָס ס'האָבען בעוויזען די אידען פון די רהיין-געגענדען. ווען מיר בעצייכענען זעלבסט-אָפּפערונג פאַר אַן'אידעאַל אַלס העל-דענטהאַט, זענען די אידען פון מיינץ, וואָרמס און ספּייער געווען די גרעסטע העלדען אָהן ביישפּיעל אין דער גאַנצער מענשליכער געשיכטע. דאָס וואָס זיי האָבען געטהון פאַר זייער גלויבען, האָט קיין ביי-שפּיעל נישט.

מיר ווייסען פון די שפּאַנישע אידען, וועלכע האָבען פערלאָזט שפּאַניען, ווייל זיי האָבען נישט געוואָלט זיך שמד'ען. אָבער די שפּאַנישע אידען האָבען געהאַט אנוסים מאַראַנען, אַזעלכע וועלכע האָבען נישט געקענט אויסהאַלטען דעם נסיון און האָבען אָנגענומען דעם פרעמדען גלויבען געצוואונגענערהייט. די דייטשע אידען פון מיינץ, וואָרמס און ספּייער האָבען נישט געהאַט קיין אנוסים, זיי האָבען נישט אָנגענומען געצוואונגענערהייט אפילו קיין פרעמדען גלויבען, קעמ-פענדיג מיט די ריטער פון די קרייץ-צוגן, און, זעהענדיג, אַז זיי

זענען צו שוואַך געגען זיי, האָבען זיי זיך פשוט אויסגעשאָכטען איינער דעם אַנדערען. אַ מוטער האָט געשאָכטען איהרע אייגענע קינדער און דערנאָך זיך. פאָטערס האָבען געשאָכטען זייערע זיהן. סצענעס פון אונבעשרייבליכען העלדענמוטה פון כאַראַקטערען, מיר האָבען דאָקומענטען, וואָס זענען געוואָרען פערצייכענט פון יענער צייט, פון מענשען, וואָס האָבען עס אַליין אַדורכגעלעבט. פינף אַזעלכע העברעאישע מאַנוסקריפּטען געפינ'ען זיך היינט פון יענער צייט, אין וועלכע די שרייבערס בעשרייבען די האַר-שטוינענדע סצענעס.

„אויך די ריינע פרויען, די קעניג'ס טעכטער — אַזוי רופט אָן אַ שרייבער פון יענער צייט די אידישע פרויען וואָס זענען געגאַנגען אויף „קידוש השם" — האָבען געוואָרפען זייער געלד און זילבער דורך דעם פענסטער צום פיינד, כדי זיי זאָלען פערנעהמען די פיינד מיט אויפקלויבען די געלדער, אום אָבצוהאַלטען זיי אַביסעל, ביז זיי, די פרויען וועלען צייט האָבען צו פערענדיגען אויסצושעכטען זייערע זיהן און טעכטער. הענד פון ערבאַרמדיגע פרויען האָבען געשאָכטען זייערע קינדער, כדי צו טהון דעם ווילען פון זייערע בעשאַפער" (אַז זיי זאָלען נישט געצווינגען זיין צו שמד'ען זיך, ווי די שונאים האָבען זיי געצווינגען אונטער טויט-שרעק). אַן אַנדער סצענע בעשרייבט דערזעלבער שרייבער פון דער דאַמאָלסדיגער צייט — וואָס ער האָט אַליין דורכגעמאַכט. — ווי אַ מוטער, וואָס האָט געהאַט פיער קינדער און זי האָט מורא געהאַט, אַז ווען דער פיינד וועט קומען און וועט וועלען די קינדער אויס'שמד'ען זאָל זי נישט שוואַך ווערען, אָדער די קינדער זאָלען נישט שוואַך ווערען און ליבערשט וועלען לעבען אין אַ פרעמדען גלויבען, איידער יונגערהייט שטאַרבען, אַזוי האָט זי בעשטימט זיי אַליין צו שעכטען. אַליין האָט זי אָבער קיין האַרץ נישט געהאַט צו שעכטען איהרע קינדער, האָט זי געבעטען אַ חבר'טע איהרע, זי זאָל שעכטען פאַר איהר די קינדער.

ווי די פרוי האָט געשאָכטען איינעם פון איהרע קינדער, אַ „יונגעל אַ קליינעם און אַנ'אַנגענעהמען" — זאָגט דער שרייבער אין זיין לשון — אַזוי האָט די מוטער אויסגעשטרעקט איהרע צוויי הענד און האָט אויסגעשעפּט דאָס בלוט, אַז דאָס בלוט זאָל זיך נישט אויף דער ערד אויסגיסען. איינער פון איהרע יונגלעך, וועלכער האָט

געהייסען אהרן, אַז ער האָט געזעהן, אַז „מען האָט געשאָכטען זיין ברודער, האָט ער אָנגעהויבען צו וויינען: „מאַמע, שעכט מיך נישט", און איז געגאַנגען און האָט זיך בעהאַלטען אונטער אַ קאַסטען. און זי האָט נאָך געהאַט צוויי טעכטער בלא און מדרוגא. שענע מיידלעך, די טעכטער פון ר' יהודה, איהר מאַן. האָבען די מיידלעך גענומען דאָס מעסער און נאָכגעקוקט אויב ער איז גוט שאַרף, אַז עס זאָל נישט זיין אין איהם קיין פגימה, און האָבען אויסגעשטרעקט זייערע העלזער, און מען האָט זיי געשאָכטען פאַר גאָט וואָס ער האָט געהייסען, אַז מען זאָל זיין אמונה נישט פערוועקטלען, כדי זיי זאָלען זיין גאַנץ מיט זייער גאָט. ווי די מוטער האָט פערענדיגט צו שעכטען איהרע דריי זיהן (אַ חוץ די צוויי טעכטער, וואָס ווי עס זעהט אויס, זי האָט געהאַט פון אַנ'אַנדערען מאַן), דאַן האָט זי אָנגעהויבען רופען איהר יונגסטען קינד, וואָס האָט זיך געהאַט בעהאַלטען הינטער דעם קאַסטען: „אהרן, אהרן, וואו ביסטו? אויך אויף דיר וועל איך קיין רחמנות נישט האָבען און איך וועל זיך נישט ערבאַרמען". און זי האָט אַרויסגעצויגען איהם ביי די פיס פון אונטער דעם קאַסטען און האָט איהם געשחט'ן פאַר גאָט, און זי האָט זיך אַרויפגעלעגט אויף די געשחט'ענע זיהן און פאַרשטעלט זיי מיט איהרע קליידער ביז די פיינד זענען געקומען, און זיי האָבען געמיינט, אַז זי בעהאַלט דאָרט איהר געלד, האָבען זיי איהר גע'הרג'עט אויף די געשחט'ענע קערפערס פון איהרע קינדער".

נישט בלויז שטאַרבען, נאָר אויך קעמפען אויף „קידוש השם" האָבען געקענט די מיינצער אידען. זיי האָבען זיך נישט אונטערגעגעבען ביז זיי האָבען נישט געקעמפט ביז צו דער לעצטער מעגליכקייט פאַר בעפרייאונג. אָפטמאָל האָט זיי דער בישאָף, וועלכער איז דאַמאָלס געווען די מאַכט פון שטאָדט, פערראַטען. אָפטמאָל האָבען זיי פיעל פון די ריטער אויסגע'הרג'עט. ביי אַ פּאָגראָם פון אידען אין דער צייט פון „שוואַרצען טויט" האָבען די אידען אויסגעטויטעט איבער צוויי הונדערט ריטער.

פיעל מאָל האָבען די אידען, וועלכע זענען איבערגעבליבען ביים לעבען, דערפאַר וואָס זיי האָבען גענויטערהייט אָנגענומען דעם

קריסטליכען גלויבען, געפלאָגט פון זייער געוויסען, אָבגעקויפט זיך זייער זינד מיט נקמה אויף די גוים.

אַזוי ווערט דערצעהלט פון איינעם אַ אידען, ר׳ אהרן, דאַכט זיך, וועלכער האָט זיך געהאַט גע׳שמד׳ט, כדי צו ראַטעווען פון טויט זיין אַלטע מוטער, אונטערגעצונדען דערנאָך די שוהל פון מיינץ, כדי די גוים זאָלען נישט מאַכען פון איהר אַ קירכע. אָבער מיט דער שוהל אַליין האָט ער זיך נישט בעגנוגענט. ער האָט אויך אונטערגעצונדען אַ האַלבע שטאָדט און איינע פון די הייליגסטע קירכען פון מיינץ אָוועקגעשיקט מיט׳ן פייער, ביז ער איז ענדליך אַ ברענענדיגער אַריינגשפרונגען אין די פלאַמענדיגע שוהל און איז אַליין פערברענט געוואָרען. איך האָב איהם, דעם מ״ר אהרן, אַ נאָמען געגעבען דעם „ברענענדיגען אידען״.

עס איז געוועזען פון לאַנג אָן מיין טיעפער וואונש צו בעזוכען די דריי עלטסטע אידישע שטעדט: מיינץ, וואָרמס און ספייער, צו זעהן וואָס עס איז איבערגעבליבען ביז היינט פון די אַלטע אידישע בעריהמטע ישובים.

יעצט זייענדיג אין דייטשלאַנד, האָב איך מיין פערלאַנג אויס-געפירט, און וואָס איך האָב דאָרט געזעהן און געהערט, וועל איך פאַר די לעזער בעשרייבען.

די עלטסטע שוהל אין דער וועלט

אין דעם שמאָלען שוהל-געסעל געהט אַ אידישע מוטער. זי געהט לאַנגזאַם, זאַכט און היט אָב יעדען טריט, וואָס זי מאַכט. נישט צוליעב זיך איז זי אַזוי פאָרזיכטיג און ענגסטליך, נאָר צוליעב דעם, וואָס וואוינט אין איהר קערפער און דאַרף קומען אויף דער ליכטיגער וועלט. אַ הייליגע לאַסט טראָגט זי — נאָכדעם ווי זי איז געוועזען נאָכ'ן הייראַטען 7 יאָהר פרוכטלאָז, האָט גאָט זיך צוגעהערט צו איהר איניגסטען, טיעפען געבעט און ערפילט איהר וואונש. אַ הייליג טראָגען טראָגט זי; גוטע מלאכים קומען איהר בייניאַכט צו חלום און זי הערט אין שלאָף ווי די מלאכים לערנען מיט איהר קינד תורה. אַ גרויסער הייליגער איד וועט איהר קינד זיין, וואָרום ווי קען דען אַנדערש זיין? זי האָט דאָך געבעטען דערויף בייטאָג און בייניאַכט, און אויך יעצט קומט זי צוריק פון קליינעם בית-המדרש, וואָס איז הינטער דער שוהל, וואו רש"י זיצט אין זיין איינגעמויערטע שטוהל, אויבען-אָן, אַרום איהם זיינע תלמידים, און טייטשט מיט זיי אויס דעם חומש. יעדען טאָג שטעלט זי זיך הינטער רש"י'ס בית-המדרש, כדי איהר קינד אין איהר בויך זאָל זיך איינהערען צו די ווערטער פון גאָט. און ווי זי געהט אַזוי צוריק פון בית-המדרש'ל צו איהר שטיבעל דורך דעם ענגען שוהל-געסעל, טראַכט זי אין זיך: איהר קינד וועט אויך די זכיה האָבען צו זיצען אין איינעם מיט די תלמידים פון רש"י אין קליינעם בית-המדרש און זי וועט קומען און וועט זיך שטעלען הינטער דער

טהיר פון בית-המדרש זיין קול התורה צו הערען. טראַכט זי אַזוי די זיסע געדאַנקען און שטעלט טריט ביי טריט, זאַכט און פּאַמעלעך, באַהענט ביי דער האַרטער וואַנד פון שוהל, אַז עס זאָל איר חלילה גאָרנישט געשעהן. נישט צוליעב זיך איז אַ אידישע מאַמע אַזוי פאָרזיכטיג, נאָר צוליעב דעם הייליגען טראָגען, וואָס זי טראָגט אין זיך. און ווי זי געהט אַזוי טיעף פערזונקען אין איהרע זיסע געדאַנקען, זעהט זי ווי עס קומט אָן אַ ווילדער רייטער צוריטען; אַנגעטהון אין גאַנצען אין אייזען, מיט אַ גרויסער שפּיז אין האַנד, לאָזט ער זיך מיט דעם גאַנצען אימפעט פון זיין ווילד יאָגענדען פערד איבער דעם ענגען שוהל-געסעל. דאָס געסעל איז ענג, ווי אַ קליינער, שמאָלער דורכגאַנג, נישטאָ קיין טהיר, קיין הויז, וואו מען קען זיך בעהאַלטען, נאָר האַרטע, שווערע פיערעקעדיגע שטיינער פון דער שווערער שוהל-מויער. און דער רייטער רייט ווילד און האַסטיג גלייך אויף דער אידישער טראָגעדיגער מוטער אַרויף. דאַמאָלס לעהנט זיך די אידישע מוטער אָן אָן דער שטיינערנער מויער פון דער שוהל, שפּרייט אויס איהרע הענט אויף דער שטיינערנער מויער פון דער שוהל און גיט זיך איבער צו גאָט'ס חסד.

די האַרטע, שווערע שטיינער ווערען ווייך און קענטיג, ווי זיי וואָלטען געווען פון טייג געמאַכט, און עס קנייטשט זיך שטיין אין שטיין, רוקען זיך צוזאַמען און הוילען אויס אַ בעהעלטניש, צו בעהאַלטען אין זיך די טראָגעדיקע אידישע מוטער ביז דער בייזער רייטער אויף זיין ווילד פערד וועט פערביירייטען און די סכנה וועט פאָראיבערגעהן.

און ווירקליך, זייט איהר אין וואָרמס, זעהט איהר נאָך ביז היינט בעשיינפּערליך דעם קנייטש אין דער דיקער שוהל-מויער. איהר פערשטעהט נישט צו וואָס די אויסהוילונג אין דער וואַנט איז געמאַכט, סיידען נאָר פאַר אַ נס וועגען, אַז אַ טראָגעדיגע אידישע מאַמע זאָל זיך קענען בעהאַלטען אין איהר פון ווילדע רייטער.

וואָלטען ביי אַנדערע פעלקער אַזעלכע לעגענדעס געווען, און וואָלט נאָך ביז היינטיגען טאָג ביי זיי געבליבען עהנליכעס צו דער שוהל-וואַנד מיט דעם נס-קנייטש אין איהר — גאָט מיינער, וואָס פאַר אַ פּאַראַדען מען וואָלט צוליעב אַזאַ וואַנד געמאַכט. אַ האַלבע קריסטליכע וועלט וואָלט געפּיליגרימט צו דער וואַנד, אום צו רייבען

אַן איהר זייערע רומאַנטישע פּיס און הענד, און וואָלטען מיילען-ווייז קניענדיג געקראָכען צו איהר. ביי אונז זענען קיין היילינע נישטא, און מיר גלויבען נישט אין נסים.

אָבער די לעגענדע איז הייליג נישט דורך איהר וואונדער און נס-מעשה, נאָר דורך איהר טיעפען סימבאָל פון דעם גאַנצען אידישען לעבען אין מיטעלאַלטער. ווער דען זאָל ראַטעווען אַ טראַגעדיגע אידישע מאַמע פון אַ ווילדען רייטער, ווען נישט אַ נס?

וואָרמס איז פול מיט נסים, פול מיט לעגענדעס; יעדעס שטי-קעל ערד איז הייליג. שטעהט איהר ביי דער וואַנד פון דער עלטס-טער שוהל אין דער וועלט, געהט איהר דורך דאָס געסעל, אין וועל-כען עס איז אַ רש"י געגאַנגען, זעהט איהר אַ וואַנד, אין וועלכער עס איז דאָ אַ קנייטש אויסגעהוילט פון אַ געהיימער האַנד — זייט איהר אַ פרומער אָדער פריי-געזאָנענער — אַ מאָדנע געפיל נעמט אייך אַרום, אַ היילינער ציטער געהט דורך אייער לייב; אייער נשמה ווערט געלייטערט, און נישט ווילענדיג הויבט איהר אָן אויך צו גלויבען אין אַלע לעגענדעס; אַנ'עהרפורכט נעמט אייך אַרום פאַר דער הייליגקייט, וואָס ווייהעט אַרויס פון די טונקעלע, פייכטע ווענד און עס דוכט זיך אייך, ווי איהר פיהלט די פליכט אויסצוטהון די שיך צוליעב דער הייליגקייט פון דער ערד, אויף וועלכער איהר טרעט.

אין וואָרמס איז הייליג די ערד; די שוהל אין וואָרמס איז אַ הייליגע נישט בלויז דערפאַר, וואָס זי איז די עלטסטע אין דער וועלט, נאָר דערפאַר, וואָס זי האָט דורכגעלעבט מעהר פון אַלע אַנדערע שוהלען. אָה, ווען איהרע ווענט וואָלטען געקענט ריידען! זיי וואָלטען אייך דערצעהלט פון די קרייץ-צוגן, זיי וואָלטען אייך-דערצעהלט פון „שוואַרצען טויט", פון טעג פון „פערגיפטעטע ברוני-מער", פון עלילת דם'ס און אַנדערע טרויער-טעג. די שוהל דער מאַהנט אייך ווי אַנ'אַלטע, אַלטע פעסטונג, וואָס איז אויסגעשטאַנען פיעל בעלאַגערונגען, פיעל מלחמות. און וועלכע פעסטונג איז נאָך אויסגעשטאַנען אַזוי פיעל בעלאַגערונגען, ווי די וואָרמס'ער שוהל?

נישט נאָר איז זי איינע פון די עלטסטע געביידעס אין דער וועלט, נאָר זי האָט זיך אויך דערהאַלטען ביז צו אונזער צייט אונ-בעריהרט, אין איהר אָרגינעלען רוימישען סטיל, און ווען עס געפי-

נעבן זיך איינִיגע קירכען אין דער וועלט, וואָס טיילען פון זיי זענען עלטער פאַר איהר, איז עס קיין וואונדער נישט און אויך נישט קיין זעלטענהייט; וואָרום ווער האָט דען בעלאַגערט אַ קירכע? ווער איז געגאַנגען פערברענען אַ „דאָם״? ווער האָט מלחמה געפיהרט געגען זיי? אָבגעהיט פון די שטאַרקע און מעכטיגע פון דער וועלט דורך די אַלע יאָהרהונדערטע, בעשיצט דורך דער מאַכט, וואָס זי בעקליידעט, איז גאָר קיין וואונדער נישט, אַז די קירכע האָט זיך דערהאַלטען ביז אונזער צייט; אָבער אַ שוהל זאָל זיך דערהאַלטען פון אַלע קרייץ-צוגן, „שוואַרצע טויטען״ און אַלע אַנדערע פערפאָלגונגען און בלייבען שטעהן ביז צו אונזערע טעג — איז עס נישט קיין אַנ׳אויסשטעכעניש די אויגען פון אַלע אונזערע שונאים? איז עס נישט קיין שפּאַס פון דער געשיכטע? עס איז ווי די וואָרמס׳ער שוהל וואָלט געוואָרפען אַ להכעיס-געשריי די גוים אין פּנים אַריין: „זעהט, נאָך אַלע בעלאַגערונגען און מלחמות, אין ווילדע טויטען-טענץ שטעה איך, און בין דאָ ביז׳ן היינטיגען טאָג״!...

קיינער ווייסט נישט ווען די שוהל אין וואָרמס איז געבויט געוואָרען. איהר אָנפאַנג ווערט פערלאָרען אין לעגענדעס פונקט אַזוי ווי די קהלה פון וואָרמס. ווער ווייס, עס קען זיין, אַז איהר פונדאַמענט איז געלעגט געוואָרען פון יענע אידען, וואָס האָבען בעגלייט יוליוס צעזאַר, צושטעלענדיג זיינע לעגיאָנען פּראָוויאַנט, ווען ער איז אַריבער דעם רהיין די ווילדע גערמאַנישע באַרבאַרען צו בעזיגען. יעדענפאַלס איז בעוואוסט, אַז אין דעם פערטען יאָהר נאָך קריסטוס איז שוין אין וואָרמס געווען אַ אידישע קהלה. אין 1034 איז די שוהל בעבייט געוואָרען פון אַנ׳עלטערע געביידע. אַ שטיין ביים ארון הקודש רופט אָן איינעם אַ „מר יעקב״, וועלכער האָט דאָס הויז געבויט, כדי מען זאָל איהם דערמאָנען יעדען שבת. און יעדען שבת ביז היינטיגען טאָג, מאַכט מען אַ הזכרת נשמה דעם מר יעקב. ביי די קרייץ-צוגן, ווען כמעט אַלע אידען פון וואָרמס זענען אויסגעשלאַכטעט געוואָרען, אָדער זיי האָבען זיך, ווי דאַמאָלס איז דער מנהג געווען, אַליין אויסגע׳שחט׳ען, איז די שוהל צושטערט געוואָרען. ווידער בעבייט, איז זי ווידער אין דער צייט פון „שוואַרצען טויט״, אין פערצעהנטען יאָרהונדערט, פערברענט געוואָרען, אָבער בלויז

דער דאַך און די אינערלעכע האָלץ-שניצערייען; די געביידע און די וואונדערבאַרע צוויי זיילען פון דער שוהל זענען געבליבען אונבעריהרט. באַלד זענען ווידער די אידען צוריקגעקומען קיין וואָרמס און ווידער בעניים די שוהל. שפּעטער, ווען די פראַנצויזען האָבען בעזעצט די שטאָדט, האָבען זיי געמאַכט פון דער שוהל אַ שטאַל. אָבער באַלד האָבען זי די אידען ווידער אויסגעריינינגט און אויפגעהאַלטען זי און זי איז אַזוי פערבליבען אין איהר אויסערליכען און אינערליכען סטיל ביז היינטיגען טאָג. אָבער דאָס וואָס די „קרייץ-צוגען״ און דער „שוואַרצער טויט״ האָבען נישט געקענט מאַכען האָבען די דייטשע יהודים געמאַכט פון דער שוהל — פערדאָרבען איהר סטיל, שטעלט אייך פאָר: געהען און שטעלען אַריין אין אַזאַ שוהל אַנ׳אָרגעל! וואָס דייטשע יהודים קענען!

טיעפע טרעפּלעך פיהרען אַראָב אין דער שוהל (צוליעב דעם אוודאי, כּדי זי זאָל זיך נישט וואַרפען די גוים אין די אויגען). פון אינוועניג און אויסוועניג איז די שוהל אַ קליינע, אַ נידעריגע, אַ צניעות׳דיגע; קיין בעפּוצונג; שטאַרקע פיער-עקעדיגע גרויסע שטיינער זענען די ווענט פון דער שוהל, נאָר ביים האַלב-לבנה׳דיגען אויסגעבויגעכטס פון דער שוהל-טהיר זענען אויסגעהאַקט אין שטיין פערשיעדענע אידישע אָרנאַמענטען. דאָסזעלבע איז אויך אויף די קרוינען פון די צוויי שטאַרקע ריזיגע זיילען, אויף וועלכע די שוהל שטיצט זיך. די זיילען זענען פון אַ וואונדערבאַרען סטיל; וואונדערבאַרע אידישע אָרנאַמענטען בעקרוינען זייערע קעפּ, מיט העברעאישע שפּרוכען אויסגעהאַמערט אין שטיין, וועלכע מען קען שוין, ליידער, נישט איבערלעזען. די זיילען זענען נישט אין רוימישען סטיל געבויט, ווי די גאַנצע שוהל, נאָר אין ביזאַנטישען. עס קען מעגליך זיין, אַז אידען האָבען מיטגעבראַכט מיט זיך צו פיהרען רעשטען פון אַנדערע שוהלען אין אַנ׳אַנדער לאַנד, ווי עס איז דאַן דער מנהג געווען נישט בלויז ביי אידען. אויך קריסטען פלעגען בויען זייערע קירכען פון טיילען פון אַלטע טעמפּלען, אַפילו פון געצענדינערשע.

די שוהל איז פול מיט לעגענדעס. שוין ביים אַריינגאַנג געפינט איהר צוויי גרויסע שטיינער, וועלכע דיענען אַלס צדקה-פּושקעס און וועלכע זאָלען שטאַמען נאָך פון ירושלים, וואָס די ירושלים׳ער

אידען זאָלען האָבען געשיקט אַהער צו זאַמלען אין זיי געלד. עס זעהט אויס, אַז שוין דאַמאָלס האָבען די ירושלים׳ער אידען געזאַמעלט געלד אין דער פרעמד... הינטער׳ן אָרון ברענען צוויי נר־תמיד׳ס, דאָס איז ווידער פערבונדען מיט אַ וואונדערבאַרער לעגענדע. אין דער צייט פון „שוואַרצען טויט״, צי ביי אַן׳אַנדער צרה, איך געדענק שוין נישט, האָבען די גוים געזאָגט אויף די אידען, אַז די אידען האָבען די ברונימער פערגיפטעט און דערפון נעהמט זיך די פעסט אין שטאָדט, און זיי האָבען געגעבען די אידען צייט ביז דעם לעצטען טאָג פסח (עס איז געווען פסח־צייט), אַז זיי זאָלען אַרויס־געבען די שולדיגע, אויב נישט, וועלען זיי אַלע אידען אויסשלאַכ־טען. די אידען האָבען אָבער נישט געוואוסט פון וואָס צו זאָגען, און דאָ קומט דער לעצטער טאָג פסח; די צייט פון זייער פערניכ־טונג איז נאָהענט, און קיינער נעמט אויף זיך נישט די שולד. די אידען זענען אין שוהל פערזאַמעלט, פאַסטען און זאָגען קינות. פלוצ־לונג הויבט מען אָן קלאַפּען אין טויער פון דעם געטאָ־מויער; צוויי פרעמדע אידען קומען אָן אין שטאָדט. דער שמש וויל זיי נישט אַריינלאָזען. עס שטעהט אַזאַ צרה פאַר די וואָרמס׳ער אידען — אַלע אידען פון וואָרמס זענען אין סכנה אויסגעשלאַכטעט צו ווערען, צו־וואָס זאָלט איהר נאָך אַריינקומען אין שטאָדט? אָבער די פרעמדע אידען ווילען פון טויער נישט אָבטרעטען, מען זאָל זיי דווקא אין שטאָדט אַריינלאָזען; זיי קענען די שטאָדט ראַטעווען. מען לאָזט זיי אין דער געטא אַריין, און די צוויי אידען גיבען זיך אָן אַלס די שולדיגע, זיי האָבען עס די ברונימער פערגיפטעט, זיי זענען די שולדיגע און זיי זאָל מען צום בישאָף איבערגעבען. די צוויי אידען זענען פערברענט געוואָרען אויף קידוש השם און די גאַנצע עדה איז געראַטעוועט געוואָרען. ווער די צוויי אידען זענען געווען, ווייסט מען נישט. אַ טייל האַלטען זיי פאַר מלאכים, אַנדערע פאַר ל״ו צדיקים, און פון זייערע נשמות־וועגען ברענען פאַר׳ן אָרון קודש שטענדיג צוויי ליכט.

נעבען דער שוהל געפינט זיך רש״י׳ס שטיבעל. דאָס איז אַ קליינער פיער־עקיגער בית־המדרש׳ל מיט אַן׳איינגעמויערטע שטוהל אין דער וואַנד. די לעגענדע דערצעהלט, אַז רש״י איז געזעסען אין

דעם שטיבעל און האָט געלערענט מיט זיינע תּלמידים. חוקרים ווייזען אָן, אַז די געביידע פון שטיבעל איז נישט גענוג אַלט, אַז רש״י זאָל האָבען אין איהר געלערענט, אָבער ווי עס זאָל נישט זיין, עס איז אַ פאַקט, אַז רש״י איז געווען אַ ישיבה-בחור אין וואָרמס און האָט געגעסען „טעג״ ביי די וואָרמס׳ער בעלי-הבתים. און נישט איינמאָל דערמאָהנט ער אַליין אין זיינע שריפטען ווי אַזוי ער האָט געלעבט, ווי ער איז געשלאָפען אויף דער האַרטער באַנק און געגעסען אָרים ברויט און אין דער היים איבערגעלאָזט אַ ווייב מיט קינדער. אַז איך האָב זיך געפונען אין דעם שטיבעל און געזעהן די קאַלטע שטיין-שטוהל, וואָס איז איינגעמויערט אין דער וואַנד, האָב איך זיך דערמאָהנט רש״י׳ס שילדערונגען און געזעהן ווי עס שלאָפט ביינאַכט אַ יונגערמאַן מיט אַן׳אויסגעבלייכט געזיכט און אַ שוואַרץ רונדיג שפּראָצענדיג בערדעל אויף דער האַרטער שטיינערנער באַנק פון בית-המקדש, אַז ער האָט אין דער היים איבערגעלאָזט אַ יונג ווייבעל, נאָך וועלכע ער בענקט און אַז ער איז פערוואָגעלט אין דער פרעמד נאָר דערפאַר, ווייל די פרעמדע שטאָדט ווערט בעריהמט אין תּורה, דאָרטען וואוינט ר׳ רוקח און אַנדערע בעריהמטע געלערענטע.

דערמאָנט עס אייך נישט אָן אַ היינטיגען פּרוש אין אַ פּויליש-ליטווישע שטעדטעל? אָט אַזוי איז רש״י געווען אַ ישיבה-בחור אין וואָרמס, מיט זיבען — אַכט הונדערט יאָהר צוריק, און געגעסען טעג ביי די וואָרמס׳ער בעלי-הבתים.

די שטאָדט, ווייזט אויס, גרויסט זיך אויך דערמיט, וואָס רש״י האָט געלערענט אין איהרע טויערן. פון די איבערגעבליבענע געמאָויערן האָט מען אַ טויער אויסגעהאַקט אין דער אידען-גאַס און אַ נאָמען געגעבען דעם טויער „רש״י-טויער״. ווען איהר הערט אַ וואָרמס׳ער דייטשען יונגעל ווי ער זאָגט אייך: „איך וואהן אין ראַשע-טויער, אין דער יודען-שטראַסע״, קלינגט עס אייך אַזוי קאָמיש — די גוי׳שע יונגלעך אין וואָרמס וויסען פון רש״י!

איבער דער שוהל געפינט זיך אַ בוים. עס איז געווען אַ מנהג פון קדמונים אָן אַריבערצופיהרען אין שוהל אַריין אַלטע שמות: אָבגעלעבטע סדורים, חומשים און אַנדערע אידישע זאַכען, וועלכע

אידען האַלטען פאַר הייליג. די קאַסטענס שמות זענען שוין פיעל מאָל געוועזען די וויכטיגסטע קוועלען פאַר דער אידישער געשיכטע.

שוין פון לאַנג איז געריכטעט געוואָרען די אויפמערקזאַמקייט פון דער געלערענטער אידישער וועלט צו דעם שוהל-בוידעם אין וואָרמס, וואוהין אידען פלעגען טראָגען פאַר לאַנגע דורות זייערע שמות. פיעל וויכטיגע דאָקומענטען פון דער אידישער געשיכטע האָט מען געפונען אויף יענעם בוידעם: אַלטע אידישע תפלות, פיוטים, שוץ-בריעף פון דייטשע קעניגען, קינות און קלאָג-ליעדער פון די פערפאָלגונגס-צייטען, אין וועלכען אידען בעשרייבען זייערע צרות אין פערשיעדענע שלעכטע צייטען. אין וואָרמס האָט אַמאָל געלעבט אַ שמש, יוספי שמש. דער יוספי שמש איז געווען איינער פון די גרעסטע מאָראַליסטען פון אידישען פאָלק. עס איז נאָך יעצט בעריהמט זיינער אַ מנהג-בוך; ער האָט געזאַמעלט די לעגענדעס פון וואָרמס און פערשריבען זיי אין זיין „ספר נסים״ — רעשטען פון דעם ספר האָט מען געפונען אויפ׳ן בוידעם פון דער שוהל.

זעהר אינטערעסאַנט זענען אויך די וויקעלעך, מיט וועלכע מען פלעגט די קינדער וויקלען, ווען מען האָט זיי געבראַכט אין שוהל אַריין צו פעראידישען זיי. אויף אַזעלכע וויקעלעך פלעגען געווענליך די מוטערס אויסהעפטען דעם נאָמען און דעם פאַמיליע-נאָמען און דעם שטאַם-אָרט פון קינד, פאַר וועלכען עס איז בעשטימט געוואָרען. אויף דעם וויקעל פלעגען זיי אויך אויסהעפטען דעם סימבאָל פון דעם הויז, וואו דאָס קינד איז געבוירען געוואָרען: אַ שיפעל, ווען דאָס קינד איז געבוירען געוואָרען אין אַ הויז, וואָס טראָגט אויף זיך אַ שילד פון אַ שיף; דערנאָך איז דערפון אַרויסגעקומען די פאַמיליע שיף. אָדער אַ רויט-שילד אָדער אַן אָדלער. אויף דעם בוידעם פון דער וואָרמס׳ער שוהל ליעגען אַלע וויקעלעך, אין וועלכע עס זענען געווען געוויקעלט די ערשטע שטאַם-פאַטערס פון די היינטיגע רייכע יהודים. פון אַט די וויקעלעך ווייס מען די געשיכטע פון די פאַמיליען. אויפ׳ן בוידעם פון דער וואָרמס׳ער שוהל האָט מען געפונען אַזעלכע וויקעלעך, וועלכע שטאַמען פון אַזוי ווייט צוריק, ווי פון דעם מיטען פון זעבצעהנטען יאָהרהונדערט, און עס איז אינטערעסאַנט צו דערמאָהנען, אַז מען האָט דאָרט אויך געפונען

די וויקעלעך פון די שטאַם-פאַמיליען פון די ווערטהיימערס, פון די אָפּענהיימערס, פון די גוגענהיימערס, דעם וויקעלע פון דעם שטאַם-פּאַטער פון פעליקס אַדלער, דער גרינדער פון דער עטיקאַל-סקוהל אין ניו-יאָרק, און נאָך אַנדערע בעריהמטע דייטש-אידישע פאַמיליען.

נעבען דער שוהל געפינט זיך אַ בעהאַלטענע אַלטע מקוה, וועלכע איז אַזוי אַלט ווי די שוהל, די מקוה האָט מען ערשט מיט איינינע יאָהר צוריק ענטדעקט. זעהר אינטערעסאַנט זענען די אַלטע אידישע מקוות אין די רהיין-שטעדט. נישט אַזוי לייכט איז אָנגעקומען אידען דאָס אידישקייט פּאַרצייטענס. צוערשט האָבען זיי זיך אַריינ-גע'גנב'עט אין אַ שטאָדט און דאָרט געוואוינט בגנבה: פלעגען זיך איינריכטען אין געהיים אַ שוהל, אַ בעהאַלטענע מקוה. אַט אַזעלכע געהיימע מקוות געפינט מען יעצט אין פערשיעדענע שטעדט ביים רהיין. פון דרויסען איז די פערשטעלט. מען זעהט גאָרנישט אָן. אַ געהיימע טהיר פיהרט אייך אַריין אין אַ הייל; דאָרט פיהרען שטיינערנע טרעפּען טיעף אַרונטער צו דער מקוה, אָפטמאָל איז די מקוה הונדערט און מעהר פוס טיעף אין דער ערד און איהר זעהט דערום פון דרויסען גאָרנישט. דערפאַר אָבער איניעווייניג איז די מקוה איינגעריכט געוואָרען אויף אַן אויסערגעוועהנליך רייכען אופן: די וואונדערבאַרסטע אָרנאַמענטען זענען אויסגעהאַמערט אין די שטיי-נער פון די פערשיעדענע קאַמערען, אַ קאַמער צום פערוויילען, אַ קאַמער זיך אויסצוטהאָן; אויסגעהוילטע פענסטערלעך און נישעס, אין וועלכע עס האָבען וואַהרשיינליך געברענט אייל-לאַמפען. די גע-היימע מקוות ווערען יעצט בעוואונדערט פון דער גאַנצער ציוויליזיר-טער וועלט. די מקוה אין פרידבערג איז ספּעציעל בעריהמט מיט איהרע רייכע אָרנאַמענטען, און זי איז איינע פון די זעלטענסטע איבערבלייבעכצען פון דער רוימישער קונסט, וועלכע זענען פער-בליבען ביז היינטיגען טאָג. אויך איז בעריהמט די מקוה אין ספּייער, וועגען וועלכער עס איז פיעל געשריבען געוואָרען; זי געהערט צו די מערקווירדיגקייטען פון דער בעריהמטער שטאָדט. די מקוה אין וואָרמס איז ערשט זייט איינינע יאָהר אויסגעגראָבען געוואָרען. ליי-דער האָט זי זיך נישט זעהר גוט דערהאַלטען; פיעלע פון איהרע אָרנאַמענטען זענען אָבגעבראָכען געוואָרען און אויף דעם הויף פון

דער וואָרמס׳ער שוהל וואַלגערען זיך יעצט אַרום אָפּגעהאָקטע שטיינער פון דער מקוה. אויף דידאָזיקע שטיקער שטיין קען מען נאָך יעצט זעהן אויסגעהאַמערט פערשידענע פויגעל, ווי זיי פּיקען וויינטרויבען, און אַנדערע אָרנאַמענטען. דער גאַנצער געבוי אָבער פון דער מקוה איז פערבליבען אונבעריהרט, און ווען איהר געהט אַראָפּ טיף אונטען און זעהט, ווי די אידען האָבען אַמאָל אָבגעהיט זייער אייגענאַרטיגקייט מיט אַזאַ מסירת-נפש, נעהמט אייך אַרום אַ פּירכטערליכע אַנגסט פאַר דעם גרויסען סוד פון דעם אויסגעהאַלטענעם אידישען כאַראַקטער.

מיינץ, ווי איך האָב אין אַ פריהערדיגע שילדערונג געשריבען, האָט גאָר נישט דערהאַלטען פון די אַלטע צייטען, אָבער וואָרמס איז געבליבען ביז צו אונזערע טעג כמעט אונבעריהרט, דאָס זעלבע איז אויך מיט׳ן וואָרמס׳ער בית-עולם, וועלכער איז פערבליבען אין אַ גוטען צושטאַנד ביז צו אונזערע טעג. זיין אָנפאַנג איז פּונקט ווי די קהלה אין וואָרמס און ווי די שוהל פון די לעגענדאַרישע צייטען. יוספי שמש דערצעהלט אין זיין מעשה נסים, אַז אין זיין צייט, דאָס הייסט, מיט דריי—פיער הונדערט יאָהר צוריק, האָט זיך געפונען אויף דעם וואָרמס׳ער בית-עולם אַ מצבה, אויף וועלכער עס איז געווען אויפגעקריצט: „איש בחטאו מת״, — דער מענש איז געשטאָרבען פאַר זיינע זינד, דאָס הייסט, בית דין האָט דעם מענשען פערמשפּט צו טויט-שטראָף. דער זעלבער יוספי שמש דערצעהלט אויך, אַז אין יאָהר 1623 האָט איהם ר׳ אליהו בעל שם אָנגעוויזען דאָס אָרט אויפ׳ן בית-עולם, וואו דער מענש איז „פערשטיינערט״ געוואָרען, די בית הסקילה. מען וויל דְרינגען דערפון, אַז די אידען אין וואָרמס האָבען אַמאָל געהאַט זייער אייגענעם גערִיכט, וועלכער האָט פעראורטיילט צום טוידט. היינט ווייס מען שוין נישט פון דעם מצבה-שטיין. דער עלטסטער מצבה-שטיין, וואָס געפינט זיך אויף וואָרמס׳ער בית-עולם, שטאַמט פון יאָהר ת״ר״ס, דאָס הייסט פון יאָהר 900, און איז פון אַ רב׳ס אַ טאָכטער, מרת פרזא, די טאָכטער פון ר׳ שמואל, וועלכער איז ערמאָרדעט געוואָרען פאַר זיין אמונה.

די וויכטיגסטע מצבה, וואָס געפינט זיך אויף וואָרמס׳ער בית-

עולם, איז פון מהר״ם, דער גרויסער רבי ר׳ מאיר פון ראָטהענבבערג, וועלכער איז געשטאָרבען אין אַ פעסטונג.

ר׳ מאיר פון ראָטהענבבערג האָט געוואָלט פאָהרען נאָך ארץ ישראל. אויפ׳ן וועג האָט איהם געפאַנגען גענומען אין יאָהר 1286 דער גראַף פון געהץ און איהם איבערגעגעבען אין די הענד פון קיסר רודאָלף, פון האַבסבורג. דער קיסר האָט איהם אַריינגעזעצט אין אַ טהורם אין עלזאַס און געוואָלט פאַר איהם אַ גרויסען אויס־לייז-פרייז.

ר׳ מאיר פון ראָטהענבבערג האָט אָבער פערוועהרט די אידען דורך חרם, אַז זיי זאָלען בעצאָהלען פאַר איהם דאָס אויסלייז-געלד דערפאַר, וואָס דען קיסר האָט געשטעלט אַ צו-הויכען פרייז. עס איז געווען אַ מנהג פאַרצייטענס, אַז ווען אַ קיסר האָט בעדאַרפט האָבען געלד, האָט ער עס דורך פערשיעדענע אויסריידען אַרויסגעפרעסט פון אידען. אָבער ווען אַ קעניג אָדער אַ בישאָף האָט געוואָלט אַ שטאָדט, וואָס איז איהם געטריי געבליבען געגען אַ שונא, בעלוינען, האָט ער בעפוילען די אידען פון שטאָדט צו געבען אַזוי פיעל און אַזוי פיעל זילבער און גאָלד דער שטאָדט, ווי מיר געפינען עס פון לודוויק דער בייער אין יאָהר 1315 און אויך שפּעטער, וועלכער האָט בעפוילען די אידען פון וואָרמס צו בעצאָהלען די וואָרמס׳ער איינ־וואוינער אַ גרויסע סומע געלד אַלס אַ פערגיטיגונג, וואָס ער האָט געוואָלט מאַכען די וואָרמס׳ער איינוואוינער.

כדי נישט צו לאָזען אויספרעסען פון די אידען קיין געלד האָט דער בעריהמטער רב, רבי מאיר פון ראָטהענבבערג, פערבאָטען די אידען צו בעצאָהלען פאַר איהם די פערלאַנגטע סומע אויסלייז־געלד.

אין טהורעם איז דער רב געזעסען זיין גאַנץ לעבען לאַנג און דאָרט געשריבען זיינע בעריהמטע ספרים, אין דער וואָרמס׳ער שוהל ווייזט מען נאָך אייך יעצט אָן אַ ספר-תורה, וואָס זאָל האָבען געקו־מען צו שווימען קיין וואָרמס אויפ׳ן וואַסער, וועלכע ר׳ מאיר פון ראָטהענבבערג האָט אַרויסגעשיקט פון טהורם. אין טהורם איז ער טאַקי געשטאָרבען און איז דאָרט אָפגעלעגען פערצען יאָהר. קיינער האָט נישט געקענט צוקומען צו זיין קערפּער, דערצעהלט די לעגענ־

דע, ווייל אַ פייערדיגער ראַנד איז געשטאַנען אַרום איהם. ביז מיט איינינע יאָהר שפּעטער האָט אַ איד פון פראַנקפורט, וועלכער האָט געוואָלט האָבען די זכיה צו ליעגען נעבען דעם גרויסען רב, געבראַכט זיין קערפּער פון טהורם צו קבורה אויף דעם וואָרמס׳ער בית-עולם.

אָבער די וויכטיגסטע מצבה, וואָס געפינט זיך אויפ׳ן וואָרמס׳ער בית-עולם, איז די מצבה פון די צוועלף פּרנסים.

גאָרנישט שטעהט אויף דער מצבה אויפגעשריעבען, אַ חוץ די ווערטער: „פ״ב י״ב פּרנסים״. אונטער דעם שטיין, וואָס שטהט ביי דער מויער פון אַלטען בית-עולם, רוהען די אַשעס פון צוועלף אי-דישע העלדען.

אין יאָהר 1349 איז אין וואָרמס אָנגעקומען דער „שוואַרצער טויט״, די מגפה, וואָס האָט זיך אַריינגעגנב׳עט אין יעדען הויז און אויסגעטויטעט וועמען זי האָט געוואָלט. אַ שוואַרצער פלעק אויפ׳ן פּנים — טויט! די גוים האָבען געזאָגט, אַז די אידען, אום נקמה צו נעמען פאַר אַלע פערפאָלגונגען, האָבען די ברונימער פערגיפטעט. דער בעסטער בעווייז איז די שוואַרצע אלמנה מיט איהר סקעלעטען-פּנים און בלוטיגע הענד, וועלכע געהט אַרום אין שטאָדט, ביז זי קומט-אָן צו די מויערען פון דער אידישער געהטאָ און דאָרט שטעלט זי זיך אָב און געהט נישט ווייטער. קיינער ווייס נישט פאַרוואָס דער שוואַרצער פלעק-טיפוס האָט אויסגעמידטען דאָס אידישע געהטאָ; עס איז אָבער אַ פאַקט, אַז די אידען האָבען ווענינער געליטען פון דער שרעקלעכער מגפה אין מיטעלאַלטער, ווי די קריסטען. צי דאָס איז געוועזען דערפאַר, וואָס די אידען האָבען דעמאָלט ריינער, היגיע-נישער געלעבט, מעהר בענוצט די מקוה, ווי די קריסטען די באָד, וועלכע איז דאַן כמעט נישט בענוצט געוואָרען, צי עס זענען געווען אַנדערע אורזאַכען, אָבער אַ פאַקט איז, אַז די שוואַרצע מגפה האָט אויסגעמידטען די אידען.

די קריסטען האָבען עס אויסגעטייטשט, אַז נישט אַנדערש, אַז די אידען פערגיפטען די ברונימער, און זיי אַליין, די אידען, וויי-סען וועלכע וואַסער צו טרינקען. און ווי אין אַנדערע שטעדט, אַזוי אויך אין וואָרמס, זענען די וואָרמס׳ער איינוואוינעד אַרויס אין די

גאַסען מיט קירכען-פאָהנען און הייליגען געזאַנג און געשטורעמט די מויערען פון דער אידישער געהעטאָ די אידען צו פערטיליגען. צו מאַכען דאָס מעהר רעכטספערטיג איז זיך דער שטאָדט-ראָטה פון וואָרמס אין ראָטהויז צונויפגעקומען און אָהנע אויסצוהערען די אידען האָבען זיי אַ משפט אַרויסגעגעבען אַלע אידען פון וואָרמס אויסצושלאַכטען. די וואָרמס'ער אידען האָבען בעשלאָסען צו שטאַרבען אין איינעם מיט די גוים. צוועלף פרנסים פון דער שטאָדט האָבען זיך אין זייערע שוואַרצע מאַנטלען אָנגעטהאָן, צוועלף שוואַרצע חלפים אונטער זייערע שוואַרצע מאַנטלען אַרונטערגענומען און זיך געלאָזט פיהרען צום ראטה-הויז, פאַר די ראָהטס-לייט צו קומען. צוערשט האָבען זיי זיך געוואָרפען אויף די קניען פאַר די ראהטס-לייט און מיט געוויין און געבעטען געפרואווט זיי איבערצייגען אין זייער אונשולד, און ווי נאַריש עס איז זיי צו בעשולדיגען אין פערגיפטען די פעסט, וועלכע איז אַ גאָט'ס שטראָף. אַגב האָבען זיי געוואָלט איבערצייגען די ראָטהס-מענער, אַז אויך די אידען ליידען פון דער שוואַרצער מגפה. די ראָהטס-מענער האָבען נישט געוואָלט אויסהערען די צוועלף פרנסים און האָבען געהאַלטען אין איין שרייען, די אידען, זיי מוזען שטאַרבען! דאַן האָבען די צוועלף פרנסים אויסגעשריען: „צוזאַמען מיט אייך"! און זיך געוואָרפען מיט זייערע חלפים אויף די ראטהס-מענער און אויסגעקוילעט ביז איינעם. דאַן זענען זיי אַוועק אויפ'ן אידישען בית-עולם און אויסגעגראָבען אַ ברודער-גרוב ביי דער וואַנד, ווייל מערדער און זעלבסט-מערדער בעדאַרפען ליעגען ביי דער וואַנד, און גע'שחט'ן יעדער זיך אַליין מיט זיין אייגענעם חלף.

זייער קבר איז נאָך ביז היינט אויפ'ן אַלטען ביית-עולם פון וואָרמס. און איבער זייער קבר שטעהט אַ קליינער האַלב-אָפּגעבראָכענער שטיין מיט די איינציגע ווערטער: „פ"נ י"ב פרנסים".

אין דער אַלטער דייטשער שטאָדט ראַטענבורג

ראָטענבורג איז דאָס עלטסטע שטעדטעל אין אייראָפּא, וואָס איז איבערגעבליבען און דערהאַלטען געוואָרען ביז צו אונזערע טעג. נישט קיין איין הויז, נישט קיין איין גאַס, נאָר די גאַנצע שטאָדט איז איבערגעבליבען ביז צו אונזערע צייטען, אַזוי ווי זי איז געווען אין מיטעלאַלטער, אונבעריהרט און אונפערענדערט. די שטאָדט ליעגט פערלעגען, אָבגעלעגט אָן אַ זייט, און די גרויסע מאָדערנע צייט, וואָס האָט מיט דעם רויך פון איהרע פאַבריק-קוימענס אָבגעווישט דעם מיטעלאַלטער פון דער ערד, האָט זי פערשווינט. די שטאָדט איז איבערגעבליבען אַזוי ווי זי איז געווען. שפּעטער האָט מען מיט אַ כיון אָבגעהיט דעם כאַראַקטער פון דער שטאָדט, אַז די שטאָדט זאָל איבערבלייבען אַלס אַן אָנדענקען, ווי עס האָט אויסגעזעהן אַ שטאָדט אין מיטעלאַלטער. עס געפינט זיך נישט דאָרט קיין איין הויז, וואָס זאָל יונגער זיין פון עטליכע הונדערט יאָהר. טיילען פון איהר זענען אַלט ניין הונדערט, טויזענד יאָהר. אַרום דער שטאָדט ציהט זיך נאָך ביז׳ן היינטיגען טאָג די מויער, וועלכע האָט זי בעשיצט געגען אַן איינדרינגליכען פיינד. ביי יעדען אַריינפאָהר אין שטאָדט דורך יעדע גאַס, הויבט זיך אויף איבער דער מויער אַ הויכער שפּיציגער טהורם וועלכער בעשיצט די מויער. אַז עס קומט אין אָווענד, ווערען נאָך פיעל מויערען ביז׳ן היינטיגען טאָג פערשלאָסען, און מען קען נישט אַריינקומען און נישט אַרויסגעהן פון שטאָדט. און ווען עס ענדיגט זיך די שעה, הויבט אָן דער טהורם פון שטאָדט-הויז צו קלינגען,

ווערט אַ געקלינגעריי פון אַלע טהורמס פון שטאָדט. אַרום דער מויער ציהט זיך אַ הילצערנע גאַלעריע, אויף וועלכער די איינוואוינער פון שטאָדט האָבען געקעמפט געגען דעם איינדרינגליכען פיינד. ראָטענבורג איז געוועזען פון דרייצעהנטען יאָהרהונדערט ביז כמעט צו אונזער צייט אַ פרייע שטאָדט. דאָס הייסט, זי האָט נישט געהערט נישט צו קיין קעניג, נישט צו קיין הערצאָג. נאָר די בעלי-הבתים פון שטאָדט האָבען אַליין איבער זיך רעגיערט. זיי האָבען אויסגעקליבען אַ בורגמייסטער. און דער בורגמייסטער איז געוועזען דער פאָטער פון אַלע איינוואוינער. די בעלי-הבתים, די מייסטער מיט די בעלי-מלאכות, זענען געוועזען די סאָלדאַטען, און אַז אַ פיינד איז בעפאַלען די שטאָדט זענען די בעלי-הבתים אַרויף אויף דער מויער און געוועהרט זיך מיט פייל און בויגען געגען דעם שונא. די ווייבער האָבען אַרויסגעטראָגען קאָרעטעס וואַסער, געזאָדענע בליי, שטיינער און האָלץ-וואָרפער און געהאָלפען פערטרייבען דעם שונא. די שטאָדט-מויער מיט די טהורמס מיט דער הילצערנע גאַלעריע, וועלכע איז איבערגעבליבען אונבעריהרט ביז אויף אונזערע טעג גיט אַ קלאָרען בעגריף ווי אַזוי עס האָבען געלעבט די מענשען אין מיטעלאַלטער. און היינט, אַז עס וויל ווער שטודירען דאָס לעבען אין מיטעלאַלטער, קען פון דער שטאָדט מעהר לערנען, ווי פון פיעלע דיקע ביכער, דערפאַר קומט מען פון דער גאַנצער וועלט בעזוכען ראָטענבורג, וועלכע איז איבערגעבליבען אַן אונבעריהרט דענקמאָל פון אַלטע צייטען.

ראָטענבורג איז אויך בעריהמט מיט איהרע קירכען און הייזער, וועלכע גיבען אַ קלאָרען בעגריף וועגען דעם פריה-דייטשען גאָטיק-סטיל. אינטערעסאַנט איז ווי אַזוי די בעריהמטע „יאַקאָב׳ס קירכע" פון ראָטענבורג איז געבויט געוואָרען. זי איז געבויט געוואָרען פון דעם געלד, וואָס מען האָט איינגעלייזט פאַר פאַרגעבען עברות און פאַר „חלק לעולם הבא". האָט אַ ראָטענבורגער בעל-הבית געטראָפען אַ אידען אויפ׳ן וועג און אונטערגעשאָכטען איהם דעם האַלז, און אַוועקגענומען דאָס זעקעל געלד, וואָס ער האָט געטראָגען אויף זיין האַלז, האָט ער נאָר בעדאַרפט קומען צום בירגערמייסטער און קויפען אַ מחילה-קוויטעל פאַר אַ טייל פונ׳ם געלד, וואָס ער האָט צוגענומען פון דעם איד, און אַלע זינד זענען איהם פאַרגעבען געוואָרען. מען

האָט זיך אויך געקענט איינהאַנדלען אַזעלכע מחילה-קוויטלעך נישט נאָר פאַר פערגאַנגענע זינד, נאָר פאַר צוקונפטיגע זינד. עס האָט ווער געגלוסט צו אַ אשת איש און מורא געהאַט פאַר גאָט, האָט ער נאָר געדאַרפט געבען אַ פּאָר מטבעות אויף די קירכע און אויסגע־קויפט זיך אַ מחילה-קוויטעל און טהון וואָס זיין האַרץ האָט געגלוסט. פון הונדערט יאָהר לייזאַכטס פאַר אַזעלכע מחילה-קוויטלעך איז גע־וואָרען אויפגעשטעלט די הערליכע „יאַקובס קירכע״, איינע פון די שענסטע מאָנומענטען פון גאָטישען סטיל.

איז די קירכע געבויט געוואָרען פון אַזאַ „אתנן-זונה״-געלד, איז דערפאַר די קירכע אַליין אַ לויב-געזאַנג צו גאָט. איין אויסגעשריי, אַ האַנד אויפגעהויבען צום הימעל. דער גאָטישער סטיל איז באַשאַ־פען געוואָרען אין דער צייט פון העכסטען רעליגיעזען עקסטאַז, אין דער צייט פון די קרייץ-צוגן, ווען הונדערטער טויזענדער מענשען האָט אַרומגעכאַפּט אַ רעליגיעזע משוגעת און זיי האָבען געוואָרפען היים, ווייב און קינדער, און געלאָזט זיך אין אונבאַקאַנטע לענדער, איבער פיעלע אונבעטראָטענע וועלדער, איבער מדבריות און ימים צו בעפרייען ירושלים פון די אונגלויביגע הענד. אָט דער רעליגיע־זער עקסטאַז האָט בעשאַפען יענעם סטיל, וועלכער שטייגט אַרויף אין די הימלען צו גאָט. אַ גאָטישע קירכע, אַ גאָטישע געביידע הויבט זיך אויף פון דער ערד און שטייגט וואָס-אַמאָל העכער, העכער, ווי אַ לויב-געזאַנג צו גאָט, אויסגעגאָסען אין איין מאַסיווען שטיין. דער גאָטישער סטיל האָט פיינד זיך צוצוואַרפען, ער זאַמעלט זיך, און שטרעבט צו איין ציעל, וואָס-אַמאָל העכער, העכער. דער גאָטישער סטיל ווייסט נישט פון קיין קאָמפּראָמיסען, אכזריותדיג איז ער, פאַ־נאַטיש און מיסטיש רעליגיעז...

עס געפינט זיך אין ראַטענבורג אַ קליינע קירכע, וועלכע רופט זיך די שעפער׳ס-קירכע. די קירכע שטאַמט פון די קרייץ-צוגן און רופט זיך שעפער-קירכע דערפאַר, ווייל מעהרסטע פון די וואָס האָ־בען אָנגערייצט דאָס פאָלק צו געהן בעפרייען ירושלים, זענען געווען שעפער. אין דער קירכע געפינט זיך אַן אַלטאַר, און אין דעם אַלטאַר האָבען די קרייץ-צוגער געשליפען זייערע שווערדען, איידער זיי האָ־בען אויף מלחמה אַרויסגעצויגען. דער אַלטאַר טראָגט נאָך שפורען

ביז היינטיגען טאָג פון דעם שאַרפען די שווערדען אויף זיין שטיין. אין דעם פוס-טרעפּ פון אַלטאַר האָבען זיי געשאַרפט זייערע שפּיזען. דאָס איז דער גאָט פון גאָטישען סטיל. ביי דעם אַלטאַר פון דער גאָטישער קירכע, וועלכע איז געשטעלט פאַר'ן גאָט פון יענער צייט האָט מען געשאַרפט די שווערדען און אויף זיינע אַלטאַר-טרעפּען די שפּיזען.

דער גאָט פון גאָטיק האָט נישט געוואוסט פון קיין רחמנות, אונערבאַרעמדיג איז ער געווען — פורכטבאַר, ביי זיינע מזבחות האָט מען די מעסערס געשאַרפט.

און אַזוי ווי דער גאָט אַזוי איז זיין סטיל. הויבען זיך די קירכען און די הייזער צו איהם ווי די בערג, איינער שטעלט זיך אויפ'ן צווייטנס רוקען — נאָר וואָס העכער צו קומען צו גאָט. און נישט בלויז שטיינער און מויערען הויבען אויף די הענט צום הימעל, נאָר מענשען און טייכען, בלומען און חיות קריכען אויף די געזימסען און בויגען זייערע העלזער און פּנים'ער צו גאָט. דאָס פּנים פון דעם גאָטישען מענש איז אויסגעלייטערט, פערביסען אין צער, און שרעקליך פערוועהטאָגט. און אַפילו די חיות, די הינט, די פויגעל, וואָס לעהנען-אונטער די געזימסען זענען נישט קיין מענשליכע חיות, נישט קיין שטוב-חיות און נישט קיין מענשען-בלומען, נאָר אויסטערלישע, נישט פון דער וועלט, נאָר בעזעסענע פון רוחות רעות, מיטהישע, שרעקליכע.

און אַזוי ווי דער קריסטען-גאָט איז געווען אין דער צייט פון גאָטישען סטיל אַזוי אויך דער אידישער גאָט. דורך דעם גאָטישען סטיל קען מען לערנען פערשטעהן די גאַנצע פּעריאָדע פון די שרעקליכע אידען-ליידען פון דער צייט פון די קרייץ-צוגן. עס האָט מיך שטענדיג געוואונדערט די גרויסע אָפּפערוויליגקייט פון די אידען אין דער צייט פון דורות מיט אַן אונגאַטירליכע לייכטיגקייט מקריב צו זיין זיך אויף קידוש-השם. נאָר אין קיין פּעריאָדע פון דער אידישער געשיכטע געפינט מען נישט אַזאַ אונערבאַרעמדיגען פאַנאַטישען, איך וואָלט געזאָגט אונמענשליכען, „קידוש-השם" ווי אין דער צייט פון די קרייץ-צוגן. אידען האָבען זיך פשוט מאַססענווייז, אין די הונדערטער זיך אַליין געשאָכטען, און אויסגעשאָכטען זייערע ווייבער און קינדער מיט זייערע אייגענע הענד פאַר זייער אמונה. דער גאָטישער

קריסטען-גאָט האָט זיך אָנגעשלאָגען אויף דעם „גאָטישען" אידישען גאָט...

דורך דעם האָבען די דייטשע אידען אין דער צייט פון די קרייץ-צוגן נישט אַרויסגעגעבען (אַ חוץ אין זעהר אַ קליינע צאָהל) קיינע אנוסים, ווי די שפּאַנישע אידען ביים גירוש פון שפּאַניען. „גאָ-טיק" ווייס נישט פון קיין קאָמפּראָמיסען. דאָס האָט נישט געקענט געשעהן אין פופצעהנטען און זעכצעהנטען יאָהרהונדערט, ווייל דאַ-מאָלס איז שוין דער רעליגיעזער עקסטאַז, וואָס האָט בעהערשט די וועלט אָבגעקיהלט געוואָרען. די וועלט איז שוין נישט פרום געווען. וואָלטען די שפּאַנישע אידען געהאַט אויסצושטהן זייער נסיון אין עלפטען און צוועלפטען יאָהרהונדערט, וואָלטען זיי זיך אויך געווען געשאָכטען פאַר זייער אמונה, ווייל די וועלט איז דאַמאָלס געווען פער'שיכור'ט אין רעליגיעזען עקסטאַז. די שפּאַנישע אידען האָבען געלעבט אין דער צייט פון רענעסאַנס, דעם סטיל, וואָס מענשען האָבען געשאַפען ביי זיך, פאַר זייער עולם-הזה, פאַר זייער אייגענעם געברויך — נישט פאַר גאָט. דורך דעם איז ביי זיי, ביי די שפּאַני-שע אידען געווען אַזוי פיעל קאָמפּראָמיסניקעס — מאַראַנען...

גאַנץ ראָטענבורג איז פול מיט דעם סטיל, מיט דעם רעליג-יעזען פאַנאַטישען, אכזריות'דיגען אָהן-רחמנות'דיגען „גאָטיק". עס הויבען זיך אויף די הייזער, איינס העכער איבער דאָס אַנדערע מיט זייערע שפּיציגע קעפּ, שטומע שטאַרקע ווענד מיט גאַנץ קליינע, קליינע פענסטערלאַך, וועלכע מען זעהט קוים אָן. גאָרנישט איז אויף דער וואַנד, קיינע בעפּוצונג, קיינע בעציערונג, נאָר שטום און טויט הויבט זי זיך אויף, העכער, העכער צו גאָט. און ווען איהר געהט אַרויס ביינאַכט אויפ'ן אַלטען מאַרק, און איהר זעהט זיך מיט אַמאָל אַרומגערינגעלט מיט די הויכע שטומע ווענד, וועלכע פערלירען זיך אין טונקעלהייט פון דער נאַכט, כאַפּט אייך אָן אַ שרעק. אייך דאַכט זיך, אַז איהר זענט געפאַנגען געוואָרען, ווי אַ קליינע, קליינע פליג אין אַ הויכער שוהל. אַזוי פיהלט איהר זיך ניעדעריג, ניעדער-געדריקט צו דער ערד, שטויביג פאַר דעם וואַלד הויכע שטומע ווענד, וועלכע הויבען זיך אין הימעל אַריין.

אין דער שטאָדט געפינט זיך אויך „אַ אידען-גאַס", און אַן אַלטער

אידישער בית-עולם, וועלכער איז פערשאָטען געוואָרען און אויף זיין פלאַץ שטעהט היינט אַ קאַרוסעלע... די אידען פון ראָטענבורג האָבען געטיילט דעם גורל פון אַלע דייטשע אידען אין מיטעלאַלטער. אין דער צייט פון דער „שוואַרצער פעסט” אין 14-טען יאָרהונדערט זענען די איינוואוינער בעפאַלען די אידען און האָבען זיי אויסגעשאָכטען. נאָר אַמערגסטען האָבען אידען אָבגעשניטען אין אָנפאַנג פון 16-טען יאָרהונדערט ביי דעם פויערים-אויפשטאַנד. דאָס פראָסטע פויערים-פאָלק, וועלכע זענען געוואָרען פערשקלאַפט פון הונדערטער יאָהרען פון די ריטערס און גראַפען, האָבען זיך אויפגעהויבען אין אַ בונט, און אין די צעהנדליגער טויזענדער האָבען זיי זיך געזאַמעלט פאַר די מויערן פון ראָטענבורג, און ווען זיי האָבען די שטאָדט איינגענומען, האָבען זיי זייער כעס אויסגעלאָזט אויף די אונבעשיצטע און אויף די אונבעהאָלפענע — אויף די אידען, זיי האָבען אויסגעקוילעט די אידען. און די רעשטע זענען זיך צולאָפען... פערשפרייט זיך איבער דער וועלט, און גערופען זיך אויף דעם נאָמען פון זייער שטאָדט „ראָטענבורג” (דורך דעם געפינען זיך אַזוי פיעל „ראָטענבורגער” ביי אונז). פון דאַמאָלס אָן זענען קיין אידען נישט געוועזען אין שטאָדט ביז גאָר אין דער לעצטער צייט. די מצבות פון בית-עולם האָבען באַלד די קריסטען צושלעפט און בענוצט זיי אַלס ווינקעל-שטיינער פון זייערע הייזער. אָבער די גאַס, אין וועלכער אידען האָבען געוואוינט רופט זיך נאָך ביז'ן היינטיגען טאָג „די אידען-גאַס”, און דער גייסט פון די אַמאָליגע אידישע איינוואוינער איז נישט אויסגעלאָשען געוואָרען פון דער „אידען-גאַס” ביז'ן היינטיגען טאָג. פיעל הייזער פון דער אידען-גאַס האָבען איינגעמוירט אין זייערע ווענד אַ מאָסע מצבות. אין איינעם פון די הייזער זענען איינגעמויערט צוויי מצבות פון אַ ברודער און אַ שוועסטער, איינע נעבען די אַנדערע, וועלכע, זעהט זיך אויס, זענען ביידע גע'הרג'עט געוואָרען אין איין וואָך, ווארום זיי זענען ביידע בעערדיגט אין איין וואָך, איינע נאָכ'ן אַנדערען. אויפ'ן ברודערס מצבה לעזט זיך: „פה נקבר משה בן הרב יהודה לוי ט"ו אלול, קל"ט לפ"ק”, און באַלד נעבען דער מצבה איז איינגעמויערט אין דער וואַנד די מצבה פון זיין שוועסטער: „ואחותו הנערה רעבלין נקברה כ"ב אלול, קל"ט”

לפ״ק״. איך שטעל מיר פאָר, אַז בייַנאַכט מוזען קומען די נשמות פון ברודער און שוועסטער, און רייסען, רייסען זייערע מצבות פון די וועגד.

נישט נאָר אין די ווענד פון די הייזער זענען די אידישע מצבות איינגעמויערט. נאָר אַ טייל פון זיי, גאָר די עלטסטע זענען איינגעמויערט אין אַ קירכע, אין אַ מוזעאום, און זיי שטעהען נעבען די מצבות פון ריטערס, און גראַפען. טיילמאָל קען זיין, אַז די מצבה פון אַ אידישען הרוג שטעהט נעבען דעם מצבה-שטיין פון דעם ריטערליכען מערדער, וועלכער האָט דעם אידען ערמאָרדעט. יעצט שטעהען זיי צוזאַמען אין איין מוזעאום.

אין דער ענד פון דער אידען-גאַס געפינט זיך איינע פון די שענסטע און מערקווירדיגסטע הייזער פון שטאָדט. אַ הויז אין גאָטישען סטיל מיט רענעסאַנס-שניצעריי, וועלכעס מען רופט נאָך ביז׳ן היינטיגען טאָג „דאָס אידען-טאַנץ-הויז״. דאָס הויז איז וואַהרשיינליך געשטאַנען נעבען די שוהל, פון וועלכע עס איז קיין זכר נישט געבליבען. און עס האָט געדיענט, ווי אין פיעלע דייטשע שטעדט אַלס אַ חתונה-הויז און אַ פערגניגונגס-פלאַץ פאַר דער אידישער געמיינדע, דורך דעם טראָגט עס דעם נאָמען.

צום סוף וויל איך אייך דערצעהלען אַן עפּיזאָד, וואָס האָט פּאַסירט מיט מיר אין ראָטענבורג. ווען איהר זעהט ערגיץ-וואו אין אַ קינאָ-בילד, ווי עס שטעלט פאָר אַ מיטעל-אַלטערישע ריטערישע מעשה, און צווישען די ריטער און מאַרק-גרופען, און לאַנדס-קנעכט, און אַנדערע אַזעלכע העלדען, דערזעהט איהר אויפ׳ן עקראַן מיט אַמאָל דאָס אָנגעזיכט פון מיין ווייניגקייט, זאָלט איהר וויסען, אַז איך בין נישט דערטרונקען געוואָרען אין מיטעל-אַלטער, אין וועלכען איך בין אַריינגעפאַלען פאַר אַ שטיקעל צייט צוריק און קען זיך נאָך אַלץ נישט אַרויסראַטעווען. נאָר עס איז געשעהן צוליעב אַ טעות. איך האָב זיך געפונען אין „יאַקאָב׳ס קירכע״ אין ראָטענבורג, וואו איך האָב מיט גרויס אויפמערקזאַמקייט שטודירט די וואונדערבאַרע האָלץ-שניצערייען פון דעם גרויסען נירענבורגער קינסטלער דיעמענט-שניידער, וואָס איינע פון זיינע מייסטערווערק געפינט זיך אין „יאַקאָב׳ס קירכע״ אין ראָטענבורג. אין דרויסען פאַר דער קירכע

האָט אַ קינאָ-קאָמפּאַניע אויפגענומען אַ בילד פון מיטעל-אַלטער, וועלכעס האָט זיך אָבגעשפּיגעלט אין ראָטענבורג. עס איז געגאַנגען אַ גאַנצער צוג פון גראַפען אין גאָלדענע פּלאַשצען, ריטערס מיט כּלי-זין בעהאַנגען און כּלות און דיענסט-מוידען אין גאָלדענע קליידער אָנגעטהון און נאָך אַזעלכע רוחות אין מיטעלאַלטערישע בגדים. זייענדיג אַזוי פּערטיעפט אין אַ בילד, דערהער איך פון דרויסען אַ געלאַף און אַ גערודער. איך, פערגעסענדיג, אַז מען נעמט אין דרויסען אַ „פּיקטשור״, האָב געגעבען אַ לויף אַרויס, און אַ שפּרונג אַריין אין אַ חתונה-צוג, צווישען ריטערס און מיטעלאַלטערישע כּלות. איהר קענט זיך פאָרשטעלען, וואָס עס האָט זיך דאָרטען אָפּגע-שפּיעלט, אַז עס האָבען זיך געגעבען אַ לאָז אויף מיר ריטערס מיט שווער בעלייגטע פערד, נאַראָנים פון מיטעל-אַלטער מיט טראָלדיגע מיצען, לאַנדס-קנעכט מיט האַק-מעסערס אין די הענד, און נאָך אַנ-דערע מיט אַלערליי כּלי-מכשירים, אַז איך האָב זיך קוים אַרויסגעכאַפּט אַ לעבעדיגער פון זייערע הענד און אַנטלאָפען אין דער קירכע אַריין, און געשטעלט זיך אויף אַ פּלאַץ אין דער קירכע, ווי אין מיטעל-אַלטער, ווען אַ טוידט-פעראורטיילטער האָט זיך געראַטעוועט אין דער קירכע און געשטעלט זיך אויף דעם פּלאַץ האָט מען איהם געשענקט דאָס לעבען. זעהענדיג, אַז זיי קענען מיר גאָרנישט טהאָן, האָבען זיי זיך אָנגעהויבען נאָכצופרעגען אויף מיר, און געוואָהר ווערענדיג, אַז איך קום פון אַמעריקא, פון ניו-יאָרק, און אַזוי ווי דאָס בילד ווערט געמאַכט פאַר אַ ניו-יאָרקער פירמע, וועלען זיי מיך פאַר אַ שטראָף לאָזען אין דעם בילד און זאָלען מיך מיינע פריינד דער-קענען און האָבען וואָס צו לאַכען...